

Віктор Кубайчук

Хронологія мовних подій в Україні (Зовнішня історія української мови)

Хронологія мовних подій в Україні
(зовнішня історія української мови)

Віктор Кубайчук

Київ
“К.І.С.”
2004

ББК 81.2УКР-03

Кубайчук Віктор. Хронологія мовних подій в Україні: зовнішня історія української мови. – К.: “К.І.С.”, 2004. – 176 с.

ISBN 966-8039-43-2

У книжці стисло відбито культурні, освітні, політичні, мистецькі події, що так чи так вплинули на розвиток та побутування української мови й складають кістяк її зовнішньої історії. Відбито найголовніші ключові події, згадано найвизначніші постаті, найважливіші освітні заклади, наукові інституції, видавництва, культурні осередки, періодичні видання. Інформацію супроводжують посилання на джерела, що дає змогу користуватися книжкою як бібліографічним довідником. У додатках подано перелік словників, виданих в Україні протягом 1917-1948 років, та документи, що свідчать про специфічну діяльність офіційних мовознавчих та освітніх інституцій на початку 30-х років, що великою мірою визначила мовну, зокрема лексикографічну й термінознавчу, стратегію в Україні на весь наступний період. Книжку призначено широкому загалові читачів.

ББК 81.2УКР-03

Кубайчук Віктор
Хронологія мовних подій в Україні
Зовнішня історія української мови

Рецензенти:

Сергій Білокінь, Михайлина Коцюбинська
Лариса Масенко, Валерій Шевчук

Оригінал-макет підготовано з використанням системи $\text{\LaTeX}$ 2 ϵ

Обкладинка: мінер.

Підписано до друку 31.03.2004. Формат 70x100 1/16.
Гарнітура Computer Modern. Папір офсетний. Умов. друк. арк. 14,19.
Обл.-вид. арк. 14,01. Зам. №87.

Видавництво “К.І.С.”
04080 Київ-80, а/с 1, тел. (044) 462-5269, www.vlada.kiev.ua
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб’єктів видавничої справи ДК № 677 від 19.11.2001

ТОВ “Лайт-прінт”
Київ, вул. Машинобудівна, 46

© Кубайчук Віктор, 2004

ISBN 966-8039-43-2

Зміст

Передмова	V
Хронологічна таблиця	1
IX сторіччя	1
X сторіччя	1
XI сторіччя	2
XII сторіччя	4
XIII сторіччя	5
XIV сторіччя	6
XV сторіччя	7
XVI сторіччя	9
XVII сторіччя	18
XVIII сторіччя	28
XIX сторіччя	41
XX сторіччя	56
XXI сторіччя	113
Джерела	115
Додаток А. Словники 1917 – 1948 рр.	130
Загальномовні словники	130
Українсько-російські словники	130
Російсько-українські словники	131
Правописні словники	133
Словники інших типів	135
Словники комісій Української Академії	135
Комісія для складання словника української живої мови	135
Комісія історичного словника української мови	136
Термінологічні словники	136
Словники, укладені без участі УНТ та ІУНМ	136
Словники термінологічних комісій	139
Словники ІУНМ та НДІМ	140
Словники, що їх укладено за участю ІУНМ	143

Репресивні термінологічні бюлетені 1933–1935 рр.	144
Шкільні словники видавництва <i>Радянська школа</i> 1934–1935 рр. . . .	145
Невидані словники	145

Додаток Б. Резолюції Комісії НКО в справі перевірки роботи на мовному фронті **147**

Резолюція Комісії НКО на доповідь тов. Хвилі	147
Резолюція Комісії НКО в питаннях термінології	150
Резолюція Комісії НКО в справі граматичній	155

Додаток В. Хроніка НДІМ 1933 – 1934 рр. **159**

Відділ української літературної мови	159
Відділ мови і мислення	165
Словниковий відділ	165
Лексичне бюро	166

*Першим кроком у ліквідації народу
є позбавити його пам'яті.*

*Знищить його книжки, його культуру, його історію.
А потім накажіть комусь написати нові книжки,
створити нову культуру, винайти нову історію.*

*Незабаром нація почне забувати,
чим вона є і чим була.*

Навколишній світ забуде про неї ще швидше.

Милан Кундера

Передмова

У пропонованій книжці йдеться не про „внутрішню” історію мови, тобто розвиток фонетики, словотвору, синтакси, еволюцію граматики тощо (це предмет лінгвістичного аналізу, проблема фахових мовознавців), а про історію „зовнішню”, тобто події, пов'язані з мовою як визначальним чинником життя людини та суспільства. Знання цих подій дає змогу краще усвідомити вагу мови в приватному й суспільному житті, проаналізувати підґрунтя та рушійні сили гострих громадських колізій, що раз у раз спалахують під час дискусій навколо суто наукових мовних проблем, усвідомити причини й шляхи подолання негараздів у царині термінології, правопису тощо.

Ідея створити хронологію навколомовних подій в Україні постала під враженням від запитань учасників мовного форуму maidan.org.ua, що свідчать про майже цілковиту необізнаність нашої людності з історією України, зокрема історією української мови. Поступово окреслилися обриси інформаційного сайту в інтернеті, призначеного дати кожному, кого це цікавить, якомога точнішу достовірну інформацію з конкретних питань на тлі загальноісторичної картини. Хронологічна таблиця має стати основою сайту, орієнтуючи читача в розмаїтті різнопланових подій і скеровуючи зацікавлених до відповідних джерел та документів, що містяться на сайті.

Думка про те, що кістяк гіпертексту варто надрукувати книжкою, вишикла під час обговорення з колегами, під впливом їхнього зацікавлення і багаторазово висловленого бажання мати під рукою довідника в традиційному форматі. Автор вдячний Володимирові Козирському за жваві дискусії, що допомогли усвідомити необхідність цієї праці. Не будучи фахівцем з мовознавства та історії, автор звернувся по пораду до визнаних авторитетів. Їхня доброзичлива та конструктивна критика неоціненна. Автор глибоко вдячний Михайлині Коцюбинській за постійну увагу та допомогу. Тонкі зауваги Валерія Шевчука змусили глибше зануритися в деталі, уточнити нюанси й, зрештою, повніше усвідомити картину суперечливого та драматичного перебігу історичного роз-

витку української культури. Особливо великий вплив на структуру таблиці й концепцію її укладання справили критичні зауваги та джерелознавчі поради Сергія Білокона, що спонукали автора докладно перевірити всі наведені факти й дати посилання на літературні джерела до кожного пункту.

Так народилася ця книжка. Хронологічна таблиця містить дати й факти з історії писемної мови, зокрема функціонування мови в церкві, офіційній сфері, правництві, науці й освіті, укладання словників, творення підручників, розвитку преси. Історію української мови неможливо вивчити та усвідомити, не торкаючися еволюції цензурних заборон та адміністративних заходів. Докладно висвітлено питання, пов'язані з розвитком правопису, лексикографії та термінології. Подано дати найважливіших подій, пов'язаних з мовою: заснування навчальних закладів, друкарень, видавництв, наукових та освітніх товариств тощо. Таблиця не містить даних, пов'язаних з важливою, проте надто великою темою нової української літератури (наведено лише кілька посилань, що стосуються найкардинальніших подій), проте висвітлює працю письменників у царині мовознавства та лексикографії. Дати подано за джерелами¹.

Деякі події з історії мови неможливо збагнути, не знаючи тодішніх історичних умов, за яких вони відбувалися. Отже, постала потреба подати історичне тло мовних подій. Таблиця містить дати деяких (не завжди визначних) історичних подій, що так чи так вплинули на долю мови, а також найпотрібніший історичний матеріал та історичні коментарі. Такі пункти подано дрібнішим шрифтом.

Укладач не мав на меті давати хронологію подій, що відбулися після здобуття незалежності, бо цей період менш-більш відомий читачам. Хронологія тут дуже фрагментарна, заторкнуто лише деякі події, що видаються укладачеві найважливішими.

Практично кожен пункт таблиці містить посилання на джерела. Їх подано у квадратних дужках. На першому місці (прямий шрифт) стоїть порядковий номер джерела у списку літератури; **грубим шрифтом** подано номер тому (якщо є) і *курсивом* — номер сторінки. Якщо йдеться про матеріали, надруковані в газетах, у списку літератури посилання не наведено, позаяк назву газети подано в тексті, а дата виходу збігається з датою події.

Назви книжок, журналів, газет тощо виокремлено *похилим рубаним шрифтом*, цитати подано *курсивом*. Назви організацій, законів, постанов тощо надруковано *похилим шрифтом*. Назви установ та організацій подано за сучасними їм версіями правопису.

Крім основного тексту таблиці, книжка має три додатки, що містять, на думку автора, показову інформацію про події двадцятих — тридцятих років ХХ ст., що кардинально вплинули на дальшу долю української мови в Україні. В Додатку А наведено список українських словників, виданих від 1917 до

¹Питання точного датування досить тонке і в деяких випадках потребує окремого дослідження. Тут зазначимо лише, що країни, між якими в різні часи були поділені українські землі, приймали датування за григоріанським календарем неодноразово: Польща в жовтні 1582 р., Австрія в січні 1584 р., Угорщина в листопаді 1587 р., Радянська Росія в лютому 1919 р.

1948 року, та список словників, підготованих до друку, проте не виданих. У Додатку Б наведено маловідомі документи, що були свого часу засадничими в мовній політиці в Україні. Додаток В містить хроніку Науково-дослідного інституту мовознавства, що ілюструє засоби й методи боротьби з „націоналізмом на мовному фронті”. Додатки Б та В дають змогу зрозуміти джерела багатьох мовних негараздів сьогодення. Додатки подано в автентичному вигляді, зі збереженням правопису оригіналів.

Звичайно, таблиця не є всеосяжною і не застрахована від помилок, хиб та прогалин. Укладач буде вдячний за критичні зауваги, поправки, уточнення та вказівки на події чи джерела, що їх бракує в таблиці, тим паче, що найближчим часом заплановано відкрити інтернетну сторінку, де буде виставлено цю таблицю в гіпертекстовій формі, з текстами джерел. Ваші зауваги можна буде оперативно врахувати.

Контактна адреса kubaichuck@ukrpost.net

Список скорочень

ВУАМЛІН — Всеукраїнська асоціація марксо-ленінських інститутів (1931 – 1936 рр.)

ВКП(б) — Всесоюзная коммунистическая партия (большевиков) (Всесоюзна комуністична партія (більшовиків))

ВУАН — Всеукраїнська академія наук (червень 1921 – 1936 рр.)

ВУЦВК — Всеукраїнський центральний виконавчий комітет (березень 1919 – 1935 рр.)

ВЧК — Всероссийская чрезвычайная комиссия (Всеросійська надзвичайна комісія)

ГПУ — Государственное политическое управление (Державне політичне управління)

ГУЛАГ — Главное управление лагерей (Головне управління таборів), точна назва — Главное управление исправительно-трудовых лагерей и трудовых поселений НКВД СССР

ДВУ, Держвидав України — Державне видавництво України

ІУНМ — Інститут Української Наукової Мови

КГБ — Комитет государственной безопасности (Комітет державної безпеки)

КП(б)У — Комуністична партія (більшовиків) України

КПРС — Комуністична партія Радянського Союзу

КПУ — Комуністична партія України

НДІМ — Науково-Дослідчий Інститут Мовознавства

НКВД — Народний комиссариат внутрєнних дел (Народний комісаріят внутрішніх справ)

НКО, Наркомос, Наркомат освіти — Народний комісаріят освіти

НТШ — Наукове товариство ім. Тараса Шевченка

НТШ-А — Наукове товариство ім. Тараса Шевченка в Америці

РКП(б) — Российская коммунистическая партия (большеви́ков)

РНК, Раднарком — Рада народних комісарів УСРР (січень 1919 — січень 1937 рр.), РНК УРСР (січень 1937 — березень 1946 рр.)

РСФСР — Российская советская федеративная социалистическая республика

СВУ — Спілка визволення України

СНК, Совнарком — Совет народных комиссаров

СП — Спілка письменників (Союз писателей)

СПУ — Спілка письменників України

УАН — Українська академія наук (1919 — червень 1921 рр.)

УАПЦ — Українська автокефальна православна церква

УВАН — Українська вільна академія наук

УНР — Українська народня республіка

УПА — Українська повстанська армія

УРЕ — Українська радянська енциклопедія

УСРР — Українська соціалістична радянська республіка (до 1937 р.)

ЦВК — Центральний виконавчий комітет Рад України (грудень 1917 — квітень 1918 рр.), ЦВК УСРР (1935 — січень 1937 рр.), ЦВК УРСР (січень 1937 — 1938 рр.)

ЦИК — Центральный исполнительный комитет

ЦК — Центральний комітет

ЦКК — Центральна контрольна комісія

ЧУГА — Червона українська галицька армія

Хронологічна таблиця

IX сторіччя

- 860 Київський князь Аскольд (Оскольд) прийняв християнство. Про що по-дію йдеться в енцикліці константинопольського патріярха Фотія (60-ті роки IX ст.): *Не тільки болгари навернулися до християнства, а й той народ, про якого багано й часто говориться, ... , тобто так звані руси. ... тепер вони переміннали еллінську й безбожну віру на чисте християнське вчення....* [22, 37-74]
- 861 У Паннонському житті Кирила засвідчено існування писемности на Русі. *Тут таки, у Херсонесі, знайшов Костянтин Євангелію і Псалтир, руськими письменами писані, і людину знайшов, що розмовляла руською мовою, і розмовляв з нею; і, засвоївши цю нову мову, порівнював її письмена, голосні й приголосні, до своєї мови й незабаром почав читати новою мовою й міг пояснити прочитане.* (Цитовано за [113, 254]). [22, 68-69], [78, 19, 108-116], [188, 77, 115-117]
- 866 – 882 На думку М. Брайчевського та Б. Рибаківа, під час правління Аскольда створено *Літопис Аскольда*, частина якого увійшла до тексту *Сказання про поширення християнства на Русі*. [23, 148]
- 882 Літописне оповідання про прихід до Києва з Новгороду варязької дружини Олега. Вбивство київських князів Аскольда і Діра (деякі історики вважають, що вбито лише Аскольда). Початок правління київської династії Рюриковичів. У літописанні далі пауза до кінця X ст. [124, 19], [22, 77-86], [23, 148]

X сторіччя

- 955 Княгиня Ольга прийняла християнство під час подорожі до Константинополя. Її назвали християнським ім'ям Олена. [124, 35-38], [22, 88-102]

- 972 – 980 Відродження літописання. Оскільки менш-більш надійні матеріали припадають на врядування Ярополка Святославича, Б. Рибаків називає записи цих років *Літописом Ярополка*. [23, 148]
- 988 – 989 Князь Володимир охрестив Русь. [124, 66], [22, 115-165]
- 988 Заснування першої школи в Києві. *І поставив він [Володимир] церкву святого Василя [Великого] на пагорбі, де ото стояли кумири Перун та інші і де жертви приносили князь і люди. ... І, пославши [мужів своїх], став він у знатних людей дітей забирати і отдавати їх на учення книжне.* [124, 66]

ХІ сторіччя

- 1015 – 1016 Укладено перший звід законів на Русі — *Правду Ярослава (Руську правду)*. Первісно містив 18 статей з правовими нормами, що регулювали стосунки між князем, дружиною та людиністю. Встановлено вини (штрафи) за вчинені злочини. [55, 697-698], [252, 40-41]
- 1037 Князь Ярослав Мудрий заснував першу на Русі бібліотеку та скрипторій у Софійському соборі в Києві. *І зібрав він писців многих, і перекладали вони з гречизни на слов'янську мову і Письмо [Святеє], і списали багато книг... Отець бо його Володимир землю зорав і розм'якшив, себто хрещенням просвітив, а сей великий князь Ярослав, син Володимирів, засіяв книжними словами серця віруючих людей, а ми пожинаєм, учення приймаючи книжне.* [124, 89]
- 1037 – 1039 Початок давньоруського літописання: за князювання Ярослава Мудрого у київській митрополії укладено *Сказання про поширення християнства на Русі*. [23, 148], [42, 46-48]
Між 1037 – 1050 роками Іларіон (від 1055 р. митрополит київський) написав *Слово о законі і благодаті*. [42, 46-48]
- 1048 Посольство французького короля Генриха I Капета до Ярослава Мудрого. Шлюб князеві доньки Анни з французьким королем. Княжна Анна привезла до Франції книгу з двох частин: кириличної (євангелійські читання), переписаної в Києві, та глаголичної (апостольські послання й паремії на свята за римо-католицьким календарем). Зберігається в Реймсі (Франція). В науці відома як Реймське Євангеліє. [55, 1128], [252, 39]

- середина
XI сторіччя Укладено *Турівське Євангеліє*. Збереглося 10 аркушів з різних місць книги. *Турівське Євангеліє* видав 1874 року І. Срезневський. Зберігається в бібліотеці АН Литви (Вільнюс). [60, 9, 3285]
- 1054 Завершення поділу християнської церкви на Східну та Західну. [55, 58-59]
- 1056 – 1057 У Києві дякон Григорій переписав Євангеліє для новгородського посадника Остромира (*Остромирове Євангеліє*). Книга зберігається в Російській національній бібліотеці (Санкт-Петербург). [60, 9, 1902]
- 1072 – 1073 Ігумен Києво-Печерського монастиря Никон уклав літописний звід, першу історію руської землі і, отже, започаткував систематичне руське літописання. Він виклав події в хронологічному порядку від “створення світу”, доповнив сюжет літопису багатьма дружинними переказами та легендами, що побутували в усній традиції. Никонів літопис заклав підвалини пізнішого літописного зводу — *Повісти минулих (врем'яних) літ*. [55, 419], [23, 148]
- 1072 Укладено пову редакцію зводу давньоруських законів — *Правду Ярославичів*. Містить норми кримінального, цивільного та процесуального права, що регулювали стосунки між різними групами давньоруського суспільства. [55, 697-698]
- 1073 У Києві переписано енциклопедичний збірник *Ізборник Святослава*. 1983 року в Москві вийшло факсимільне видапня збірника. Зберігається в Москві, в Російському державному історичному музеї. [60, 3, 857]
- 1076 Дякон Іоанн уклав у Києві *Ізборник*, одну з небагатьох точно датованих пам'яток XI ст., що дійшли до нас в оригіналі. Зберігається в Російській національній бібліотеці (Санкт-Петербург). [60, 3, 857-858]
- 1086 Київський князь Всеволод Ярославич заснував у Києві монастир св. Андрія. Ігуменею стала княжна Анна (Янка) Всеволодівна. Вона створила при монастирі першу зафіксовану в літописі школу для дівчат. [124, 125-126]
- 1093 Ігумен Печерського монастиря Іван уклав *Початкове зведення*. [23, 148]
- близько 1100 На замовлення князя Мстислава, сина Володимира Мономаха, в Києві переписано на престольне Євангеліє (*Мстиславове Євангеліє*). Зберігається в Москві, в Російському державному історичному музеї. [60, 5, 1657]

XII сторіччя

- 1110-і рр. *Поучення дітям* Володимира Мономаха. Вперше текст оприлюднив граф О. Мусін-Пушкін 1793 р. у Петербурзі. [42, 35-53], [124, 465-520]
- 1113 Нестор, чернець Києво-Печерського монастиря, уклав першу редакцію *Повісти минулих (врем'яних) літ*, що дійшла до нас у пізніших редакціях та списках. За гіпотезою О. Шахматова, Нестор взяв за основу Никонів літописний звід та Початковий літопис, де викладено події від 1073 до 1095 року. [60, 4, 1369], [23, 148-149]
- 1116 Ігумен Видубицького монастиря Сильвестер завершив другу редакцію *Повісти минулих (врем'яних) літ*, що дійшла до нас у складі Лаврентіївського (XIV ст.) та Радзивілівського (XV ст.) літописних списків. Замовником був київський князь Володимир Мономах. Сильвестер переробив деякі статті про події 1093 – 1110 рр., підніс роль князя в боротьбі проти половців та залагодженні княжих чвар. [60, 4, 1369], [23, 149]
- 1118 На доручення князя Мстислава Володимировича, сина Володимира Мономаха, укладено третю редакцію *Повісти минулих (врем'яних) літ*, що дійшла до нас у складі Іпатіївського та Хлебниківського списків XIV ст. [60, 4, 1370], [23, 149]
- 1120 – 1130 Укладено нову редакцію *Поширеної Руської Правди*, найповнішого зводу правових норм, що регулювали стосунки між соціальними групами руського суспільства. [55, 697-698]
- середина XII сторіччя В Богородичому монастирі с. Городища біля Володимира (Волинського) написано *Христинопільський апостол* — переклад з грецької діянь і послань апостольських. [60, 10, 3635]
- 1164 Дяк Церкви Святих Апостолів Костянтин (в миру Добрило) на замовлення Симеона, пароха церкви Іоанна Предтечі, переписав *Євангеліє (Добрилове Євангеліє)*. Книга зберігається в Державній російській бібліотеці (Москва). [60, 2, 552]
- 1169 Володимиро-суздальський князь Андрій Боголюбський захопив і пограбував Київ. Ця подія підводить ризику під “київською добою”, коли існувала спільна різноплеменна держава. Боголюбський не утверджувався в Києві, а нищив його. [124, 295-296], [252, 44]
- 1187 Перша літописна згадка назви **Україна** стосовно земель південної Київщини та Переяславщини; її вжито в розповіді про смерть переяславського князя Володимира Глібовича, пораненого в битві з половцями: ... *був же він князь доблесний*

і сильний у бою, і мужністю кріпкою відзначався, і всілякими доброчесностями [був] сповнений. За ним же Україна багато потужила. [124, 343]

XIII сторіччя

- початок   Завершено творення *Київського літопису*, що в усіх списках закінчується 1200 роком. Вважають, що він є зведенням трьох втрачених літописів — київського, чернігівського та переяславського, зробленим у Києві у Видубецькому монастирі близько 1200 р. [42, 44], [60, 3, 1025]
- 1202 – 1205   Князь Роман Мстиславич об'єднав Галицько-Волинське князівство та Київську землю, цим почавши творити державу українців у етнічних межах. [55, 145-146; 665-666]
- 1234   Дата укладення *Києво-Печерського патерика*, точніше, його найдавнішої редакції, що збереглася в копіях XV – XVI ст. (у 16 списках). [88, X-XII], [42, 74-76], [55, 299], [244, 8-9]
- 1238 – 1264   Князювання в Галичі Данила Романовича (Галицького). Князь переміг боярську опозицію, вигнав з Галичини угорців та поляків, що їх були покликали бояри. 1239 року приєднав до Галицько-Волинської землі Київ і став князем Київським. За часів його князювання засновано й розбудовано міста Холм, Львів, Данилів, Угровеськ. [55, 193-194]
- 1239   Монголо-татари погромили Переяславщину та Чернігівщину. [124, 395-397]
- 1240,
листопад-грудень   Орда хана Батия зруйнувала Київ. [124, 394-395]
- 1241   Монголо-татари погромили Галицько-Волинську землю. [124, 397-398]
- Друга
половина
сторіччя   На Волині існували школи. [225, 36]
Створено *Галицько-Волинський літопис*. Він складається з *Літописця Данила Галицького* (1205 – 1258), укладеного, найімовіrnіше, в Холмі, та *Волинського літописця* (1259 – 1290). Пізніше (в середині XV ст.) увійшов до *Іпатіївського літописного зводу* та до *Хлебниківського зводу* (список XVI ст. галицького походження). Він є продовженням *Київського літопису*, охоплює 92 роки — від 1201 до 1291. Три літописи (*Повість минулих літ*, *Київський*, *Галицько-Волинський*) становлять український літописний звід, що послідовно діставав продовження як літопис свідомого етносу. [42, 71-74], [252, 56], [244, 9-12]
- 1253   Посли римського папи Інокентія IV коронували князя Данила Галицького королем Русі. [124, 412-413]

- 1283 У Холмі чи Перемишлі попович Євсевій переписав Євангеліє (*Євсевієве Євангеліє*). Мова цієї пам'ятки має риси української. Книга зберігається в Російській державній бібліотеці (Москва). [60, 2, 650]

XIV сторіччя

- XIV – XV ст Утворилася спільна українсько-білоруська книжна мова, що фактично була державною мовою та мовою правничих документів у Великому князівстві Литовському. [252, 58-59]
Є згадки про існування шкіл у Києві. [225, 192]
- 1340 Отруєно князя Юрія II. Землі Галицького князівства потрапили під польську корону. Впала остання самостійна українська князівська держава. [45, III, 132-133; IV, 19-39], [252, 74-76]
- 1347 Король Казимир III видав руською мовою *Вислицький статут*, що був першим повним записом польського звичаєвого права. [55, 279]
- 1348 Засновано Празький університет. Віп став джерелом науки та культури для Польщі та всіх народів на її території, зокрема українців. [46, V, кн.1, 61], [182, 50]
- 1352 Поділ земель Галицько-Волинської Русі між Польським королівством та Великим князівством Литовським. Польща отримала Галичину й частину Поділля, Литва – Волинь та Берестейську землю. [40, 30], [252, 74-76]
- 1356 За наказом польського короля Казимира III Львів отримав Магдебурзьке право. [55, 437]
- 1362 Перемога коаліційного русько-литовського війська Ольгерда над татарами на річці Сині Води (Поділля). До складу Великого князівства Литовського увійшли українські землі – князівства Київське, Чернігово-Сіверське, Волинське, Подільське. Почала формуватися нова Литовсько-Руська держава. [252, 91]
- 1364 Казимир III заснував Краківський університет. 1400 року Владислав Ягайло реорганізував його, звідси й назва – Ягелонський університет. Від самого початку там навчалися й українці. За списками студентів, лише протягом XV – XVI ст. тут здобули освіти 800 українців. Наприкінці XIV та на початку XV ст. при Краківському університеті існували спеціальні гуртожитки для “литовських” та “руських” студентів. [60, 10, 3960], [252, 88]

- 1371
травень Відновлену ухвалою патріяршого собору Галицьку митрополічу катедру обійняв владика Антоній. Окрім Галицької, йому підлягали Перемишльська, Холмська, Володимирська, Луцька та Турівська єпархії. [252, 82]
- 1375 Створення Галицької римо-католицької митрополії паралельно з православною. Папа Григорій XI своєю буллою проголосив Галич, Перемишль, Володимир і Холм катедральними містами. [252, 82-83]
- 1385
14 серпня Кревська унія об'єднала Польщу та Литву в єдину державу через шлюб польської королеви Ядвіги та литовського князя Ягайла. Литва прийняла римо-католицизм. [45, IV, 180-182], [252, 92-93]
- 1397 Королева Ядвіга заснувала Литовську колегію та окремих інтернаціональних для русинів (українців та білорусів) при Празькому університеті. [46, V, кн.1, 61-62], [182, 50]
У Києві в колах митрополита Кипріяна переписано *Київський Псалтир*. [42, 91-92]
- кінець сторіччя У галицьких землях при костелах та монастирях постають латинські школи. При єпископських катедрах дієцезій (Львів, Перемишль, Холм, Кам'янець) створено школи підвищеного елементарного рівня, що згодом перетворилися на міські школи під спільною опікою єпископа й магістрату. [252, 87]

XV сторіччя

Постає традиція давати в рукописних книжках *глоси* — пояснення чи переклади незрозумілих та малозрозумілих слів. Найбільшого поширення набули в XVI – XVII сторіччях. Глоси є одним із джерел перших давньоукраїнських словників. [208, 92-93]

Є згадки про існування шкіл у Львові. [225, 200]

У другій половині сторіччя в Києві існувала школа підвищеного типу, що її заснували генуезці — втікачі із захопленої турками Феодосії. [225, 36, 192, 200]

- 1401 У с. Королеві на Закарпатті переписано *Королівське Євангеліє*. Мова його свідчить про помітний вплив живої мови. Є визначною пам'яткою українського письменства та книжкового мистецтва. Зберігається в Закарпатському краєзнавчому музеї (Ужгород). [42, 96-97]

- 1413
2 жовтня Горodelьська унія, всупереч положенням Кревської унії, підтвердила статус Великого князівства Литовського як незалежної держави. Водночас визнано політичну зверхність польського короля, що мав стати Великим князем Литовським після смерті Вітовта. [45, IV, 182-183], [55, 174]

- 1439   Постало перше братство — Львівське (при церкві Успіння Богородиці у Львові). [80], [252, 140]
- На Флорентійському соборі відбулася перша спроба унії Східної та Західної церков (Флорентійська унія). Від Руської церкви акт об'єднання підписав митрополит Київський Ісидор (бувши ув'язненим за це в Москві, через півроку втік до Риму). Унія не дістала реалізації, проте створила прецедент і теологічну основу можливого церковного союзу. [60, 9, 3520], [252, 102, 127]
- 1440   Перша редакція *Литовських* чи *Західноруських* літописів, державних літописів Великого князівства Литовського. Вони ґрунтуються на давній українській літописній традиції; створено їх спільною працею та літературною мовою білорусів та українців. Другу редакцію літописів зроблено у другій половині XVI ст. [42, 97-103], [244, 17]
- 1450 – 1490   Заснування та робота друкарні в Грушівському монастирі св. Архангела Михаїла (Закарпаття). На думку Олександра Ороса, з цієї друкарні походять деякі відомі анонімні видання. [150]
- 1453   Під навалою турків упав Константинополь. [252, 102]
- 1458
3 вересня   Після зречення Ісидора папа разом з константинопольським патріархом рукоположили на Русь Ісидорового учня Григорія, одночасно проголосивши буллою поділ Руської митрополії на Київську та Московську. Настав кінець церковної спільности княжої Руси. [252, 102]
- 1459   На соборі в Москві проголошено автокефалію Московської церкви (Константинопольський патріарх визнав її 1589 року). [252, 102]
- 1460   Львівський міщанин Степан Дропан подарував ченцям Львівського монастиря св. Онуфрія друкарню. 1469 року ця друкарня отримала привілей від польського короля Казимира IV. Книжки цієї друкарні не збереглися (або їх не атрибутовано). [130]
- 1460-і   У Києві діяв перекладацький гурток, що його підтримував князь Семен Омелькович. Учасники гуртка перекладали з гебрійської (давньоєврейської) та інших мов філософські та природничі трактати й художні твори. [252, 99]
- 1460 – 1462   У Києві створено Касіянові редакції *Кієво-Печерського патерика*. Першу укладено 1460 року. Введено кілька нових розділів та літописних нотаток. Другу редакцію укладено 1462 року. Життя згруповано за хронологічним принципом. [88, XIII-XIV]

- 1468 Великий князь Литовський і польський король Казимир Ягайлович (Казимир IV) видав *Судебник* українсько-білоруською літературною мовою. *Судебника* та *Руську правду* використано у складанні *Литовських статутів*. [63, 110], [244, 16]
- 1481 Ліквідація Київського удільного князівства. [252, 99]
- 1489 Укладено *Четьї* (двотомову збірку житій святих) — пам'ятку українського та білоруського письменства, де в другому томі відчутний сильний вплив народної української мови. [143, 15], [42, 97]
- 1491 У друкарні Швайпольта (Святополка) Фіоля в Кракові видано кириличні книжки слов'янською мовою з елементами живої української мови. Це найдавніші кириличні книжки із зазначеним місцем і часом друку, що дійшли до нашого часу. Їх було призначено для України. Після Фіоля кириличні книжки друковано в українських та білоруських (литовських) друкарнях, що існували протягом короткого часу або були мандрівними: друкарні Ф. Скорини у Вільні (1525), Заблудові (1561), Єв'ю (1611), Могилеві, Кутейні (1630), мандрівній друкарні В. Тяпинського тощо. [46, V, Ч.1, 147-158], [146, 40-41], [150]
- 1492 Активізація політики Великого князівства Московського, що дістала назву "збирання руських земель". Початок тривалих воєн з Великим князівством Литовським, що втратило через це майже третину своєї території. Саме тоді, 1493 року, князь Іван III вперше вжив титул-претензію *государь всея Руси*. [252, 99-100, 119]
- 1494 – 1497 Київ отримав Маґдебурзьке право згідно з грамотою Великого князя Олександра. [55, 437]

XVI сторіччя

Перші спроби вживання народної мови у Святому письмі (*Пересопницьке Євангеліє*, *Крехівський Апостол*), у віршуванні (пісня-балада *Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?*, *Пасквіль Яна Жорнавицького*), в діловому листуванні (*Чолобитна до короля Стефана Баторія від шляхти Брацлавського воєводства*). [59, 349-353], [200, 2, кн.1, 333], [209, 29]

Перші спроби показати відмінності між слов'янською й українською мовами та їхнє місце серед інших мов (*Розмовник* XVI ст., що зберігається у Французькій національній бібліотеці в Парижі). [14, 33-36]

У Києві (1563), Заблудові (1567), Острогу, Володимирі (1572) та інших містах, а також на Запоріжжі постають численні

початкові школи при церквах, де вчителями були ченці київських монастирів. У цих школах здебільшого дотримувано традицій шкільної княжої доби. Окрім того, існували школи при судах. [229, 22], [250, 316]

У Польщі починають діяти католицькі катедральні та парафіяльні школи. [182, 58-59]

Протестанські громади соцініян починають відкривати школи. [252, 171-172]

1509 Павло Русин з Кросна, магістер Краківського та Віденського університетів, видав у Відні збірку латиномовних поезій. [244, 22]

1510 Виникнення теорії “Москва – третій Рим”, що проголошувала право Москви на Візантійський (а відтак і Київський) спадок. В основу її лягла фраза псковського ченця Філофея з його послання до Василія III з приводу приєднання Пскова: *Два Рими впади, третій стоїть, а четвертому не бувати*. [90, 25-26], [252, 120]

1525 Король польський Жигмонт (Сигізмунд) I видав декрет про обмеження прав православних міщан. Їх позбавлено привілеїв, що мали міщани-католики, а ремісникам обмежено вступ до цехів. [83, 31-32]

1529 Сейм у Вільні ухвалив перший (старий) *Литовський статут*. Документ уклала спеціальна комісія правників. Створено юридичну систему, прийнятну в усій величезній різноетнічній державі, що органічно поєднала поняття римського права, відгукки положень *Руської правди*, норми звичаєвого руського (білоруського та українського) і литовського права, низку пунктів чеських, польських і німецьких суддебників. Статут написано українсько-білоруською літературною мовою. [252, 106-108]

друга половина Поширення на українських землях ідей Реформації, зокрема антитринітаризму, кальвінізму та соцініянства. Протестантські громади діяли на Волині (у Гоці, Черняхіві, Киселині, Немирові тощо) та Поділлі (у Панівцях, Дубецьку). Вони засновували друкарні, школи з викладанням семи вільних наук. Соцініяни мали в Киселині свою академію, що діяла протягом 1638 – 1644 років. [252, 131-134]

близько 1552 Початок Запорізької Січі. Князь Дмитро Вишневецький збудував на острові Мала Хортиця фортецю й почав гуртувати козаків. [55, 110, 757-759], [252, 117-118]

15 серпня 1556 - На Волині Михайло Василевич переклав українською мовою Євангеліє. Рукопис почато у Дворецькому монастирі, завершено в селі Пересопниця. Звідси походить його назва *Пересопницьке Євангеліє*. Перекладач зберіг чимало елементів слов'янської мови. Запис у *Пересопницькому Євангелії* свідчить,

- що його призначено до читання в церкві. Зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. Транслітерований текст видано 2001 року в Києві. [233], [208, 438-439]
- 1558 – 1583 *Ливонська війна*. Поразки Великого князівства Литовського спричинили зближення його з Польщею і, зрештою, привели до Люблінської унії. [252, 120]
- 1563 Король польський Жигмонт (Сигізмунд) I видав привілей, що урівнював права православної та римо-католицької шляхти. [252, 108]
- 1563 – 1572 Під впливом реформаційних ідей невідомий автор переклав українською книжною мовою *Апостол* (його подаровано в XVII сторіччі Святомиколаївському Крехівському монастиреві, звідси назва *Крехівський апостол*). Перекладач користувався кальвіністським виданням Біблії (Берестя, 1563), польським виданням Нового Заповіту (1556), *Апостолом* Франціска Скориши (1525), текстами слов'янською мовою. [208, 259-260]
- середина 1560-х У *Казанській історії*, пам'ятці російської публіцистики, вперше виразно проголошено ідею спадковості держав: *Москва — другий Київ*, що на ній базовано патримоніальне право московських князів на Київ [254, 302]: *Воссия ныне столичный и преславный град Москва яко вторый Киев*. [85, 57]
- 1565 Католицький єпископат закликав до Польщі єзуїтів. [182, 59]
- 1566 січень Набув чинности *Другий Литовський статут*, що його ухвалено на Віленському сеймі 1565 – 1566 рр. Відомий під назвою *Волинського* з огляду на особливу роль волинської шляхти в його укладанні. Законодавчо закріплено земські реформи; завершено формування Великого князівства Литовського як правової держави. Статут написано українсько-білоруською книжною мовою. [252, 106-108]
- 1568 У Заблудові, в маєтку литовського гетьмана Г. Хоткевича, Іван Федорович і Петро Мстиславець видали *Псалтир* з часословом та *Учительне Євангеліє* (спочатку подано канонічний текст, далі пояснення його), призначені до церковного вжитку. Євангеліє написано книжною українською мовою, аби їх могли зрозуміти прості люди. [146, 60]
- 1569 Єзуїти заснували колегіум у Вільні (від 1578 року — академія). Тут навчалися й студенти з українських земель. [60, 1, 281], [252, 125]

- 5 червня Король Жигмонт (Сигізмунд) II Август підписав акт Люблінської унії (угоди про об'єднання Польщі та Великого князівства Литовського в єдину федеративну державу — Річ Посполиту). В ньому, зокрема, записано [252, 106-108]: *На прохання всіх станів постановляємо, що по всяких їхніх судових справах, як позови, вписи до книг, акти й усякі їхні потреби, так і наших судів гродських і земських, як і з нашої коронної канцелярії наші декрети, і по всіх наших коронних потребах королівських і земських листи до них не яким іншим, а тільки руським письмом мають бути писані й проваджені на вічні часи.* [147, 147]
- 1 липня Акт Люблінської Унії перетворив династійний зв'язок, закладений Кревським актом, на реальну федерацію двох народів (польського та литовського). Таким чином створено одну з найбільших держав тогочасної Європи — поліетнічну Річ Посполиту, що проіснувала до кінця XVII ст. Платою за державну суверенність Великого князівства Литовського стало передання під юрисдикцію Корони Польської українських земель — Підляшшя, Волині, Київщини та Брацлавщини. [252, 121, 124]
- 1570-і рр Князь Костянтин Острозький заснував школи в Турові (1572), Володимирі Волинському (1577), Слуцьку (1580). [60, 5, 1901], [182, 62]
- 1573 Іван Федорович заснував у Львові першу відому (через книжки, що дійшли до нашого часу) друкарню в Україні. Після його смерті друкарнею опікувалося Львівське братство. Першодруком цієї друкарні був *Апостол* (1574). [146, 75-76]
У Римі папа Григорій XIII заснував Атанасієву колегію, призначену давати освіту людям грецького обряду. [60, 7, 2510]
- 1574 Іван Федорович видав у Львові першого *Букваря*. 1975 року в Києві видано репринт з його єдиного відомого примірника, що належить Гарвардському університетові. [208, 695]
- 1576 З ініціативи князя Костянтина Острозького в Острогу створено науковий гурток. Спочатку його метою було підготувати першу друковану Біблію слов'янською мовою і таким чином утвердити її рівноправність із гебрайською, грекою та латиною як сакральної мови. Проте сфера діяльності гуртка була значно ширшою. Фактично він займався історико-філологічними студіями: виправлянням зіпсованих під час переписування місць, текстологічними розшуками та порівняннями, перекладами з греки та коментуванням східнохристиянської

класики. Очоловав гурток Герасим Смотрицький; участь брали українські, білоруські, литовські, польські, грецькі науковці та друкар Іван Федорович. Сучасники називали Острозький науковий гурток академією. [252, 125-127]

Коштом князя Острозького засновано друкарню в Острогу (працювала до 20-х років XVII ст.). За часів князя Костянтина Острозького вона була науково-видавничим закладом, де друкували літургійну, патрологічну (тобто біографії й тексти творів батьків церкви) літературу та писання членів Острозького наукового гуртка. Полемічну літературу друковано простою, себто тодішньою українською літературною, мовою; із 28 відомих натеper книжок Острозького друку лише 14 є церковнослов'янськими. [146, 188-246], [252, 125-127]

Крім Острозької друкарні, на Волині були друкарні в Дермані (1602 – 1605), Костянтинові, Почаєві (працювала з перервами від 1618 до 1918 р.), Рахманові (1625), Луцьку (1624), Крем'янці (1628), в селі Чорна (1629), у Житомирі (1783).

Відкрито першу початкову січову школу (в межах сучасного міста Новомосковська Дніпропетровської обл.). Цим започатковано систему навчальних закладів, відкритих і утримуваних коштом Війська Запорізького низового. Вихованці вчилися читати, писати, рахувати; вивчали Закон Божий. Були заняття з музики, співів та військових вправ. [55, 109]

1578

Перша письмова згадка про Острозьку школу, що її заснував князь К. Острозький (діяла до 1608 р.). Курс навчання складався із семи вільних наук — тривіуму (граматика, риторика, діалектика) та квадрівіуму (аритметика, геометрія, музика, астрономія). Провідним було вивчення слов'янської, грецької та латинської мов. Сучасники називали школу “тримовною гімназією”, колеґіумом, пізніше — академією. Першим ректором був Герасим Смотрицький (помер 1594 р.), а після нього Кирило Лукарис. Учнями цієї школи були, зокрема, Максим (у чернецтві Мелетій) Смотрицький, Петро Конашевич-Сагайдачний. [182, 62-63], [252, 125-127], [244, 36]

Острозька друкарня на потреби “дітищного училища” перевидає львівського *Букваря* Івана Федоровича. До тексту додано грецьку абетку й молитви грецькою та слов'янською мовами, а також *Сказаніє о письменах* давньоболгарського письменника Чорноризця Храбра. Відомо два примірники цієї книжки: один у Німеччині, другий в Англії, окремі аркуші — в Російській державній бібліотеці. Факсимільно перевиданий у Москві 1983 р. [208, 695], [252, 126]

- 1580 Іван Федорович видав у Острогу *Книгу Нового Завіту* (Псалтир і Новий Завіт). Видання містило абетковий покажчик та пояснення реалій Нового Завіту під назвою *Книжка собраніе вещей нужнейших*, що їх уклав дяк школи і член літературно-наукового гуртка Тимофій Михайлович. [146, 194-196]
Надруковано український переклад Євангелія соцініянина Василя Тяпинського. Текст у книзі подано у два стовпчики — слов'янською мовою і переклад. [244, 35]
- 1581 В Острогу видано віршований твір українсько-білоруського поета Андрія Римші *Хронологія*, де наведено назви місяців латинською, гебрійською та народною українською мовами й описано відповідні біблійні події та свята. Це перше окреме друковане видання поетичного твору книжною українською мовою. [42, 112, 164], [244, 36]
Шляхтич Валентин Негалевський (соцініянин) у с. Хорошеві на Волині переклав простою мовою Новий Завіт з польського видання Мартина Чеховича (Краків, 1577). Рукопис зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. [63, 119], [244, 36]
- 12 серпня Видано *Острозьку Біблію*. Текст Біблії перевірено за кількома канонічними списками, зібраними з монастирів, серед них грецький (з Ватикану) та слов'янський (з Москви). Вона стала основою Синодальної (Єлізаветинської) Біблії 1751 року. Книга містить передмову князя Костянтина Острозького та вірші Герасима Смотрицького, що оспівують видавця та його герб. Під поліграфічним кутом зору, це видання Івана Федоровича є шедевром слов'янського книгодрукування. 1983 року на гроші української громади Канади здійснено фототипне видання. [146, 194-198], [55, 543]
В одному з примірників *Острозької Біблії* було знайдено рукописний додаток на 7 аркушах — *Лексисъ съ толкованіемъ словенскихъ словъ просто*, перший відомий слов'янсько-український словник невідомого автора. Його матеріали згодом увійшли до словників Лаврентія Зизанія та Памви Беринди. [59, 1, 324], [39, 12-14]
- 1584 Декрет Стефана Баторія, що дозволив віленським міщанам утримувати училища. [229, 24-25]
Від 1585 р. декрет поширено й на всі православні братства Великого князівства Литовського та Галичини. Почали поставати братські школи, що протистояли римо-католицьким, зокрема єзуїтським; це зумовило зміст програм братських шкіл і навіть їхню назву — греко-слов'янські. Значне місце займало вивчення слов'янської мови; вивчення мови грецької бу-

ло зумовлене належністю української церкви до грецької. У братських школах вчилися діти різних станів: у шкільних статутах зазначено, що *багатії над убогими у школі нічим вищі не можуть бути, лише самою наукою, плоттю ж рівні усі*. Поступово, під впливом європейських шкіл, у більшості братських шкіл почали викладати латину, а також *сім вільних наук* (граматику, діалектику, риторіку, арифметику, геометрію, астрономію, музику).

- 1585 Розроблено статут Успенського братства у Львові. [98, 21]
- 1586 Укладено статут братської школи Успенського братства у Львові (*Порядок шкільний*), що правив за взірць статутів інших братських шкіл. Серед тих, хто підтримував школу, — князь В. Острозький, молдавський господар Єремія Могила, гетьман Петро Сагайдачний. [80], [229, 24], [252, 140-141]
У Вільні в друкарні Мамоничів вийшла перша друківана граматики слов'янської мови *Кґрамати́ка словенська́ языка*. Вона була публікацією відомого рукопису *О осми частъхъ слова*, написаного, ймовірно, в Сербії в середині XIV ст. Видання підготували вчителі Острозької школи. [208, 105]
- 1 січня Патріярх Антіохійський Йоаким IV Доу надав Львівському братству право патріяршої ставропігії (незалежності від місцевої церковної влади) й затвердив його статут. 1593 року ці права підтвердив Константинопольський патріярх Єремія. Право ставропігії мали ще Віленське, Луцьке та Київське братства. [252, 140], [83, 50-53], [98, 21]
- 1588 Король польський та Великий князь Литовський Жигмонт (Сигізмунд) III Ваза затвердив Третій (новий) *Литовський статут*. Його, подібно до попередніх, написано тогочасною українсько-білоруською літературною мовою. [55, 413]
- 1589 Константинопольський патріярх Єремія проголосив автокефалію Московського патріярхату. Він приїхав до Москви по субсидії на відновлення Константинопольської резиденції. Борис Годунов майже рік протримав паріярха під домашнім арештом, доки той не погодився рукоположити митрополита Іова на патріярха Московського. Після цього Єремію відпустили з багатими дарами. [187, 31-60]
По проголошенні Іова патріярхом Московським і всієї Русі влада складала *утверждающую грамоту* про його обрання. В ній йшлося про роль Московської держави, оплоту православної церкви: *... великое российское царство — третий Рим — благочестием всех превзыде, и вся благочестивая царствие в твое едино собрана, и ты един под небесем, христианский царь, именуешься в всей вселенной, во всех христианах...*

Теорія *Москва — третій Рим* стала офіційною ідеологією Москви. Це підштовхнуло українських єпископів до унії з католицькою церквою і зробило прихильниками унійної ідеї короля Польщі та політичні верхи Речі Посполитої. [248, 140], [252, 128-129]

1590 Українські послы на Варшавському сеймі провели постанову: *Поправа прав Воеводств Волинського, Брацлавського й Київського. Щоб статуты для тих Воеводств, за їхнім правом, писалися руським язиком і письмом, не мішаючи слів латинських. Volumina Legum*, том II, с 1340. Цит. за [147, 150].

У Панівцях на Поділлі відкрито кальвіністську школу. Діяла до 1611 р. [252, 172]

20 червня

Четверо владик руських епархій (луцький — Кирило Терлецький, львівський — Гедеон Балабан, пінський — Лев Пелчицький, холмський — Діонісій Збируйський) на Синоді в Бересті склали лист-проект, де висловили згоду визнати зверхність папи за умови збереження церковного устрою та чину богослужіння Східного обряду. [252, 128]

1591

Відновила роботу братська друкарня у Львові. [252, 140]

У Львові надруковано граматику грецької мови *Адельфотес. Грамматика доброглаголиваго еллино-словенскаго язика* (факсимільно перевидав Олекса Горбач 1988 року в Мюнхені), що її склали студенти ставропігійної школи під проводом Арсенія Грека. Ця граматика є компіляцією граматик Ласкариса, почасти Крузія, Кленарда, Мелянхтона, проте важлива тим, що дає поряд із грецьким матеріалом слов'янські паралелі й спричинилася до розвитку граматичної термінології в Україні. Ця книжка була одночасно й підручником грецької мови. Перший ректор Київської братської школи Іов Борецький замовив у Львівського братства *граматіки грецкіє друку лвовського*. [60, 27], [208, 105], [202, 75]

Братська друкарня у Львові видала *Просфониму* (гр. *привітання*) — перший відомий панегірик, надрукований українською мовою. Невідомий автор створив *Просфониму* з нагоди приїзду київського митрополита Михайла Рагози до Львова. [182, 73]

1592

15 жовтня

Король Жигмонт III надав львівському Успенському братству привілей, що визнавав братську школу вільних наук, себто школа дістала право ввести до програми латинську мову. [182, 70-71]

1594

Наприкінці року владики луцький — Кирило Терлецький та володимироберестейський — Іпатій Потій, за участю луцького католицького єпископа Бернарда Мацейовського, склали так звані *Торчинські артикули*, що

на їхній підставі невдовзі було проголошено унію. Головний їхній зміст такий: 1) форми тайнств, обрядів і свят Руської церкви лишаються незмінними; 2) кандидатів на найвищі духовні посади обирають, згідно з традицією, духовні особи лише з-поміж людей руської та грецької націй; владик висвячує митрополит, а митрополита — владика, однак підтвердження він мусить дістати від папи, як раніше діставав від Константинополя; 3) владика отримують обов'язкові місця в сенаті нарівні з католицькими єпископами (всупереч наполяганням Рима, цей пункт не було реалізовано аж до 1790 р.); 4) усі монастирі, церкви й церковні братства перебувають під контролем владик без втручання світських осіб; 5) людей грецького обряду заборонено вихрещувати в латинство; 6) Руська церква нарівні з Римською може закладати школи та семінарії з грецькою та слов'янською мовами викладання, а також влаштовувати друкарні під контролем церковних влад; 7) юрисдикція патріархату Східної церкви на території Руси втрачає чинність. [252, 129]

- 1595 Ян Замоївський заснував Замостську Академію, польську високу школу. Фундатор Академії вилучив з її програми богослов'я як предмет, що вносить у виховання полемічний елемент. Незаможних студентів звільняли від плати за навчання й утримували в бурсі коштом фундатора. Студентів поділено за національністю на п'ять груп: польську, литовську, руську, пруську та чужоземну. В Академії студіювали, зокрема, Касіян Сакович, Сильвестр Косів, Ісаєя Трофимович-Козловський. Вона, як писав Петро Могила в присвяті Т. Замоївському, *так багато народові нашою позитку й утіхи принесла, ієс не мало з неї людей учюних, росторонних і поважних, а церкви нашій православній велце потрібних вишло.* [60, 2, 742], [63, 117], [182, 338]
- 25 липня Князь Костянтин Острозький видає *Оповідення*, — універсал проти унії, надрукований в Острозькій друкарні, — де закликав православну Русь стати на захист благочестя (православ'я). [252, 129]
- лютий Владика луцький Кирило Терлецький вручив *Торчинські артикули*, із підписами тодішнього митрополита Михайла Рагози та сімох владик, папському пунцієві в Польщі Маласпіні, а той передав їх до Рима. [252, 129]
- 23 грудня В залі Константина у Ватикані, після офіційних слухань і перемовин, у присутності 33 кардиналів відбулася урочиста церемонія адаптації Руської церкви до союзу з Римською. Тим же днем датовано папську буллу *Magnus Dominus (Господь Великий)*, що проголосила унію завершеною. [252, 130]

- 1596 Друкарня Віленського братства (Вільно, нині Вільнюс) видала три книжки Лаврентія Зизанія-Тустановського: *Наука ку читанню і розумінню писма словенскаго (Буквар)*, граматику слов'янської мови *Грамматіка словенска* та *Лексисъ сирьчь реченія вкратцъ собранны и из словенскаго языка на простый рускій діялектъ истолкованы*. Цього словника широко вживано в Україні аж доки 1627 року в Києві вийшов *Лексикон* Памви Беринди. [60, 3, 827-828], [119], [208, 188, 274]
- Відкрито кальвіністську школу в с. Панівцях на Поділлі. В ній, подібно до інших протестантських шкіл, вивчали латинську, грецьку, слов'янську мови та філософію (діалектику й етику). Діяла до 1611 р. [252, 172]
- 16-20 жовтня Берестейська унія. У Бересті відбувся собор задля урочистого проголошення унії православної церкви з католицькою. Утворено Українську греко-католицьку церкву. Проти унії виступили деякі православні єпископи на чолі з князем Костянтином Острозьким. Вони провели свій собор, де засудили унію. Із інструменту порозуміння унія перетворилася на символ розбрату і протистояння; конфлікт і досі не подолано остаточно. [55, 58-59], [252, 130-131]
- 1597 Київський єпископ Йосип Верещинський заснував у місті Фастові першу на Київщині друкарню. [146, 330-331]

XVII сторіччя

- початок сторіччя Час масового постання братств. Створено Рогатинське, Кам'янець-Подільське, Красноставське, Самбірське, Київське, Луцьке, Шаргородське, Немирівське, Вінницьке та інші братства. [252, 168-176], [80], [146]
- Братства засновували друкарні, відкривали школи, забезпечували їх підручниками, утримували своїм коштом учителів та найбідніших учнів, надавали їм допомогу на навчання у високих школах, підтримували зв'язки з громадськими та політичними діячами, науковцями, письменниками. Наприкінці XVI та в першій половині XVII ст. існувало 30 великих братств і стільки ж братських шкіл. [252, 141]
- Навколо архимандрита Києво-Печерського монастиря Єлисея Плетенецького, як колись в Острогу, збирається гурт інтелектуалів. Серед них Памво Беринда, Лаврентій Зизаній, Захарія Копистенський, Тарасій Земка, Атанасій Кальнофойський, Касіян Сакович. Саме вони зініціювали практично одночасне заснування друкарні при монастирі й створення в Києві братства та школи при ньому. [252, 142]

- 1602 Відкрито січову школу при Самарському монастирі. [55, 1091]
- 1604 – 1606 У Стрятині (Галичина) працює друкарня Федора та Гедена Балабанів. Видано *Службник* (1604), *Требник* (1606). 1606 року друкарню перенесено до Крилоса, де завершено друкування *Євангелія Учительного*. Щоб підготувати й видати ці книжки, зібрано гурт культурних діячів, серед них редактор, колишній вчитель Львівської братської школи Федір Касянович, гравер і лексикограф Памво Беринда. У виданні *Требника* брав участь Федір Балабан. Про нього в передмові до книжки сказано, що він вчився в Італії, але не зрікся православної віри. [146, 164-169]
- 1606 – 1611 У Панівцях на Поділлі працює кальвіністська друкарня, що видавала антикатолицькі твори протестантів І. Зигровіуса, Я. Хоцимовського, П. Гилевського. [146, 363-365]
- 1608 Засновано єзуїтський колегіум у Львові. Відкрито колегіуми також у Ярославі (1575), Кам'янці (1611), Луцьку (1614), Перемишлі (1617), Острогу (1624), Києві (1647). Тут навчали латинської, польської, слов'янської мов, постики, риторики, діалектики (логіки). В цих (і пізніших) колегіумах вчилася не лише римо-католицька, а й православна молодь. [252, 171-172]
- 1614 Видано *Литовський статут* польською мовою. [147, 150]
- 1615 Відкрито єзуїтський колегіум у с. Гуменному на Закарпатті. Навчання велося латинською мовою, тільки викладання релігії для українських учнів — русько-слов'янською. 1646 року колегіум перенесено до Ужгорода, а 1649 року перетворено на Ужгородську гімназію. [60, 9, 3302]
- 15 жовтня Засновано Київське Богоявленське братство та школу. Галшка (Єлизавета) Васиївна Гулевичівна вписала в київські *городські книжки* свій фондус (дарчу), за яким її спадкову землю на Подолі в Києві передано у власність київському братству за умови, що на ній буде збудовано монастир і школу *дитям, як шляхетським, так і міщанським*. Новий храм Богоявлення Господнього своїм коштом збудував гетьман Петро Сагайдачний. Новозаснований Богоявленський монастир став патрональним братським; при ньому створено школу на взірць львівської. Першими ректорами були Іов Борецький, Мелетій Смотрицький та Касяян Сакович. Загальний навчальний патронат здійснювали науковці Києво-Печерського кола. [229, 44-47], [252, 142, 168-176] [182, 87]

- 1616 Архимандритом військового запорізького Трахтемирівського монастиря стає князь Єзекіл Булига-Курцевич. Людина впливова, рішуча, освічена (закінчив Падуанський університет). Завдяки йому монастир стає посередником між Січчю та Києвом. Починається залучення козаків до культурного життя України. [252, 143]
- Єлисей Плетенецький перевозить до Києва відкуплену від львівського владики Гедеона Балабана друкарню й засновує Києво-Печерську друкарню, що аж до середини XVII ст. була найбільшою в Україні. Її першодрук — *Часослов*; книжку призначено й до шкільного вжитку. [146, 255-268], [252, 142]
- Мелетій Смотрицький надрукував у Єв'є (Вевіс біля Вільнюса) український переклад *Учительного Євангелія*, автором якого вважали константинопольського патріярха Калиста. 1637 року книжку без змін перевидано в друкарні Києво-Печерської лаври. Завдяки цьому перекладові ще на початку XVII ст. українською літературною мовою надруковано більшу частину тексту Нового Заповіту. [190], [55, 581-582]
- 1619 Друкарня Віленського братства в Єв'є видала *Грамматики Славенськія правилное Синтаґма ...* Мелетія Смотрицького — перший в історії української лінгвістики повний курс слов'янської мови, що аж до першої чверти XIX ст. був провідним підручником слов'янської мови в Україні. Книжка Смотрицького вплинула на граматики української, білоруської й російської мов та на розвиток граматичної думки в Сербії, Болгарії, Румунії. Факсимільне перевидання вийшло в Києві 1979 року. [190], [208, 105, 581-182]
- 1620 Створено братську школу в Луцьку. [252, 172]
- До Київського братства записався гетьман запорізьких козаків Петро Конашевич-Сагайдачний з усім військом. Отже, Військо Запорізьке отримало формальне право на опіку над братством. Гетьман став ктитором Києво-Братського училищного монастиря і постійно дбав про його школу. Помираючи від ран, отриманих у Хотинській битві, майже всі свої копгги заповів Київській, Львівській та Луцькій школам. Його поховано 10 квітня 1622 р. на території Братського монастиря. Над могилою 20 вихованців школи виголосили *Вірші на жалісний погреб славного рицаря Петра Конашевича-Сагайдачного*, що написав Касіян Сакович. Могилу зруйновано в 30-х роках XX ст. разом із цвинтарем. На місці цвинтаря створено плац військово-морського училища. [229, 31-34], [252, 142, 168-176]
- Видано *Номоканон* (гр. *законоправило*) — переклад візантійської збірки церковних і державних законів з індексом заборонених книжок (наступні видання 1624, 1629). [60, 5, 1791]

- жовтень У Братській церкві Єрусалимський патріярх Теофан, що повертався з московської подорожі, висвятив Іова Борецького на митрополита, Мелетія Смотрицького — на архієпископа Полоцького, Ісаю Копистенського — на владика Перемишльського. Через кілька днів у Трахтемирові він висвятив решту владик. Православний єпископат було цілком відновлено. Королівського затвердження довелося чекати двадцять років, до смерти короля Жигмонта III. [252, 143]
- 16 грудня Собор Російської православної церкви на чолі з патріярхом Філаретом постановив перехресчувати вихідців з Литви та Польщі. [149, 136], [226, 7], [247, 100]
- 1621 Польською мовою написано *Протестацію (Protestacija)*. Твір має форму послання новопоставлених ієрархів до короля з обґрунтуванням правочинності їхніх дій та законності права руського народу на православ'я. [254, 304-305], [42, 135]
- 28 квітня
- 1624 В Острогу онука князя К. Острозького Анна Алоїза Хоткевича заснувала єзуїтський колеґіум. [252, 172], [182, 63]
- 1624 – 1627 Укладено *Густинський літопис* — перший узагальновальний твір з історії України-Руси XVII ст. (автор, гіпотетично, Захарія Копистенський). Літопис поєднує світську й агіографічну історію Руси. [254, 305]
- 1625 – 1630 У Києві працювали друкарні Т. Вербицького та С. Соболя. [146, 320-324]
- 1626 Кирило Транквіліон Славровецький привіз до Чернігова свою мандрівну друкарню, що вже видала низку книжок (серед них *Учительное Євангеліє* 1619 року). Працювала до 1646 р. [146, 340-341]
- Лаврентій Зизаній-Густановський виявив бажання надрукувати в Москві свій *Катехизись*. У диспуті з московськими *справцями* він мусив пожертвувати деякими думками та мовою, аби працю було видано. [65, 122]
- 1627 У Києві видано *Лексиконъ славенорусскій и имень тлькованіє* Памви Беринди (перевидано 1653 р. у друкарні Кутейнського монастиря (Білорусь) з новою передмовою), що послідовно виокремлює слов'янську і тодішню українську народну розмовну мову. Факсимільне перевидання першодруку 1627 р. вийшло в Києві 1961 р. Це перший справжній словник книжної української мови. [118], [208, 45-46]
- Після смерти Захарії Копистенського архимандритом Києво-Печерської лаври став Петро Могила. [252, 169]

- 1 грудня *Учительное Євангеліє* Кирила Транквіліона Ставровецького засуджено в Москві (і за зміст, і за *слог его еретический*). Цар Михайло Федорович та патріярх Філарет наказали всі його твори *собрати и на пожарех сжечь*. Далі наказано: *чтобы впредь никто никаких книг литовския печати и письменных литовских не покупали*. [191], [149, 138-139]
- 1631
осінь Архимандрит Києво-Печерської лаври Петро Могила заснував Лаврську школу. Він запросив досвідчених викладачів — у школі працювали професори, що закінчили латинські академії в Польщі, Литві, Відні. Лаврську школу створено за взірцем польських високих шкіл — колегій. Складалася вона з підготовчих класів, де вивчали мови (слов'янську, латинську, грецьку й польську), середніх класів піітики й риторики, та вищих класів, філософського й теологічного. [229, 39-41]
- 1632 Петро Могила об'єднує Братську та Лаврську школи. Об'єднана школа працювала на території Братського монастиря. Вона дістала назву Колегії, або Києво-Братської колегії. П. Могила за згодою братства став *старшим братом* і опікуном (*довічним охорономцем і наставником*) Колегії й Братського училищного монастиря. [80], [229, 41-47], [252, 171]
Помираючи, П. Могила заповів Колегії все своє майно. По його смерті Колегію стали називати Києво-Могилянською (пізніше, від 1704 до 1709 р. — Могилянсько-Мазепинською, ще згодом, від 6 січня 1735 р. — Могилянсько-Заборовською). [153, 2, 429-436], [182, 123, 125]
- вересень На елекційному сеймі під тиском православних делегатів підготовано *Пункти про заспокоєння руського народу грецької релігії*. За ними православна церква в Україні офіційно діставала право на ієрархію на чолі з митрополитом і чотирма єпископами (львівським, луцьким, перемишльським, метиславським), вільно відправляти богослужіння, мати церкви, монастирі, друкарні, школи, братства. Православним повернуто частину монастирів та маєтностей, проголошено право добровільного вибору православної чи уніятської церкви. [55, 825], [252, 144]
- листопад Першим провідником офіційно відновленої Руської православної церкви став Петро Могила. [55, 825], [252, 144]
- 1633 Король Владислав IV Ваза затверджує прийняті на елекційному сеймі *Пункти про заспокоєння руського народу грецької релігії* і, отже, визнає акт відновлення православної єрархії. [55, 825], [252, 144]
- 14 березня
- 1635 Петро Могила заснував латино-польський відділ друкарні Києво-Печерської лаври. [146, 268]

- 18 березня Король Владислав IV Ваза відповів відмовою на клопотання Петра Могилы про перетворення Київської колегії на академію і дав привілей, що дозволяв викладати в ній науки не далі діалектики й логіки, тобто курсу філософії. [245, 385]
- 1636 Петро Могила, митрополит Київський, благословив новостворене Кременецьке братство і школу при ньому, за умови, щоб у ній були *порядки шкіл Київських, до того ж — визнано зверхність ректора тих же шкіл Київських, і науки визволеній різними мовами трактовано*. [157, 128]
Школи такого самого типу, підлеглі Києво-Могилянській колегії, відкрито у Вінниці (1638) та в Гощі на Волині (1639). Гощанська (Гойська) колегія діяла до кінця XVII ст. [229, 49]
- 1638 У Киселині соцініяни створили академію, що діяла протягом 1638 – 1644 років. [252, 171-172], [253, 202]
У Кременці видано *Грамматіки или писненница языка Словенського (Кременецька граматика)*, скорочений виклад *Грамматики* Мелетія Смотрицького. Вона була навчальним посібником для учнів Кременецької братської школи. Авторство приписують луцькому єпископові Атанасію Пузині. Збереглося шість примірників книжки: три в Москві, два у Львові та один у Києві. [208, 105], [234]
- 1639 У Львові працює друкарня Михайла Сльозки. [146, 128-140], [98, 31]
- 1640 Митрополит Петро Могила скликав у Києві Синод, де обговорено перший православний *Катехизис — Православне сповідання віри*, що його уклав Петро Могила зі своїм найближчим сподвижником Ісаєю Трохимовичем-Козловським. 1642 року текст обговорено на соборі в Ясах, а після схвалення чотирьох патріархів грецького обряду *Катехизис* надруковано 1645 року в Києві. [252, 169]
- 8-18 вересня
- 1642 Єпіфаній Славинецький уклав *Лексиконъ латинській* (27 000 статей). Словника видано в Києві 1973 р. [117], [208, 275]
- 1643 Іван Ужєвич, український студент теології Сорбонського університету в Парижі, уклав латинською мовою граматику книжної української мови. Відомо два варіанти рукопису — паризький (1643) і арраський (1647). Твір видано в Києві 1970 року. [208, 643]
- 1645 Київський воевода Ян Тишкевич ввів до Києва єзуїтів; вони відкрили в Києві костел і колегіум, що 1646 р. отримав королівський привілей. [182, 91]

- 1648 Початок Хмельниччини, козацької революції 1648 – 1657 років. [55, 1017-1019], [252, 177-194]
- 1649 У грамоті царя Олексія Михайловича до київського митрополита Сильвестра Косова висловлено прохання направити до Москви Арсенія Корецького-Сатановського та Дамаскіна Птицького, щоб вони взяли участь у перекладі Біблії з грецької мови. [33, 2, №80]
- 24 травня
- 8 червня Ігумен Братського монастиря Інокентій Гізель повідомляє в листі до царя Олексія Михайловича, що до Москви відряджено Арсенія Корецького-Сатановського та Єпіфанія Славинецького. [3, 3, 324]
- 1650 У Москві Єпіфаній Славинецький та Арсеній Корецький-Сатановський завершили укладання рукописного словника *Лексиконъ словено-латинській* (близько 7 500 статей). Словника видано в Києві 1973 р. [117], [208, 275]
- друга половина сторіччя Створено анонімний рукопис першого відомого українського активного словника (тобто з українським реєстром) — *Синоніма славеноросская*. Це зворотна версія *Лексикона...* Памви Беринди. [208, 274-275], [39, 32-36], [119]
- Чернечий чин василіян засновує свої школи у Правобережній Україні. Ці школи побудовано за взірцем єзуїтських шкіл. Наприкінці XVIII ст. відомі шестикласні василіянські школи у Барі, Любарі, Умані, Капелі, Острогу, Овручі, Володимирі. [182, 106]
- Відкривали школи і ченці чину піярів (з'явилися в Польщі 1641 р.). Піярські школи були в Холмі, Львові, Межиріччі, Золочеві та інших містах. Піярські школи успішно конкурували з єзуїтськими, особливо після реформи 1740 року, що її провів Станіслав Косарський. [182, 106-107]
- У василіянських і піярських школах вчилися діти і греко-католиків, і православних.
- 1654 Переяславська рада. [55, 562]
- 1654 та 1657 Подорожі антиохійського патріярха Макарія до Москви. Племішник (за ішими даними — син) патріярха Павло Алепський у спогадах про цю мандрівку написав про високий рівень освіти в тогочасній Україні. [25]
- 1656 Віленське замирення. Перемовини у Вільні почалися 22 серпня. На вимогу московської сторони українську делегацію не допущено до переговорів, а пропозиції Б. Хмельницького відкинута. Серед вимог царя Олексія Михайловича був пункт щодо друкування книжок: *все те, в которых местностях книги печатаны и их слагатели или печатники или друкари, смертью казнены и книги собрав сожжены были и впредь*

чтобы крепкий заказ был безчестных воровских книг никому с наших королевского величества подданных нигде не печатати под страхом смертной казни. [55, 415],

- 1658 Початок Руїни (1658 – 1686). Україну поділено уздовж Дніпра на Лівобережну та Правобережну, що ворогували між собою. Постійна братовбивча війна, напади сусідніх держав перетворили землю Правобережжя, що її недавно називали краєм, *що плине молоком і медом*, на пустку. [55, 685], [252, 209-225]
- 16 жовтня На козацькій раді під Гадячем складено *Гадяцькі пакти*. Головною ідеєю було перетворення Речі Посполитої на федерацію Корони Польської, Великого князівства Литовського і Великого князівства Руського, тобто Козацької держави. Усі три частини федерації мала об'єднувати особа спільно обраного короля та спільний виборний сейм. Найвищим органом влади у Великому князівстві Руському мали бути Національні Збори (парламент), а виконавча влада мала довічно (до смерті) належати обраному і затвердженому королем гетьманові. Князівству належала власна скарбниця, найвищий судовий трибунал та підпорядкована гетьманові армія. Православну церкву урівнювано в правах з католицькою (у спільному сенаті митрополит та владики отримували постійні місця сенаторів). Унію в Князівстві мали скасувати. [252, 211-213]
- Саме в *Гадяцькому трактаті* вперше сказано про академічний статус Києво-Могилянського колегіуму й дано дозвіл відкрити ще одну академію. Дозволено заводити колегіуми без обмеження числа та вільно засновувати друкарні й писати про справи віри. [243]
- 1659 Відкрито січову школу на Чортомлицькій Січі. Вона мала назву Січова центральна. [55, 1091]
- 22 травня На *Гадяцьких пактах* урочисто присягли король, уряд та козацькі посланці — пакти прийнято. [243, 145]
- 1661 Грамотою Яна II Казимира львівську єзуїтську колегію реформовано в університет. [55, 238], [98, 28]
- 1662 У Москві створено державну установу *Приказ Малія Росии* (Малоросійський Приказ), що визначав стосунки царського уряду з Гетьманщиною. Новий Приказ офіційно підлягав Посольському Приказові (міністерству зовнішніх стосунків), хоча фактично керував його діяльністю сам цар. Приказ зліквідували 1722 року, створивши Малоросійську колегію, що перебувала в Глухові й була центральним органом колоніальної адміністрації в Лівобережній Україні. [55, 447-448]

- 1663 У Москві силами Єпіфанія Славинецького та його Чудовської школи вперше видано Біблію, докладно перевірену за грецьким текстом. Виконати цю роботу в Москві тоді не було змоги, тож використали готовий переклад — *Острозьку Біблію*. Як сказано в передмові до неї, *с готового перевода, князя Константина Острозского печати, неизменно, кроме орфографии и неких в мале имен и речений нужнейших, явственных погрешений*. Змінено і наголоси з українських на російські. Передруковано не лише текст, а й передмову князя Костянтина, з єдиною заміною — вислів *народ Рускій* переправлено на *народ Великороссійскій*. Лише 1751 року, за цариці Єлизавети, було видано значно виправлену Біблію, що нею користуються й сьогодні. [146, 197]
- 1667 Андрусівське замирення. Поділ України між Польщею та Московським царством. [55, 25], [28, 54-70], [160, 1, 631-643]
- 13 січня
- 1669 На сеймі ухвалено постанову, що король давніх привілеїв дотримуватися не буде і всю документацію видаватиме лише польською та латинською мовами. Постанову підтверджено й на Варшавському сеймі 1696 р. [208, 127]
- 1670 Король польський Міхал-Корибут Вишневецький видав грамоту, якою повертав Київському Братському монастиреві всі маєтки. Це дало змогу відбудувати Київську колегію, що сильно постраждала через війну. [28, 136]
- 25 квітня
- 22 грудня Король польський Міхал-Корибут Вишневецький підписав договір, що його підготувала Острозька комісія на підставі значно обмеженого *Гадяцького трактату* [28, 132-139]. Згідно з ним, Київська колегія отримала підтвердження отриманого за *Гадяцьким трактатом* статусу академії [28, 136]. Невдовзі було запроваджено курс богослов'я. Це завершило кількість курсів, що їх належало читати в академії. [8, 212]
- 1671 Архієпископ Лазар Баранович заснував друкарню в Новгороді-Сіверському. Згодом (1679р.) він перевів друкарню до Чернігова. [146, 341]
- 1672 У Великому князівстві Московському заборонено тримати вдома українські книжки польського та литовського друку — їх треба було віддавати воеводі. [251], [149, 139]
- 1676 Ректор Київської колегії Теофан Прокопович (дядько Феофана Прокоповича) відкрив клас богослов'я, таким чином перетворивши її на академію. [8, 212]
- 1677 Початок цензури українських книжок у Московській державі. Патріярх Іоаким наказав видирати з українських книжок листки, бо вони *несходны с книгами московскими*. [126, 20]

- 1685 Українську Православну Церкву фактично перепідпорядковано із юрисдикції Константинопольського патріярха до Московського патріярха. [7, ч.1, 5, 167], [201, 32]
Використано сфальшовану версію Московських березневих статей 1654 року, де серед інших змін на користь Москви додано статтю про бажану зверхність патріярха Московського над митрополитом Київським та його церквою. Московський патріярх без згоди Царгорода призначив митрополитом Київським єпископа Гедеона Святополка Четвертинського. За настольною грамотою [7, ч.1, 5, 239] Київська митрополія не підлягала Московському патріярхові, а лише була під його благословенням. Дальша історія митрополії є історією поступового нищення її особливостей у системі загальноросійської церковної структури. Цей процес особливо прискорився від 1721 року, коли київського митрополита, замість обирати з місцевих ієрархів, почав призначати Синод. [61, 470]
- 1686 Брати Іоанікій та Софроній Ліхуди, греки, прихильники греко-візантійських традицій, на базі Заїконоспаської школи Симсона Полоцького заснували в Москві Елліно-Грецьку Академію. 1701 року, наказом Петра I, її реорганізовано за взірцем Київської Академії і перейменовано на Слав'яно-Латинську, 1775 — Слов'яно-Греко-Латинську, 1814 — реорганізовано в Московську Духовну Академію й переведено до Троїце-Сергієвої лаври. [229, 169], [222, 3, 239]
- 6 травня Підписано складений за Андрусівським замиренням договір (*Вечний мир*). Він остаточно затвердив поділ України між Польщею та Московським царством. За ним Московське царство отримувало Лівобережну Україну та Київ. Київщина, Волинь і Галичина відходили Польщі. Поділля залишалося під владою Туреччини (1699 року приєднано до Польщі). [55, 119], [160, 2, 770-786]
- травень Константинопольський патріярх Досифей віддає київську митрополію Московському патріярхові. [7, ч.1, 5, 144, 177]
- 1687 Іван Мазепа підписує Коломацькі статті, де вперше в історії московсько-українських стосунків висловлено вимогу, щоб на майбутнє Українська та Московська держави злилися в єдину самодержавну царську державу, і започатковано російщення українців. [55, 330]
- липень
- 1689 – 1690 Боротьба московського патріярха Іоакима з друкуваням у Києво-Печерській лаврі книжок *без предварительного разрешения от патриарха и содержащая еретическия мнения*. [7, ч.1, 5, 284]
- 1690 Собор Російської православної церкви засудив *киевския новыя книги* Петра Могили, Кирила Ставровецького, Іоанікія Галятовського, Сильвестра Косова, Лазаря Барановича та інших, наклавши на них *проклятво й анафему, не точною сугубо й трезубо, но й многозубо*. Елліно-

Грецькій Академії, з Ліхудами на чолі, надано широкі права щодо цензури в освіті. Зокрема, заборонено тримати вдома вчителів чужих мов, латинські, польські та німецькі книжки. Академія повинна була наглядати за чистотою православної віри в країні й судити звинувачених в образі релігії. [10, 26], [123, 146]

- 1692 Боротьба московського патріярха Адріана проти вільного друкування церковних книжок у друкарні Києво-Печерської лаври. [7, ч.1, 5, 359]
- 1694 Московський царський уряд надає посольству на чолі з ректором Києво-Могилянської Академії Йоасафом Кроковським грамоту, що підтвердила право Академії на привілеї — приймати та навчати дітей усіх станів з України, Московського князівства *и иных стран приходящих*. Дозволено читати курс богослов'я й чинити власний суд над викладачами й студентами, тобто надано право самоврядування. [153, 2, 316-324]
- 11 січня
- 1696 Варшавський сейм прийняв постанову про мову українських канцелярій: *Писар повинен по-польськи, а не по-руськи писати*. [147, 150].
- 1700 Колишній виховапець Києво-Могилянської Академії, чернігівський архієпископ Іван Максимович за сприяння Івана Мазепи заснував Чернігівську колегію на базі архиєрейської школи, що її Лазар Баранович перевів з Новгород-Сіверська. [182, 167-176], [60, 10, 3722]

XVIII сторіччя

- перша чверть Складено козацькі літописи. Найвідоміші з них — *Літопис Самовидця*, *Літопис Григорія Граб'янки* та *Літопис Самійла Величка*. [42, 269-281]
- 1701 За наказом Петра I московську Елліно-Грецьку Академію, рівень навчання в якій не відповідав вимогам часу, реорганізовано у Слов'яно-Латинську Академію, на взірєць Київської. Реорганізацію втілювали професори Києво-Могилянської Академії на чолі зі Стефаном Яворським, що їх Пьотр I викликав до Москви. [222, 3, 239], [229, 169]
- Щоб налагодити навчальний процес, почали викликати викладачів з Києво-Могилянської Академії. Указами Синоду, що виходили майже щороку, від 1701 до 1762 року до Московської Академії було забрано 95 професорів та студентів Києво-Могилянської Академії. Більшість ректорів та префектів Московської Академії були вихованцями академії Київської (18 рек-

торів із 21, 23 префекти із 25). До того ж, за наказом Синоду Академія від 1754 до 1768 р відправила до Росії 300 студентів вивчати *медико-хірургію й фармацію*. Вихованці Києво-Могилянської Академії засновували школи і залишалися в Росії, бо їх позбавляли змоги вертатися в Україну. [1, 2; 34, 112-115, 651-652, 665-666]

- 26 вересня   Пьотр I видає грамоту, що ще раз підтверджує Києво-Могилянській Академії статус високої школи: *Академии их Киево-Могилянской, что от прежнему своего основания имеет равные привилегии как обыкновенно иные Академии во всех государствах шоземческих, право свободности имеют подтверждено*. [153, 2, 328]
- 1708   Пьотр I наказав використовувати в друкарнях нову абетку — гражданку. Кирилицю залишено лише на друкування церковних книжок. [174, 100-101]
- 13 листопада   За наказом Петра I зруйновано гетьманську столицю Батурин. З винятковою жорстокістю замордовано всіх його мешканців. [97, 205-207]
- 1709   8 липня   Полтавська катастрофа. [55, 596-597]
- 1714   Створено анонімний рукопис *Семимовний лексикон (Гептаглосон)*. До латинського реєстру на 22-25 тисяч слів подано відповідники грецькою, турецькою, вірменською, українською та румунською мовами. Українська лексика цього словника не пов'язана з роботами П. Беринди чи Л. Зизанія. Рукопис зберігається в Боделянській бібліотеці (Англія). [39, 36]
- 1718
ніч 21-22 квітня   Пожежа в Києво-Печерській лаврі. Згоріла й ... *многочисленная и найдревнейшая библиотека ... В ней содержались великия тысячи книг рукописных и разных драгоценных манускриптов, писанных на разных языках, ... а особливо все записки и документы, до истории правления Славянских племен и царств и до их законов и устройств касающиеся*. [18, 288], [97, 225-226]
- 1720
5 жовтня   Указ Петра I про підпорядкування усіх вільних друкарень цензурі Духовної колегії та заборону друкувати в Малоросії будь-які книжки, крім церковних, слов'янською мовою; тексти мали бути ідентичними друкованим у Росії, *дабы никакой розни и особого наречия не было*. [1, 5, 164], [161, 7, 23], [185, 4]
- 1721
25 січня   Маніфест Петра I про підпорядкування церкви монархові та скасування патріяршества. Керувати церковним життям поставлено новостворену Духовну Колегію (згодом Святейший

Правительствующий Синод). Разом з маніфестом видано Регламент Духовной Колегії. Згідно з ним, належало обов'язково відкрити архиерейські школи в усіх єпархіях Росії. В усій Російській імперії введено попередню цензуру богословських творів: *Аще кто о чем богословское письмо сочинит, и то еб не печатать, но первое презентовать в Коллегиум. А Коллегиум рассмотреть должно, нет ли какового в письме оном прегрешения, учению православному противного.* [182, 167], [185, 5]

22 лютого

Розпорядження Синоду ввести мовну цензуру. Усі книжки *исправления ради и согласия с великороссийскими* треба було надсилати до Синодальної контори, а доглядати за друкарнями поставлено цензора. Він мав переглядати українські видання, порівнюючи їх з великоросійськими, і лише ті з них дозволяти до друку, що нічим не відрізнялися від московських. [161, 5, с.36]

22 жовтня

Сенат проголосив Петра I імператором, а Московська держава дістала назву Російської імперії. [183, 124]

1722

16 травня

Під час реорганізації загальноімперських органів, замість Малоросійського посольського приказу Пьотр I створив Малоросійську колегію, підпорядковану не Колегії іноземних справ (що заступила Посольський приказ), а Сенатові. Розташована у гетьманській столиці Глухові, вона стала центральним органом російської колоніальної адміністрації в Лівобережній Україні. Її членами були шість російських штаб-офіцерів із розквартированих в Україні полків з президентом-бригадиром Степаном Вельяміновим на чолі. У військових справах вона підлягала головнокомандувачеві російських військ в Україні М. Голіцину. Колегія мала право переглядати ухвали всіх місцевих судів. Таким чином покладено початок руйнації віковичного судового устрою і звичаєвого права. [252, 283]

Київську митрополію перетворено на архієпископію. Ієрарха мав призначати Петербург. [252, 286]

1723

квітень

Після арешту в Петербурзі наказного гетьмана Павла Полуботка українське козацтво підпорядковано російському чиновникові — князеві М. Голіцину. Новою інструкцією Малоросійській колегії дозволено давати накази полковникам без згоди генеральної старшини. [252, 283]

1726

У Харкові єпископ Білгородський Єпіфаній Тихорський, колишній випускник Києво-Могилянської Академії, відкрив на базі Білгородської духовної семінарії Слов'яно-греко-латинську школу, що її 1734 року перетворено на Харківський колегіум. Після відкриття Харківського університету втратила своє значення, і 1817 року її перетворено на Харківську Духовну

Семінарію. [60, 9, 3557-3558], [182, 176-193]

Московський Синод заборонив Києво-Печерській лаврі видавати без дозволу будь-які церковні книжки, крім виданих у Петербурзі та Москві, тобто дозволено видавати книжки лише *на великоросійском наречіи*. [161, 5, 402]

- 1727
2 вересня Найвища Таємна Рада, опікунський орган при царі-дитині Петрі II, з огляду на перспективу російсько-турецької війни змінила політику щодо України з метою *приласкання тамошнього народу*. Указом Петра II зліквідовано Малоросійську колегію і контроль над Гетьманатом знову передано до Колеґії закордонних справ. [252, 284]
- 1 жовтня У Глухові на гетьмана обрано Данила Апостола. [252, 284]
- 1728
28 серпня Указ Петра II про скликання Кодифікаційної комісії. Гетьман Данило Апостол створив спеціальну комісію з дванадцяти осіб під головуванням генерального судді Івана Борзни, що мала скласти єдиний судовий кодекс України. [252, 285]
- Кодекс українського права (*Права, за якими судиться український народ*, рукопис у 460 сторінок) завершено 1743 року, однак сенат його не затверджував доти, доки на Україну не поширили загальноросійське законодавство. Проте *de facto* малоросійські права діяли навіть після скасування Гетьманщини, позаяк українські суди в повсякденній практиці спиралися на друковані праці місцевих юристів. Кодекса вперше оприлюднив професор Київського університету О. Кістяковський 1879 року. [55, 618-619], [60, 6, 2292]
- 1731 Імператриця Анна Іоановна наказала забрати з українських церков книжки старого українського друку і замінити їх книжками московських видань та ввести викладання у колеґіумах російською мовою. [122, 56]
- 1734 Митрополит Рафаїл Заборовський склав Інструкцію, що окреслювала правила внутрішнього життя Києво-Могилянської Академії. Перший пункт наголошує всестановий характер Академії: *В Академію приймається кожна вільна людина, відкіль вона не прибула б, аби тільки визнавала східню християнську віру та була б здібна до навчання*. [182, 127], [8, 6, 102]
- 31 січня Імператриця Анна Іоановна своєю грамотою заборонила вибори гетьмана і створила нову колегію, Правління гетьманського уряду, що до нього входили троє росіян з-поміж найвищих чинів дислокованої на території Гетьманату армії і троє українців — генеральний суддя, генеральний осавул та генеральний підскарбій. Реально Україною правили керівники російської трійки: спочатку — князь Шаховської, далі — князь Баратинський та ін. [252, 285], [12, 445]

Шаховської отримав від імператриці секретний указ про заохочення шлюбів між українцями та росіянами. [205]

- березень Після отримання в серпні 1733 р. жалуваної грамоти імператриці Анни Іоановни з дозволом повернутися, запорожці закладають Нову Січ. За Січчю визнано право на споконвічну козацьку територію, відому як Вольності Війська Запорізького, де тривало козацьке самоврядування. [252, 292], [55, 757-759]
- 1738 Єпископ Арсеній Берло заснував Переяславський колегіум та співацьку школу в Глухові. [182, 193-196]
В Київській Академії введено вивчення німецької та гебрійської мов. [182, 146]
- 16 вересня Св. Синод видав наказ про збереження вольности студентів Київської Академії *по прежнему обыкновению*. [1, 2, 444]
- 26 грудня Указ Імператриці Анни Іоановни генерал-губернаторові Леонтєву про конфіскацію і спалення всіх привезених зі Львова календарів на 1739 рік, бо там є *некоторые злоумышленные и непристойные пассажи ... а вместо тех календарей могут в Киеве и во всей Украине употреблять Российские календари...* [185, 8-9]
- 1744 Імператриця Єлізавета Петровна відвідала Україну, батьківщину свого чоловіка — графа Олексія Розумовського (графський титул родині Розумів надано 1744 р.). [252, 292]
- 1745 Поновлено скасовану 1722 року Київську митрополію. [252, 286]
- 1747 Св. Синод наказав київському митрополитові *выслать в С.Петербург без всяких отмен и отлагательств в самой скорости и неотменно* професорів Київської Академії Варлаама Лашевського та Гедеона Сломинського, що мали підготувати нове видання Біблії.
[1, 1, 366, 368-370]
- 1748 Перша письмова згадка про Канцелярський курінь — спеціальний навчальний заклад напіввійськового типу, заснований при Генеральній військовій канцелярії. Готував службовців до державних, адміністративно-судових і фінансових органів Гетьманщини. Кандидати на навчання повинні були добре знати граматику, риторичку, основи філософії, логіку. Ті, хто успішно долав вступні іспити, складали присягу, тоді їх вводили до списку військових канцеляристів. Слухачі вивчали чужі мови, юриспруденцію, камеральні (фінансово-економічні) науки, військову справу. Також навчали співів, музики (гри на

скрипці, флейті, басах). Канцелярський курінь працював у гетьманських столицях — Батурині та Глухові. [55, 283]

- 1750
24 квітня У Глухові обрано на гетьмана Кирила Розумовського. З цієї нагоди імператриця надала йому чин генерал-фельдмаршала і вручила гетьманські клейноди: прапор, бунчук, військову печатку та срібні литаври. [252, 286]
- 1751 В Москві видано Біблію (*Синодальная* або *Єлизаветинская Библия*), що її підготували професори Київської Академії Варлаам Лащевський та Гедеон Сломинський. За цим виданням друкують книжки св. Письма і тепер. Саме тому і в теперішній слов'янській Біблії можна побачити старі українські форми чи старий український наголос. [1, 1, 366, 368-370]
Почато так звану сербську колонізацію верхів'їв Інгулу та Інгульця. Збудована 1754 р. фортеця св. Єлизавети (тепер Кіровоград) стала центром викраденої із земель Бугогардівської та Інгулецької паланок провінції Нова Сербія. [252, 294]
- 1753 Почато створення другої округи сербських колоністів — Слов'яно-Сербії на лівому березі Дніпра. [252, 294]
В Київській Академії запроваджено вивчення французької мови. [182, 146]
- 1754 На Січі відкрито спеціальну школу. В ній готували полкову старшину, тлумачів, військових канцеляристів для паланок. [55, 1091]
- 17 квітня Цариця Єлизавета видає Синодові Височайший наказ, згідно з яким на вільні архиєрейські місця можна призначати великоросів. [160, XIV, 58-59]
Св. Синод відрпортував цариці про заходи, що їх вжито заради виконання її наказу. [148, 14]
- 1755 Св. Синод наказав переробити *Четьи-Минеи* св. Д. Ростовського та *Печерський Патерик* на російський правопис. [1, 2, 163]
- 1757 – 1770 Освітня діяльність лубенського полковника Івана Кулябка. Він реалізує свій, схвалений гетьманом, проект примноження освічених людей у полку. По сотнях переписано хлопців від 12 до 15 років, найздібніших до науки віддавали *до школи тамтешніх приходів*, а тих, що не надаються до навчання, збирали цю неділі і в свята в одне місце на військові виправи. 1760 року по сотнях лубенського полку вчилися грамоти 1642 хлопці. [182, 206], [200, 4, кн. I, 110-111]
- 1759 Св. Синод видав розпорядження вилучити зі шкіл українські букварі. [145, 8]

- січень Указ Переяславської консисторії про заборону статусу мандрівних дяків, що сторіччями тримали нижчу освіту в Україні. Таких учителів священникам заборонили приймати й тримати у школах. Остаточню статус мандрівних дяків було знищено 1782 року. [200, 4, кн. I, 111]
- 1763 У Глухові відбулася старшинська рада, де вироблено пункти чолобитної до імператриці Єкатеріни II про відновлення договірних взаємин між царем та Україною на підставі Статей Хмельницького. Гетьманщину пропонувано перетворити на цивільну шляхетську державу зі спадковими гетьманами — родом Розумовських. У пункті 19 цього документа йшлося про заснування двох університетів (у Києві та Глухові) і кількох гімназій та облаштування при них друкарень. [252, 286], [12, 461], [171]
- вересень Про Глухівську раду донесли цариці, це її стурбувало. Гетьмана викликано до Петербурга. Одночасно секретар цариці, колишній вихователь Розумовського Григорій Теплов подав *Записку о непорядках в Малороссии*. Після неї імперська влада почала ліквідацію гетьманства. [252, 287], [12, 461], [196]
- При Києво-Печерській лаврі на основі іконописних майстерень створено Малярську школу на чолі з італійським малярем Веньяміном Фредеріче. Проіснувала до 1917 року. [182, 201-202]
- 10 грудня Указ Єкатеріни II про заборону вільного переходу селян від пана до пана. [160, XVI, 454-457]
- 1764 Створено Новоросійську губернію. Адміністрація губернії трактувала запорізькі землі як порожні. Почалося привласнення січових земель. [252, 294]
- 10 листопада Указ Єкатеріни II про скасування посади гетьмана й підпорядкування України Малоросійській колегії (її традиційно називають другою Малоросійською колегією). До складу колегії мали входити 4 вищі російські офіцери та 4 представники генеральної старшини, а президентом і одночасно генерал-губернатором призначено графа Петра Румянцева. [206], [252, 287]
- 1765 Наказ Єкатеріни II *присвоить немедленно Академии Киевской образ учения, для всех училищ в империи всероссийской узаконенный*. [184, 348]
- 17 лютого Видано закон про заборону українським ченцям без особливого дозволу найжджати до Московщини та про заборону місцевим архиереям висвячувати архимандритів без дозволу Св. Синоду. Цей закон призвів до того, що вже протягом 1770-х років у монастирях Київської єпархії майже половину посад настоятелів (архимандритів та ігуменів, хоча ігуменів закон зовсім не стосувався) посіли росіяни. [182, 125-127], [1, 4, VI-VII]

- 28 липня Маніфестом Єкатеріни II замість п'яти полкових адміністративних округ у Слобожанщині створено Слобідсько-Українську губернію з загальноімперськими керівними органами. Замість козацьких полків належало сформувати п'ять гусарських полків. [252, 291]
- 1766
6 листопада Указ Св. Синоду з вимогою, щоб Київська та Чернігівська друкарні подавали на розгляд нові книжки, позаяк від 1728 р. вони *никаких книг для усмотрения их исправности более уже в Святейший Синод не присылали и позволения о печатании оных не требовано*. [161, 5; с.446]
- 9 листопада Св. Синод наказує Києво-Печерській лаврі *чтобы впредь в типографии той Лавры печатають и на продажю употребляют одни те книги, который в Московской типографии с апробации Св. Синода печатаются...* [1, 5; 165]
- 14 грудня Оприлюднено маніфест Єкатеріни II про скликання депутатів до *Комиссии для сочинения проекта нового уложения и для советов о способах к достижению общенародного благоденствия*. Комісія працювала від 1767 до 1774 р. Від Малоросії було обрано 34 депутати: 11 — від шляхетства та козацтва, 10 — від міщан, 2 — від Запоріжжя. Комісія не досягла жодних практичних результатів, її зліквідовано указом від 4 грудня 1774 р. [61, 324-332]
Низка наказів українським депутатам: домагатися відкриття двох університетів, військових шкіл, привілеїв для духовних шкіл (завести, крім грецької та німецької мов, французьку, математику), заснування друкарні при Київській митрополії. [138]
- 1769 р. Синод Російської православної церкви заборонив друкувати та використовувати український *Буквар*. [145, 8], [92, 38-39]
- 1770 – 1790 рр. Почаївська друкарня випускає порадики, господарські та богослужбні книжки, написані живою українською мовою. [49], [143, 18]
- 1772
5 серпня Перший поділ Польщі. Східну Білорусію приєднано до Російської імперії, а Галичину - до Австрійської. [55, 605]
- 1773 Папа Климент XIV видав буллу про скасування ордену єзуїтів. [182, 108]
Польський сейм (травень 1773 – березень 1775 рр.) ухвалив повернути все майно єзуїтів у Польщі на потреби народної освіти; опікуватися тим майном і керувати народною освітою доручено Едукаційній комісії з вісьмох членів та Товариству для видання підручників (утворено 7 березня 1776 р.) [182, 108].

Значну частину єзуїтських шкіл на українських та білоруських землях Едукаційна комісія передала василям [182, 110].

- 1774 Маргарита-Тереза заснувала у Відні при церкві св. Варвари греко-католицьку семінарію *Барбареум* (Barbareum), що давало студентам із Західної України змогу не лише здобувати систематичну богословську освіту, а й контактувати із західною культурою. Існувала до 1784 р. [60, 1; 91-91], [195, 197]
Під проводом відомого педагога Фельб'ігера в Австрії проведено реформу народного шкільництва. Встановлено три типи шкіл: нормальна (шестикласна, що готувала вчителів для головних шкіл), головна (чотирикласна, мала бути в кожному окружнім та більших містах), тривіальна (дво- або трикласна школа в менших містах, містечках та великих селах). Населення мало право утримувати власним коштом парафіяльні школи, так звані дяківки. [182, 507]
- 1775
7 травня Наказ Св. Синоду Київському митрополитові Гавриїлові Кременецькому відіслати нововидані у лаврській друкарні книжки в *Московскую типографию для освидетельствования, сходственно ли оные напечатаны против книг Московской типографии*. [1, 4; 196-197]
- 4 червня Російське військо на чолі з генерал-поручиком Петром Текелієм (10 піхотних, 8 кавалерійських та 13 донських полків) знищило Запорізьку Січ. [252, 295], [55, 759]
- 3 серпня Оприлюднено Маніфест Єкатеріни II *Об уничтожении Запорожской Сечи и о причислении оной к Новороссийской Губернии*. [160, XX, 190-193]
- 1776
15 лютого Видано закон Російської імперії, що забороняв будь-кому з податного стану постригатися в ценці. Це унеможливило втечу кріпаків до монастирів. [160, XVII; 583-585]
- 1776 – 1783 Шкільна реформа в Галичині з поділом шкіл на нормальні, головні та тривіальні. 1786 року в Галичині було 47 шкіл німецького типу: нормальна школа у Львові, 15 окружних, 2 головних, 29 тривіальних. [182, 507]
- 1779 У Полтаві відкрито Словенську семінарію. [182, 196-198]
- 1780 Пожежа в Братському монастирі. В бібліотеці Київської Академії згоріло близько 9 тис. томів із 12 тис. [2, 3; 324]
- 1781 В Галичині заведено обов'язкове загальне навчання. Відкрито школи в усіх населених пунктах, де було 90-100 дітей шкільного віку. [60, 10; 3860]

Імператор Йосиф II здійснює політичні реформи, спрямовані на скасування кріпацтва. Селяни отримують статус, подібний до орендарів, що передають свою землю у спадщину; їхні стосунки з землевласниками врегульовано законодавчо. [195, 196]

16 вересня

Указом Єкатеріни II на території Гетьманщини замість полків запроваджено Малоросійське генерал-губернаторство, що складалося з трьох намісництв: Київського, Чернігівського та Новгород-Сіверського, влаштованих за приписом загальноімперського *Установлення про губернії*. [252, 288]

1782

Після перепису 1782 року, що прив'язав усіх до певного місця, нікому не вільно було перебувати в ролі мандрівного дяка. Отже, дяківські школи почали через брак вчителів закриватися, що спричинило занепад освіти в Україні. [182, 205]

7 вересня

Указ Єкатеріни II про створення *Комиссии для заведенія в России народных училищ*. Головою її від початку до 1799 р. був граф П. Завадовський. [160, XXI, 663-666], [182, 212]

1783

Едукаційна комісія Польського сейму встановила нову систему шкільництва. Краківська та Віленська Академії ставали головними школами, кожна з чотирма факультетами: богословським, філософським, медичним та правничим. Всю Польщу поділено на 10 округ. Зокрема: Волинська з окружним містом Крем'янцем, Українська з окружним містом Вінницею та Пярська, що керувала всіма школами пярів у Польщі. В кожній окрузі мали бути окружні школи — шестикласні з семирічним навчанням та декілька підокружних шкіл з трьома класами (дворічний курс у кожному класі). У кожній парафії мала бути парафіяльна школа, вищі — у містах, нижчі — в селах. [182, 109]

Заснування Греко-католицької Духовної Семінарії у Львові. [60, 2; 431]

15 січня

Указ Єкатеріни II про дозвіл приватним особам заводити друкарні. Кожну світську книжку треба було подавати на цензуру *управам благочинія*. Скасовано 16 вересня 1796 року. [185, 37]

3 травня

Указ Єкатеріни II, що поширив закони Російської імперії на селян Лівобережної України й Слобожанщини. Українських селян позбавлено права полишати панів, тобто закріпачено. [252, 288]

28 червня

Указ Єкатеріни II про створення замість козацьких полків 10 кінних (карабінерських) полків регулярної армії з 6-річним терміном служби. [252, 288]

- 1784 Імператор Йосиф II засновує Львівський університет — перший в Україні. [60, 4; 1420]
- 26 жовтня Наказом київського митрополита Самуїла Миславського, українця, що більшу частину життя прожив у Росії, викладання в Києво-Могилянській Академії переведено на російську мову, до того ж неодмінно з такою самою вимовою, як у Великої Росії, та аби в усіх церквах дяки та священники читали молитви і правила службу Богу *голосом, свойственным російському наречію*. [1, 5; 81-82]
В Академії з'являється новий предмет — *російське красноречіє*. Цей курс читали колишні випускники Академії, яких митрополит Самуїл відряджав до московського університету *для изученія словесных наук и для усвоенія великоросійського говора и произношенія* [203, 258]
- 1785 Оголошено імператорський маніфест *Грамота на права, вольности и преимущества благородного російського дворянства*, яким Єкатеріна II практично зрівняла українську шляхту в правах з російськими дворянами і долучила її до кіл *верхноподданого російського дворянства*. [252, 288], [160, XXI, 344-358]
- 21 квітня
- 1786 Указ Єкатеріни II, за яким усі книжки, *не свидетельствовавшие в Синоде*, підлягали конфіскації на всій території імперії. Знищення українського книговидавництва. [1, 5; 164-166]
жовтень
- 13 лютого Наказом митрополита Самуїла Миславського російська мова стає єдиною мовою викладання в Києво-Могилянській Академії. [1, 5; 122-123]
- 10 квітня Указ Єкатеріни II про поширення секуляризації монастирських земель на Україну. Скофійковано всі монастирські землі та маєтки, чим завдано ще одного удару по українських школах, бо їхніми засновниками були представники високого духовенства, а утримували їх монастирі. [160, XXII, 575]
- 5 серпня Єкатеріна II ухвалила Статут народних шкіл. За ним заведено школи трьох типів: головні — чотирикласні, середні — трикласні та малі — двокласні. Утримувати їх мали місцевим коштом. Щоб запровадити цей статут, були потрібні народні вчителі. Отож на духовні семінарії покладено завдання готувати своїх учнів до праці в народних школах. Отримала таке завдання й Київська Академія. Вона перетворилася на школу потрібного типу — низьку, середню й високу, бо довелося відкрити нижчі класи народної школи, де учнів Академії практично готували до вчителювання. [182, 142, 212]

- 29 жовтня Наказ Синоду митрополитові Київському Самуїлові Миславському про обов'язкову цензуру всіх перекладених книжок, що їх друкували в Лаврі для Академії: *Святейший Синод на печатание в Киевопечерской типографии вышеупомянутых новых переводов, без надлежащего их освидетельствования, дозволения дать не может. А естьли Ваше Преосвященство какие для той Академии переводы находите нужными, об оных с приложением с каждого перевода экземпляра, представлять Святейшему Синоду о каждом особо.* [1, 5; 164-165]
- 16 листопада Наказ Синоду митрополитові Київському Самуїлові Миславському, щоб у книжках, що їх друкували в Лаврі, *никаких неслухств с печатаемыми в Московской Синодальной типографии книгами произойти не могло.* [1, 5; 165-166]
- 1787 Друкарня Києво-Печерської лаври почала друкувати книжки гражданським шрифтом. [146, 312]
- 15 березня Засновано Студію Рутенум (Руський інститут) при Львівському університеті. Викладали тут штучним *язичієм*, що поєднувало слов'янську мову з місцевою українською говіркою. Закрито 1809 р. [60, 8; 3086]
- 22 березня Австрійський шкільний статут визнав руську (українську) мову в Галичині за крайову. Відтоді русини почали домагатися від уряду заснування тривіальних шкіл з українською мовою викладання. [182, 508]
- 1788 У Львові, на підвалинах Львівського Успенського Братства, засновано *Ставропігійний Інститут*. Він видавав шкільні підручники та утримував школу з бурсою. Проіснував до 1939 року. [60, 8; 3011], [182, 107]
- 1789 Розпорядження Едукаційної комісії Польського сейму про закриття руських (українських) церковних шкіл та усунення з усіх інших шкіл руської мови. [182, 111-112]
- 1 травня В Києві на Подолі відкрито головну школу. Того самого року відкрито головну школу й у Чернігові. Протягом 1798 – 1799 років на Київщині була лише одна головна школа, на Полтавщині — три, на Чернігівщині — шість, а малих, тобто сільських, шкіл не було зовсім. Більшість дітей далі вчилися у дяківських школах, наприклад, у Ніжині в дяків вчилосся вдвічі більше дітей, ніж в урядовій школі. [182, 213-214]

- 1790 У Почаєві надруковано збірку духовних поезій *Богогласник* з нотами, що відіграла виняткову роль у поширенні книжної української мови та духовному єднанні українців. Багато колядок і церковних пісень із *Богогласника* звучать і нині. [143, 18]
- 1792 Цісарський патент наказував учити українських дітей в Галичині їхньою рідною мовою бодай двічі на тиждень: вівторок і четвер. Запроваджено шкільну повинність (скасовано 1812 року). [135, 22]
- Переселення Чорноморського козацького війська на так званій чорноморський кордон. Після об'єднання з західною частиною Лійного війська (1880 р.) дістало назву Кубанського козацького війська. [60, 10; 377]
- 1793 Видано *Летописец Малыя России*, де в додатку Федора Туманського під назвою *Изъяснение малороссийских речений* подано тлумачення 333 українських народних слів. [59, 1; 324]
- 27 березня Другий поділ Польщі. До складу Російської імперії долучено Правобережжю Україну. [55, 605]
- 1795 Третій поділ Польщі. До складу Російської імперії увійшли Західна Волинь, Західна Білорусія, Литва та Курляндія. [55, 605]
- 3 січня
- 1796 Указ Єкатеріни II *Об ограничении свободы книгопечатания и ввозе иностранных книг; об учреждении ценсур*. Цим указом заборонено друкарні, крім тих, що містяться при урядових установах, або таких, що мають царський дозвіл. За вказівкою цариці всі такі друкарні в Україні опечатали. Засновано особливу цензуру з однієї духовної і двох світських осіб, у столицях — підпорядковані сенатові, в інших місцях — під наглядом губернської влади. Для іноземних книжок засновано особливу митну цензуру. [198, 10], [185, 64]
- 16 вересня
- 1797 В Україні запроваджено рекрутську повинність: призов до царської армії на 25 років. Більшість українських рекрутів закінчували службу цілковито зросійщеними. [122, 74]
- грудень
- 1798 Видано *Енеїду* Котляревського. До неї додано словничок *Собрание малороссийских слов* (972 слова). До третього видання 1809 р. додано словничок із 153 слів. [84, 21-32], [59, 1; 324], [208, 275], [44, X-XI]
- 1799 Указом Павла I створено духовну цензуру, що їй підлягали рукописи та книжки духовного змісту. [182, 374]
- 14 березня
- 1800 Указ Павла I, що вимагав *церковных книги прежних изданий для совершенного согласия с великороссийскими такими церковными книгами справлять прежде, дабы никакой розни и*
- 18 квітня

особливого нареччя в них не было. Заборонено ввозити через кордон всякого рода книг, на каком бы языке оные ни были без изъятия... равномерно и музыку. [182, 373], [185, 70]

XIX сторіччя

- перше десятиріччя Невідомий автор із кола учасників Новгород-Сіверського патріотичного гуртка написав *Історію русів*. [60, 3; 891-892]
- 1801
31 березня Указ Александра I зняв заборону ввозити іноземні книжки та дозволив відкривати приватні друкарні. [185, 88]
- 14 червня Вийшов указ, щоб на заголовних листах книжок, друкованих з дозволу цензури, був напис *по одобрению которой цензуры печатано*. [185, 88]
- 1802 У Російській імперії сформовано міністерства, зокрема Міністерство Народної Освіти. Думка про заснування цього міністерства належала Василеві Каразину, що був близький до молодого царя Александра I. Міністром освіти призначено графа П. Завадського. [182, 232]
- 1803
24 січня Згідно з затвердженими правилами, при міністерстві народної освіти створено Головне управління школами, що складалося з шести кураторів шкільних округ. Керманичем справ Головного управління був В. Каразин. До Віленської шкільної округи, на чолі з поляком кн. Адамом Чарторижським, входили Волинська, Київська та Подільська губернії. Решту українських губерній віднесено до Харківської шкільної округи на чолі зі Станіславом Потоцьким. Головне управління школами встановило такі типи шкіл: гімназії — в кожному губерніяльній місті, нагляд за ними мав належати університетові; повітові школи — бодай по одній в кожному губерніяльній і повітовім місті, нагляд за ними мав належати директорові гімназії; парафіяльні (*приходські*) школи по селах, паглядати за ними мав управитель відповідної повітової школи. [182, 233-234]
- 1804
9 липня Запроваджено обов'язкову попередню цензуру книжок. *Высочайшим повелением* затверджено цензурний Статут. У ньому сказано: *Ни одна книга или сочинение не должны быть напечатаны в Империи Российской, ни пущены в продаж, не быв прежде рассмотрены цензурой*. [160, 26, 132], [185, 96]
- листопад Прийнято Статут Міністерства освіти, що нав'язував українським школам систему російської освіти. Вчителям та учням наказано вживати лише російську мову. [160, 28, 569]

- 1805 Заходами Василя Каразіна засновано Харківський університет. Першим його ректором призначено професора Івана Рижського. [60, 9; 3561-3562], [182, 237-254]
При Університеті за законом 1803 року запроваджено цензуру: *Університет имеет собственную свою цензуру для всех издаваемых им или Членами его сочинений, к наукам и словесности относящихся, также для книг, выписываемых для своего употребления из чужих краев. К ведению его принадлежит Цензура всех сочинений частными людьми в Округе издаваемых.* Завдяки цьому протягом першого десятиріччя XIX ст. тут було оприлюднено 210 видань. Серед них книжки українською мовою, що зробило полтавсько-харківську мову основою мови літературної. Саме тут на початку XIX ст. назви *Україна* та *український* набули загальнонаціонального змісту. [160, 28, 651]
- 1808 Закрито Руський інститут Львівського університету, де на двох факультетах (філософському та богословському) низку предметів викладали українською мовою. [60, 8; 3086]
- 1811 Друга пожежа в Київській Академії, горіла й бібліотека (згоріло близько 1000 книжок). [2, 3, 324], [229, 117], [244, 6]
9 липня
- 1816 Отець Іван Могильницький, під патронатом єпископа Михайла Левицького, заснував перше в Галичині культурно-освітнє товариство — *Товариство галицьких греко-католицьких священників для поширення просвіти і культури серед вірних.* Головним завданням було готувати й друкувати шкільні книжки народною мовою. [60, 5; 1633], [182, 519]
- 1817 В Одесі засновано Рішельєвський Ліцей (1865 р. перетворено на Новоросійський університет). [182, 268], [60, 5; 1826-1827]
24 липня
- 1818 Видання складеної 1804 – 1805 рр. *Граматики малоросійського наречія* О. Павловського в Петербурзі. Воно містить *Краткий малоросійский словарь* (1131 слово), базований на суто народному матеріалі, зокрема *хресні імена та фрази і притовідки. Граматику...* розглянуто й схвалено на засіданні Російської Академії Наук 11 березня 1805р. Протягом багатьох років це був найкращий український словник. Велике значення мав фонетичний принцип правопису українських слів. Граматику фотодруком перевидав 1978 року в Мюнхені Олекса Горбач. [208, 105, 416], [39, 40] [59, 1, 324]

У Харкові відкрито перший *Институт благородных девиц*. Мова викладання до середини 50-х років — французька, потім — російська. Згодом відкрито інститути шляхетних дівчат у Полтаві (1818), Одесі (1829), Києві (1838). [182, 324-325]

- 1819   Замість закритої 1817 року Києво-Могилянської Академії створено Київську Духовну Академію. [203, 277-280]
- 20 – 30 рр.   Діяльність Руської трійці. [60, 7; 2657]
- 1820   Засновано Гімназію вищих наук ім. кн. О. Безбородька в Ніжині (1832 року реорганізовано в ліцей, 1875 перетворено на Історично-Філологічний Інститут ім. кн. О. Безбородька). Першим директором був українець із Закарпаття Василь Кукольник, а після нього (від 1 листопада 1821 р.) також закарпатець Іван Орлай. [182, 270-274], [60, 1; 106]
- 1822   У Петербурзі видано *Прибавление к грамматике малороссийского наречія* О. Павловського. [208, 105, 416], [59, 1; 324]
- 1823   Надруковано *Словник української мови* Івана Войцеховича із добіркою 1173 слів. [208, 276], [44, XI]
- 1826   Прийнято другий цензурний статут, що дістав назву *чугунного статута*. За ним цензура мала дві інстанції. Вищу з трьох міністрів: народної освіти, внутрішніх та іноземних справ. Нижча інстанція — Головний цензурний комітет у Петербурзі та цензурні комітети в Москві, Вільні та Дерпті, що підлягали *попечителям учебных округов*. У пункті 151 сказано: *не позволается пропускать к печатанию места в сочинениях и переводах, имеющие двоякий смысл, ежели один из них противен цензурным правилам*. [121, 90-98], [182, 270-274], [185, 214-215]
- 1828   Ніколай I затвердив третій статут про цензуру. За ним найвищу цензурну інстанцію, Головне управління цензури, підпорядковано Міністерству народної освіти. Цьому управлінню підлягали цензурні комітети в університетських містах Ризі, Вільні, Києві, Одесі, Тифлісі. Цензори працювали під безпосереднім провідом попечителів навчальних округів. Їхнім обов'язком було цензурувати не лише друковану продукцію, що виходила в межах округу, а й закордонні надходження. Статут був чинний упродовж усього царювання Ніколая I. [182, 377], [185, 220-221], [198, 10]
- 3 липня   Указ Ніколая I про створення в імператорській канцелярії III відділу — таємної політичної поліції і жандармерії. [55, 468]

- 1830 В Одесі засновано першу в Україні міську загальнодоступну бібліотеку. [182, 392]
- 1831 Указ Ніколая I про скасування Магдебурзького права скрізь в Україні крім Києва. [55, 437]
- 1832 Від цього року засновники будь-яких видань мали отримувати *височайший* дозвіл царя. Крім докладної інформації про видання, до цензурних комітетів треба було подавати *обстоятельные сведения о способностях издателя и нравственной его благонадежности*. [185, 231], [198, 10]
- 14 грудня Утворено кураторію Київської шкільної округи (Київська, Волинська, Подільська та Чернігівська губернії). [182, 254]
- 1833
21 березня Міністр освіти граф Сергій Уваров у своїй промові до кураторів шкільних округ вказав, що всю освітню діяльність треба ґрунтувати на трьох частинній формулі: *православие, самодержавие, народность*. Ця політична формула була гаслом міністерства освіти до кінця існування царської Росії. [182, 244-245]
- 1834 У Росії прийнято новий університетський статут, що скасував академічні свободи статуту 1804 року. Куратор шкільної округи за новим статутом мусив перебувати в університетському місті. Ректор та декани залишалися виборними, але компетенцію професорської ради обмежено. [182, 244]
- 15 липня Відкрито університет св. Володимира в Києві. Його статут затверджено спеціальним указом Ніколая I урядовому сенатові від 25 грудня 1833 року. Університет підпорядковано одночасно і міністрові народної освіти, і попечителеві навчального округу, що офіційно був *начальником университета*. Тобто київський університет був позбавлений головного привілею — внутрішнього самоврядування. Першим ректором було призначено Михайла Максимовича. [60, 3; 1024], [182, 252-268]
- 23 грудня Указом Ніколая I Київ позбавлено статусу, передбаченого Магдебурзьким правом. [252, 288]
- 1835
4 листопада Засновано друкарню університету св. Володимира в Києві. У ній друкували, зокрема, матеріяли *Временной комиссии для разбора древних актов*. [199, 42-45]
- 1837 Руська трійця видала в Будапешті альманах *Русалка Дністровая*. Надруковано 1000 примірників, із них 800 конфіскувала львівська поліція. [60, 7; 2643]

- 1838
8 лютого Відкрито Комітет внутрішньої цензури в Києві. Цей підрозділ протягом багатьох років діяв при університеті св. Володимира і контролював практично всі друкарні Київського навчального округу. [198, 11]
- 1840
25 червня Указом Ніколая I скасовано Литовський статут, що вже давно став українським національним правом. В Україні в повному обсязі набрали чинності російські загальноімперські закони. [60, 4, 1303]
- 1843 Павло Білецький-Носенко уклав *Словник української мови*. Автор подав рукописа до Академії Наук, де він, як і рукописи словника 1834 року та *Граматики* 1843 року, “загубився”. Знайдено цей рукопис лише 1964 року. 1966 року словник вийшов друком у Києві. [208, 47-48, 276]
За ініціативою М. Максимовича в Києві створено *Временную комиссию для разбора древних актов*. До 1907 року мала статус урядової (при київському генерал-губернаторстві). 1921 року була приєднана до УАН. Видала багато важливих матеріалів з української археології, історії, палеографії, картографії тощо. [60, 3, 1017]
- 1847
березень Розгром Кирило-Методіївського братства. [65, 124], [198, 11]
- 9 березня Міністерство внутрішніх справ Австрійської імперії ухвалило друкувати всі закони й оголошення у східних галицьких повітах також і руською мовою, кирилицею. [135, 26]
- 19 червня Циркуляр міністра внутрішніх справ з наказом вилучити з продажу твори учасників Кирило-Методіївського братства. [89, 84-87], [198, 11]
- 1848 Відкрито катедру української мови й літератури у Львівському університеті. Першим керівником її був Яків Головацький. [66, 122-123]
- 2 травня На хвилі *Весни Народів* у Львові створено першу політичну організацію українців — Головну Руську Раду. Головне завдання — оборона прав українського народу в Австрії. Раду розпущено 1851 року. [60, 1; 398], [55, 166-167]
- 15 травня У Львові почала виходити перша газета галицьких українців *Зоря галицька*. Редактор Антін Павенцький. Випуск припинився 1857 року. [55, 264]
- 15 червня За почином о. Л. Трещаківського, Головна Руська Рада заснувала українську культурно-освітню установу — Народний Дім у Львові (Руський Народний Інститут Народний Дім). За

- взірцем львівського постали Народні доми у багатьох містах і селах Галичини та в інших українських землях. [60, 5; 1697], [55, 497]
- 16 липня Головна Руська Рада заснувала у Львові *Галицько-Руську Матицю* (товариство для просвітньої й літературно-видавничої справи та шкільництва рідною мовою), подібну до інших слов'янських *Матиць*. Першим головою став Михайло Куземський. [60, 1; 341], [55, 146]
- 19-26 жовтня За ініціативою Миколи Устияновича та Івана Борискевича, Головна Руська Рада скликала у Львові *Собор Руських Учених*, що накреслив програму організації української науки та народного шкільництва (зокрема видання шкільних загальноосвітніх довідників). [60, 8; 2929]
- листопад Розпорядженням Міністерства народної освіти Австрії вивчення русино-української мови визнано обов'язковим у всіх гімназіях Східної Галичини. [66, 125]
- 1850 У Києві відкрито першу жіночу гімназію. 1860 року відкрито такі гімназії у Харкові та Полтаві. [182, 325-326], [60, 2, 690]
- 1851 На доручення австро-угорського уряду видано словника *Правничо-політична термінологія для слов'янських мов, вживаних в Австрії*, що містив близько 17 000 німецьких термінів з українськими відповідниками (уклали Яків Головацький, Григорій Шашкевич та Юрій Вислобоцький). Це перший український термінологічний словник. [208, 277], [39, 149]
- 1852 При Київському університеті створено Київський центральний архів, що містив архівні матеріали Комісії для розбору давніх актів. [182, 268]
У календарі *Перемисьлянин* вміщено невелику збірку І. Гавришкевича *Початок до уложеня термінології ботанічної руської*. Цю статтю можна вважати першою друкованою працею з української природничої термінології. [39, 149]
- 1855 В Петербурзі видано *Словарь малорусского наречия* О. Афанасьєва-Чужбинського (А-З). Видання не завершено. [208, 36]
- кінець 50-х років У Петербурзі створено першу *Громаду*. До її складу входили М. Костомаров, Т. Шевченко, П. Куліш, В. Білозерський, Ф. Лазаревський, О. Лазаревський та інші. Пізніше постали *Громади* в містах України. 1897 р. усі *Громади*, що існували в 20 містах України, об'єдналися в *Загальну українську безпартійну демократичну організацію*. [55, 180]

- 1856 Початок друкарської активності петербурзької Громади. Пантелеймон Куліш у Петербурзі заснував власну друкарню. Окрім дешевих книжок *Сільської бібліотеки* (протягом 1860 – 1861 рр. видано 39 книжечок), він видав *Записки о Южной Руси* (1856 – 1857), *Чорну раду* (1857), альманах *Хата* (1860), збірки творів І. Котляревського (1862), Г. Квітки (1858), Марка Вовчка (1857). Друге видавництво, що належало Миколі Костомарову, видало *Ариметику* О. Кониського (1863) та *Оповідання з Святого Письма* О. Опатовича. [20], [208, 36, 276]
- 1857 Інструкція попечителям Київського та Віленського навчальних округів про те, щоб *должности учителей истории в гимназиях и уездных училищах замещаемы были исключительно природными русскими*. [133, 144]
- 1859 *Азбучна війна* (також *азбучна завірюха*), рух галицьких українців, спричинений спробою австрійського уряду (міністр освіти Л. Тун), за наполяганням галицького намісника графа А. Голуховського, запровадити латинку замість кириличної абетки. [208, 12], [60, 1; 31-32]
Розпорядження цензури, щоб *сочинения на малороссийском наречии, писанные собственно для распространения их между простым народом, печатались не иначе, как русскими буквами*. [120, 295]
- 1 липня Вийшло перше число газети *Київський телеграф*. Від 1874 року газета була неофіційним органом київської Громади. [55, 308]
- 11 жовтня У Києві відкрито першу недільну українську школу. У 1859 – 1860 роках їх працювало у містах та деяких селах України 68. Викладали в них, з дозволу тодішнього попечителя Київської шкільної округи, відомого хірурга Миколи Пирогова, українською мовою. Ці школи закрито за розпорядженням міністра освіти 12 червня 1862 р. [149, 277], [60, 5; 1748]
- 1860 Пилип Морачевський зробив переклад Євангелій українською мовою. Цей переклад був однією з причин видання циркуляру міністра внутрішніх справ Росії Валуєва (*Валуєвський циркуляр*) про обмеження українського друкованого слова рамками художньої літератури. Переклад вийшов друком у 1906 – 1911 рр., проте використовувати його в церковних відправах дозволено лише в часи Української Центральної Ради. Перевидало в Канаді (1948) та США (1966). [143, 19], [60, 5; 1648]
- початок 60-х Український визвольний рух, започаткований 1848 р., поділився на два крила — рух так званих “общеросів” (москвофілів) і рух народовців. У мовних питаннях москвофіли об-

стоювали “староруську мову” (суміш книжної давньоукраїнської, російської та народно-розмовної — “язичіє”) та етимологічний правопис Максимовича. Народовці, так само як і українофіли, обстоювали українську мову і фонетичний правопис. [129, 268]

- 1861 У III томі *Старосветского бандуриста* надруковано *Словарь малороссийских идиомов* (11127 слів) М. Закревського. [208, 276] В Києві створено *Громаду*. До неї входили В. Антонович, М. Драгоманов, П. Чубинський, Т. Рильський, Ф. Вовк, М. Лисенко, М. Старицький, І. Нечуй-Левицький та інші. [55, 180] Надруковано перший випуск *Опыта южнорусского словаря* Каленика Шейковського (А-В). Ще два випуски (Т-Ю) видано 1886 р. [208, 737], [44, XIV, XVII-XVIII]
- 12 січня У Петербурзі вийшло перше число щомісячного суспільно-політичного та літературного україномовного журналу *Основа*, що його започаткували Василь Тарновський та Григорій Галаган. Проіснував 22 місяці. В кінці майже кожного числа вміщено словники. [60, 5; 1893]
- січень У Львові на базі гуртка львівської інтелігенції *Молода Русь* утворено культурно-просвітницьке товариство клубного типу *Руська Бесіда* (від 1928 р. — *Українська Бесіда*). Пізніше товариства з такою назвою постали у 34 містах Галичини. [60, 9; 3340]
- 19 лютого Скасування кріпацтва. Імператор Александр II підписав маніфест *Общее положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости*. [43, 59]
- Липень У журналі *Основа* надруковано першу (в Східній Україні) статтю з української термінології — *Заметку о русинской терминологии* Михайла Левченка. [230, 9] Л. Глібов почав видавати літературно-суспільний тижневик *Черниговский листок*. Закрито в серпні 1863 р. [60, 10; 3712]
- 1862 Початок видавничої активності київської *Громади*. Вийшли друком популярна книжечка з географії *Дещо про світ Божий*, *Таблицы для первоначального чтения*, *Арифметика популярная*. За петербурзькою традицією книжки видавали на зібрані кошти. [20] У Львові почав виходити перший друкований орган народовців — літературний тижневик *Вечерниці*. Його заклала так звана Друга руська трійця (В. Шашкевич, К. Климкович та Ф. Заревич). Вийшло 17 чисел. [60, 1; 239], [236, 13]
- 12 червня За розпорядженням міністра освіти закрито всі українські недільні школи. [60, 5; 1748]

- 1863
12 січня *Высочайшим повелением* усі цензурні заклади підпорядковано міністрові внутрішніх справ. Реорганізацію завершено 1 березня. [185, 495]
- 18 червня У Росії прийнято новий університетський статут, що відновив університетську автономію: ректор і декани стали виборними, факультети мали право цензурувати праці своїх членів, якщо їх видавав університет, владу куратора шкільної округи зведено до загального нагляду за діяльністю університету. [182, 246]
- 18 липня *Таємний Валуєвський циркуляр*. Заборонено видавати українською мовою книжки релігійного змісту, навчальні та призначені до початкового читання народу. До друку дозволено лише твори красномовства [120, 302-304].
Протягом семи років після циркуляру видано 20 українських книжок — така сама кількість, як протягом одного 1862 року (1864 — 12, 1865 — 5, 1866 — 0, 1867-1869 — по одній). [133, 137]
- 1864
14 липня Уряд Росії прийняв новий статут про початкову школу, згідно з яким навчання наказано провадити лише російською мовою. [182, 345, 347-349]
- 1864 — 1872 У Галичині виходять шістьма випусками *Початки до уложення номенклатури і термінології природописної народної* Івана Верхратського. [44, XII], [139, 9-10], [230, 9]
- 1865
6 квітня Цензурна реформа. Царський уряд видає *Временные правила о печати*, згідно з якими керувати цензурою та наглядати за друкарнями має створене при Міністерстві внутрішніх справ Головне управління у справах друку. [182, 386]
Відкрито Новоросійський університет в Одесі. Першим ректором був Іван Соколов. [182, 268-270]
- 1866 Засновано міську загальнодоступну бібліотеку в Києві. Її мали комплектувати лише російськими книжками. [182, 393]
- 1867 У Львові надруковано перший великий (двотомовий) *Німецько-руський словар* Омеляна Партицького (близько 50 000 слів), що містив, поряд із словами галицько-української літературної мови, *народні слова*. Автор використав низку рукописних збірок, зокрема п'ятитомову збірку отця Скоморовського, та завів до словника чимало вдалих термінів, що згодом увійшли до наукового обігу. [44, XVI], [208, 276, 426]
У Львові почато видання літературно-наукового і політичного часопису *Правда*. До виходу 1880 р. *Діла* часопис був провідним органом народовців і загальноукраїнською трибуною літературного, наукового та політичного життя. [60, 6; 2293]

- 1868
12 травня Затверджено тринадцять тимчасових цензурних правил. Крім них, до цензурних комітетів було надіслано додатки: 1) *особое постановление для цензоров*, 2) *список всех прежних законов по делам печати, не подвергшихся отмене*. [185, 475-476]
- 8 грудня У Львові засновано товариство *Просвіта*. [60, 6; 2365-2372]
- 1869 Іван Пулюй у книжці *Молитовник для руського народу* (друге видання 1871 р.) оприлюднив у Відні свій переклад молитов та низки літургійних текстів. Це був перший крок до запровадження новоукраїнської літературної мови в церкві. [143, 18] Пантелеймон Куліш надрукував книжечку *Святе Письмо або вся Библия старого Завіту. Русько-українською мовою переложена*, що містила *П'ятикнижжя Мойсееве*. [143, 19]
- 11 лютого Галицьке намісництво затверджує статут *Руського Народного Інституту Народний Дім*. Покровителем Народного дому визначено Галицького митрополита. [60, 5; 1697], [55, 497]
- 21 листопада Прийнято закон про запровадження в десяти *Юго-Западных губерниях* лицам *русского происхождения, исключая, однако, местных уроженцев* (тобто надісланим в Україну російським чиновникам) значної доплати до нормального утримання. Підтверджено законом від 13 червня 1886 року. Доплату скасовано лише 1919 року. [149, 212]
- 1870 Засновано Колегію Павла Ґалаґана в Києві. [60, 3; 1078] У Чернівцях почав виходити перший на Буковині український часопис *Буковинська Зоря*. Друковано штучною українсько-слав'янською мовою (язичієм). [60, 1; 192]
- 1871 У Відні П. Куліш та І. Пулюй вперше оприлюднили новоукраїнський переклад Євангелій. [143, 19]
- 1872 Початок другого періоду видавничої активності київської *Громади*. Цензура дозволила перевидати збірку *Дещо про світ Божий*. Після цього відновлено видання популярних книжок для народу з різних галузей знань, зокрема літератури для дітей. Видано низку творів художньої літератури та наукові праці членів *Громади*. [20]
- 1873 Видано словник *Словница української або югової-руської мови* Ф. Піскунова (8000 слів). Друге видання (1882) містило 15000 слів. [44, XV-XVI], [208, 276, 454]
- 13 лютого У Києві засновано урядовий *Юго-Западный Отдел Императорского Географического Общества*, що став осередком українського наукового життя. Під його проводом налагоджено

випуск українознавчої літератури, засновано мережу українських книгарень. Головою став Григорій Галаган, виконавчим секретарем — Павло Чубинський. Зліквідовано 1876 р. *Емським указом*. [60, 6, 2073]

- 11 грудня Засновано *Літературне товариство ім. Тараса Шевченка у Львові*, що заклало підвалини вільного розвитку української літератури й науки поза межами дії російської цензури та адміністративних утисків. Ініціаторами його створення були громадські та культурні діячі зі східних та центральних земель під проводом Олександра Кониського, фундаторами — Єлисавета Милорадович-Скоропадська, Дмитро Пильчиков, Михайло Жученко, о. Степан Качала та ін. [60, 5, 1711-1713]
- 1874 У Києві видано *Опыт русско-украинского словаря* Михайла Левченка (7600 слів), що довго був єдиним добрим підручником української лексики і, за висловом А. Кримського, *відслужив велику службу українцям*. [44, XV-XVI], [208, 271, 276] Початок антиукраїнофільської компанії в газеті *Киевлянин*. [133, 169-181]
- 25 травня Видано новий статут початкової школи, де підтверджено положення статуту від 14 липня 1864 р. про те, що *в начальных народных школах обучение ведется на русском языке*. [182, 348]
- 1875 На базі Теологічного інституту засновано Чернівецький університет з німецькою мовою навчання та окремими катедрами української та румунської мов. Катедру української мови очолювали К. Ганкевич (1875 – 1876), Г. Ошипкевич (1876 – 1882), С. Смаль-Стоцький (1885 – 1913) [60, 10, 3713]
- 1876 У Києві видано *Очерк звуковой истории малорусского наречия* Павла Житецького. [208, 169-170] У Женеві Михайло Драгоманов створює *Українське видавництво*. Воно друкувало позацензурні твори української літератури, що їх таємно пересилали в Російську Імперію, брошури іншими мовами для інформування європеїців про Україну, перший політичний часопис *Громада* (5 тт. від 1878 по 1882). Видавництво діяло до 1889 р. [60, 2, 589], [199, 170]
- 24 квітня Імператорське *Особое Совецание для пресечения украинофильской пропаганды* під головуванням міністра внутрішніх справ запропонувало особливі заходи проти українофілів. На підставі цих пропозицій сформульовано таємний *Емський указ*. [179, 204-211], [133, 173-181]

- 18-30 травня Імператор Александр II підписав у німецькому місті Емсі таємний цензурний указ (*Емський указ*). До пунктів Валуєвського циркуляру додано заборону сценічних вистав і читання на *малоросійському наріччі*, а також і *друкування на такому ж текстів до музичних нот*. Окремим пунктом заборонено видавати газету *Кієвський телеграф*. [179, 381-383], [133, 242-244]
На підставі цього указу “тимчасово” закрито (назавжди) Юго-Западный Отдел Императорского Географического Общества. Росія почала таємно фінансувати з фонду III відділу львівську москвофільську газету *Слово — издающюся в направлении враждебном украинофильскому*. [180]
- 1878 У Києві відкрито Вищі жіночі курси з дворічним навчанням. Другі такі курси відкрито в Одесі аж 1903 року. [182, 275]
У Львові з ініціативи І. Белея та І. Франка засновано видавництво *Дрібна бібліотека*. 14 виданих випусків містили переважно переклади з Байрона, Шелі, Гайне, Золя, Добролюбова. [60, 2, 595]
- 1880 У Львові Пантелеймон Куліш та Іван Пулюй оприлюднили новоукраїнський переклад Євангелій. 1886 року Британське Біблійне товариство придбало у П. Куліша повний переклад Нового Завіту. [143, 19]
- 14 січня У Львові вийшло друком перше число часопису *Діло*. Першим редактором був Володимир Барвінський. [60, 2, 521]
- 1881 Засновано *Руське* (від 1912 року *Українське*) *Товариство Педагогів* (від 1926 р. *Рідна Школа*) у Львові. [60, 7, 2519-2520]
- 8 жовтня Імператор Александр III затвердив доповідь *Особого Сопевщания*, скликаного заради перегляду Емського указу. Розглядали лише цензурні пункти. Дозволено друкувати словники і тексти до пісень *при условии соблюдения общепринятого русского правописания*. Театральні вистави українською мовою мали отримувати дозвіл генерал-губернатора. Заборонено створення *специально малорусского театра и формирование трупп для исполнения пьес и сцен исключительно на малорусском наречии*. [137, 266-269]
- 1882 З ініціативи Т. Лебединцева за участю В. Антоновича, О. Лазаревського, П. Житецького та інших започатковано місячник *Киевская Старина* (у 1907 р. виходив українською мовою під назвою *Україна*). [60, 33, 1000; 9, 3307]
У Західній Україні надруковано великий двотомовий (другий

том 1886 р.) *Малорусько-німецький словар* Євгена Желехівського (понад 64000 слів), що містив весь відомий натовді український лексичний матеріал із широким застосуванням діялєктологічних записів. Правопис цього словника дістав назву желехівки. Олекса Горбач перевидав його в Мюнхені 1982 р. [44, XVIII-XIX], [208, 168-169, 276]

- 1883 У Закарпатті видано *Русько-мадярський словарь* Ласло Чопея (близько 20 тисяч слів). Цей словник був першим науковим джерелом інформації про закарпатські українські говірки. [44, XVII], [208, 276, 731]
Київський генерал-губернатор О. Дрентельн заборонив театральні вистави українською мовою в межах свого генерал-губернаторства (на Київщині, Волині та Поділлі). [182, 410]
- 1884 Александр III затвердив новий університетський статут, за яким університети цілком підлягали міністерству освіти. Прерогативою міністерства ставали не лише вибори ректорів, призначення, підвищення й звільнення професорів, а й затвердження програм окремих курсів і навіть розкладів лекцій. [182, 247]
- 1887 Засновано педагогічне товариство *Руська Школа* (від 1910 — *Українська Школа*) в Чернівцях. [60, 9, 3404]
- 1889 Започатковано український педагогічний двотижневик (від 1911 р. — місячник) *Учитель* для Галичини й Буковини. Виходив у Львові до червня 1914 р. [60, 9, 3473]
- 1890
15 травня Міністерство внутрішніх справ видало *Правила для народних бібліотек*, за якими право дозволу відкривати бібліотеки належало місцевому губернаторові, він же призначав доглядача. Комплектування бібліотек відбувалося лише за каталогом книг, що їх *апробировал* *ученый комитет министерства просвещения для народных библиотек*. [182, 398]
- 1892 У Малоросії заборонено перекладати українською мовою російські твори. [149, 217]
Австрійське Міністерство освіти на прохання українських громадських і культурно-освітніх організацій сапкціовало впровадження фонетичного правопису в українських школах, до урядових оповіщень та в інших сферах вжитку української мови. [129, 282]
- 13 березня Загальні збори *Літературного Товариства ім. Тараса Шевченка* у Львові ухвалили перетворити товариство на *Наукове Товариство імені Тараса Шевченка* у Львові й ухвалили

статут (затверджено Галицьким намісництвом 16 листопада). За статутом НТШ складалося з трьох секцій: історично-філософської, філологічної та математично-природописно-лікарської. Першим головою НТШ став Олександр Барвінський. Започатковано *Записки НТШ*, спочатку як неперіодичні збірки. Від 1895 — кварталник, згодом — двомісячник. Першим редактором став О. Барвінський, від 1894 р. — Михайло Грушевський. [81, 10-11], [60, 5, 1711-1713], [60, 2, 744]

- 1893 У Львові надруковано підручник С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера *Руська граматика*. [208, 87, 106, 580]
У Львові видано 4-томовий *Словарь російсько-український* Михайла Уманця (М. Комарова) і А. Спілки (тобто Адеська Спілка, спільний псевдонім одеських співавторів М. Комарова). Словник містить близько 37 000 російських слів. Багато українських відповідників проілюстровано цитатами. Останній том вийшов друком 1898 р. Словника перевидав 1923 р. Зенон Кузеля і 1925 р. ДВУ. [44, XIX-XX], [208, 242, 276]
У Львові надруковано *Німецько-український словар висловів правничих і адміністраційних* Костя Левицького. [208, 271, 277]
- 15 вересня У Джерсі-Сіті (США) вийшло перше число української газети *Свобода*. До 1903 р. виходила етимологічним, пізніше фонетичним правописом. До постання української преси в Канаді та Бразилії обслуговувала й ці країни. [60, 7, 2728-2729]
- грудень Філологічна Секція НТШ у Львові склала відозву *До земляків із закликом збирати народні терміни* (надруковано в *Зорі*, ч. 2 1894 р.). [230, 10]
- 1894 У Петербурзі створено *Товариство ім. Т.Г. Шевченка для допомоги нужденним уродженцям Південної Росії, що вчать у вищих навчальних закладах Санкт-Петербурга*. Попри назву, головною метою цього товариства стало видання творів Шевченка. Головою став сенатор Андрій Маркевич, що мав авторитет у високих бюрократичних колах. Він допоміг з копіюванням творів Шевченка, конфіскованих під час арешту, і дістав 1905 року дозвіл цензури на видання *Кобзаря*. Товариство існувало до 1917 р. [136]
- 1895 У Києві за участю О. Лотоцького, С. Єфремова, В. Доманицького, Ф. Матушевського та В. Дурдуківського засновано видавництво *Вік*. Видавало белетристичні та популярні книжки. Існувало до 1918 р. [60, 1, 280]
- 2 грудня Головне управління у справах друку спеціальним указом заборонило видавати українською мовою книжки для дітей, *хотя*

бы по существу содержания они и представлялись благонамеренными. [145, 88], [223], [122, 105]

- 1896 У Києві видано перший том двотомового *Русско-малороссийского словаря* Є. Тимченка. Другий том вийшов друком 1899 р. Словник містить близько 40000 слів. [44, XX], [208, 276, 632]
- 1898 У Петербурзі з ініціятиви киян П. Стебницького та М. Федоровського засновано *Благотворительное общество издания общепользных и дешевых книг* — видавниче товариство української книжки. Голови товариства: Д. Мордовець, згодом О. Русов, пізніше П. Стебницький. До 1917 року видано 80 популярних українських брошур. Протягом 1904–1905 років подавало до найвищих інституцій імперії записки, домагаючися скасування обмежень українського слова. [177, 22], [60, 1, 140]
- У Львові з ініціятиви М. Грушевського започатковано *Літературно-Науковий Вісник* (від 1907 р. виходив у Києві), видання НТШ на базі журналів *Зоря* (НТШ) та *Житє і Слово* (І. Франка). До редакції, крім М. Грушевського (гол. редактор), входили І. Франко, О. Борковський і О. Маковей, згодом, замість двох останніх, — В. Гнатюк. Фактичним редактором львівського періоду ЛНВ був Іван Франко. [60, 4, 1364-1365]
- Початок діяльності *Українсько-Руської Видавничої Спілки* у Львові (від 1922 р. *Українська Видавнича спілка*), акціонерного товариства, заснованого за ініціативою М. Грушевського (він був і головним директором) заради видання творів українських письменників, перекладів творів світової літератури, популярних книжок. Діяла до 1939 року. [60, 9, 3455-3456]
- 4 травня Розпорядження російського уряду про підпорядкування всіх шкіл грамотности та недільних шкіл духовному відомству. [182, 354]
- 1899 У відповідь на студентські заворушення, що почалися в Петербурзі й дістали підтримку в інших університетах, уряд почав віддавати учасників студентських виступів у солдати. Лише з Київського університету до війська відправили 183 студентів. [182, 249]
- 29 липня
- 1-20 липня У Києві відбувся XI археологічний з'їзд. Галицьким науковцям не дозволили виголосити доповіді українською мовою. [37, 391-393]
- 1900 У НТШ створено *Язикову комісію* для вироблення норм українського правопису. До її складу входили мовознавці з усіх регіонів України. Комісія уклала *Руську правопись зі словарцем* (видано 1904 р.). [141, 246]

XX сторіччя

- 1901
13 листопада Виступ львівських студентів-українців з вимогою створити український університет. [66]
- 1903 У Відні Британське Біблійне товариство надрукувало Біблію українською літературною мовою під назвою *Святе Письмо Старого і Нового Завіту мовою русько-українською*. Переклад зробили П. Куліш та І. Пулюй. Деякі частини переклав І. Нечуй-Левицький (після смерті П. Куліша). Це перше повне видання Святого Письма українською мовою. Було кілька перевидань, останнє (і перше в Україні) — 2000 р. [143, 19]
У Львові видано український переклад Нового Заповіту Олександра Бачинського (з паралельним слов'янським текстом). [143, 20]
- 20-21 серпня Свято з нагоди відкриття пам'ятника Іванові Котляревському в Полтаві. Делегати від Галичини виступали українською мовою, наддніпрянцям цього не дозволили. [236, 238-239]
- 1904 У Львові надруковано *Руську правопись зі словарцем*, що її схвалила Філологічна секція НТШ. Чимало правил є чинними й сьогодні. [141, 246-247]
У Чернівцях надруковано практичний *Русько-німецький словарь* отця Омеляна Поповича (близько 25 000 слів). Словника перевидавали для шкільного вжитку кілька разів. [44, XX], [60, 6, 2266]
- кінець року Петербурзька Громада відрядила до прем'єр-міністра Вітте делегацію, що мала довести потребу скасування обмежень української мови. До делегації входили В. Науменко, І. Шраг, О. Косач (Олена Пчілка) та полтавський адвокат М. Дмитрієв. [236, 258]
- 12 грудня Голова Комітету міністрів С. Вітте отримав спеціальне доручення *произвести пересмотр действующих постановлений, ограничивающих права инородцев*. Українське питання розглядали на засіданнях 28 та 31 грудня. [241, 44]
- 28 та 31 грудня На засіданнях Комітету Міністрів, де йшлося про вилучення *излишних стеснений* з постанов про друк, розглянуто й *Высочайшие повеления 18-30 мая 1876 и 8 октября 1881 г.* Комітет Міністрів знайшов можливим *высказаться за желательность отмены этой меры ... Но для разрешения этого вопроса в распоряжении Комитета не имеется достаточных сведений. Поэтому в видах вышей осторожности, Комитет находит полезным для большего разъяснения практи-*

ческого значення упомянутого запрета и проистекающих из него неудобств предоставить г. Министру Народного Просвещения запросить мнения по сему вопросу Императорской Академии Наук и Императорских университетов Киевского и Харьковского и представить таковые, вместе с своим по оным заключениям, на уважение Комитета. Останавливаясь на этом выводе, Комитет... считает необходимым оговорить, что настоящим положением отнюдь не имеется в виду сколько-нибудь затрагивать вопрос об языке преподавания в народных школах малороссийских губерний. [70]

- 1905 Створено перші товариства Просвіта в Центральній та Східній Україні: 8.10.1905 — Катеринослав (Д. Яворницький, В. Біднов, Д. та Н. Дорошенки), 25.11.1905 — Одеса (І. Луценко, М. Комаров, І. Липа, С. Шелухін, А. Ніковський, М. Слабченко), травень 1906 — Київ (Б. Грінченко, Т. Коваленко, М. Лисенко, Ф. Красицький, Ф. Матушевський, М. Старицький, Леся Українка, С. Єфремов, В. Дурдуківський). Загалом було створено близько 40 Просвіт. Поставали Просвіти й поза територією України: на Кубані (Краснодар, Темрюк, Майкоп), у Новочеркаську, в Баку, у Владивостоку. Діяльність всіх Просвіт на території Російської імперії припинено адміністративними методами 1910 – 1911 рр. [60, 6; 2365-2372]
Створено організацію народних учителів Галичини й Буковини *Взаємна Поміч Українського Вчителства*. [60, 1; 239-40]
- 18 лютого Загальні збори Імператорської Академії Наук схвалили записку *Об отмене стеснений малорусского печатного слова*. Її склали Ф. Корш (загальний погляд і розвиток українського письма) та О. Шахматов (філологічні аргументи). В березні її надруковано накладом 150 примірників. Український переклад (В. Гнатюка) надруковано в *Літературно-науковому віснику* (т. 30, 1905) та окремою відбиткою. В Росії невідомий видавець надрукував її (з дозволу Академії) 1910 року. [145], [241, 44]
- квітень На Радах Київського та Харківського університетів затверджено висновки про скасування утисків української мови. [69], [70], [236, 258]
- вересень Російський уряд заявив *о несвоевременности* скасування Ємського указу. [199, 181]
- 17 жовтня Оприлюднено Жовтневий маніфест Ніколая II, де обіцяно правдиву свободу слова. [43, 86]

- 24 листопада Набули чинности *Временные правила о печати*, що скасували закони 1876 та 1881 рр. і попередню цензуру. Діяльність української преси та книговидання узаконено, як один з різновидів *печати иноподческой*. [47], [199, 181-182]
- 1906 У Києві створено *Всеукраїнську Учительську Спілку*. Засновниками її були Б. Грінченко, В. Доманицький, В. Дурдуківський, С. Єфремов, М. Крупський, В. Страшкевич, В. Чехівський та інші. Вона мала завдання змагатися за українську школу й народну освіту. Припинила свою діяльність у роки реакції. Відроджено в квітні 1917 року. [60, 1, 324]
Вийшов перший український словник чужих слів В. Доманицького *Словарик пояснення чужих і не дуже зрозумілих слів* (близько 1500 гасел). [208, 149, 213, 277]
- Великдень У Кам'янці-Подільському на Великдень пролунало Євангеліє українською мовою. Вперше після скасування обмежень українського друкованого слова, українська конфесійна мова воскресла в підросійській Україні. [143, 21]
- 15 вересня Початок видання в Києві єдиної в підросійській Україні щоденної української газети *Рада*. Видавав і фінансував її Євген Чикаленко. Проіснувала до 2 вересня 1914 р. [60, 7, 2432-2433]
- 1907 З ініціативи М. Грушевського (і під його головуванням) на взірць лівівського НТШ засновано *Українське Наукове Товариство у Києві*. Мало історично-філологічну і природничо-технічну секції та медичну й статистичну комісії. Від 1908 р. Товариство видавало свої *Записки*, а 1914 р. започаткувало кварталник *Україна*. 1921 року увійшло до складу Української Академії Наук. [60, 9; 3410]
В Києві почато видання *Словаря украинского языка*, що його збирала редакція журналу *Кіевская Старина*, упорядкував з додатком власного матеріялу Борис Грінченко (завершено 1909 року). Словник містив понад 68 000 слів із тлумаченнями. Крім літературних джерел, великою мірою використано суто народний матеріял з етнографічних записів і збірок з усієї української території. Цей словник є видатною лексикографічною працею, що й дотепер не втратила цінности. До того ж його видання відіграло виняткову роль у впорядкуванні українського правопису. Правопис *Словаря* був прийнятий в усіх українських виданнях і в головних рисах зберігається й сьогодні. Багаторазово перевидавався. [44], [141, 248-249], [208, 114, 276-277, 562-563]
У Москві почато видання *Украинской грамматики* Агатангела Кримського (не завершено, остання (друга) частина вийшла

1908 р.). Вона не втратила наукового значення дотепер, бо перша частина є дослідженням історії української фонетики на матеріялі давньоруських та староукраїнських пам'яток. [208, 106, 260-261]

У Чернівцях почато видання *Латинсько-українського словника* Юліяна Кобилянського (завершено 1912 року). [208, 239, 277]

У Петербурзі вперше вийшов друком повний *Кобзар* Тараса Шевченка за ред. В. Доманицького. [136], [60, 1; 140], [208, 149]

6 січня

Малороссийская Комиссия при Російській Академії наук у Петербурзі під головуванням Ф. Фортунатова розглянула проект правопису П. Стебницького й затвердила запропоновані норми. Безпосереднім приводом до цього було плановане видання Грінченкового словника. [141, 248-249]

1908 – 1909

Розкол у таборі москвофілів на два курси: “старих” (очоловали М. Король, о. В. Давидяк, О. Мончаловський) з традиційною прив'язаністю до “етимології” і “русского имени”, й “нових” (очоловали В. Дудикевич та Д. Марков), які визнавали *одни русский язык, созданный гением русского народа*. За “старими” залишився *Галичанин*, тижневик *Русское слово*. “Нові” почали видавати *Прикарпатскую Русь* та тижневик *Голос народа*. [129, 282]

1908

Засновано товариство учителів вищих шкіл *Учительська Громада* у Львові. [60, 9; 3474-3475]

29 березня

Тридцять сім членів Державної Думи подали проект *О языке преподавания в начальных школах местностей с малорусским населением*, де пропонували від 1908/09 навчального року ввести в початковій школі навчання рідною мовою. Проект не дістав підтримки. [152]

1909

1-2 лютого

У Львові на відзначення 40-річчя *Просвіти* відбувся перший український освітньо-економічний конгрес. Переглянуто економічну й просвітницьку працю на всіх українських землях та обговорено дальшу діяльність. На Конгресі були присутні майже всі визначні культурно-економічні та громадсько-політичні діячі Галичини та Буковини й тридцять представників Наддніпрянщини. [60, 6; 2372]

1910

У Києві почав виходити часопис *Світло*, перший у центральній та східній Україні педагогічний журнал українською мовою. [60, 7; 2726]

У Чернівцях видано *Словник чужих слів. 12 000 слів чужого*

походження в українській мові Зенона Кузелі та Миколи Чайківського (перевидання — Київ-Ляйпціг, 1918 р.). У додатку наведено *Чужі слова та звороти, що пишуться латинськими буквами* з українськими відповідниками. [208, 213, 262, 277]

Започатковано Гурток натуралістів при Київському Політехнікумі. Учасники гуртка створили Термінологічну комісію, що почала збирати матеріяли до природничих наук, здебільшого сільськогосподарські. [230, 11]

Створено Агрономічний гурток Московського сільськогосподарського інституту (Петровсько-Розумовської Академії), де збирали терміни й найпотрібніші назви, *живущие в языке украинского крестьянства*. [230, 11]

Засновано Крайовий Шкільний Союз у Галичині. [60, 3; 1161]

20 січня

Міністр внутрішніх справ Росії П. Столипін своїм циркуляром наказує губернаторам не дозволяти створювати *иностранческие товариства, в том числе украинские и еврейские, независимо от преследуемых ими целей*. Після цього практично всі Провсвіти, окрім відділів у Катеринославській губернії, закрито. [241, 54], [60, 6; 2370]

12 жовтня

Указ Синоду про дозвіл викладати українською мовою у двокласних приходських школах Подільської дієцезії. Скасовано 1912 р. [241, 56]

1912

У Харківському Товаристві ім. Квітки-Основ'яненка (Природнича Секція Літературно-Наукового Відділу) студентство під проводом Олександра Янати починає збирати народні матеріяли (переважно ботанічну номенклатуру). [230, 12]

В Чернівцях видано німецько-український словник Володимира Кміцікевича й Спілки (*Deutsch-Ukrainisches Woerterbuch*) за редакцією Зенона Кузелі. [208, 238, 262, 277], [59, 1, 325]

Оприлюднено спробу українського перекладу Святого Письма, що її зробив Маркіян Шашкевич у 40-х роках ХІХ ст. [143, 18]

1913

У Києві відбулася таємна нарада представників термінологічних гуртків. Українське Наукове Товариство в Києві перебрало на себе координування всієї української термінологічної справи. Всі матеріяли — кілька тисяч карток із записами сільськогосподарської, природничої, технічної термінології — гуртки передали до УНТ в Києві. [230, 12]

Великдень

У свято Воскресіння Христового 1913 р. службу Божу українською мовою правили в церквах Києва, Чернігова та інших міст. [143, 21]

- 23 грудня 1913 - У Петербурзі відбувся I Всеросійський з'їзд у справі народної освіти (понад 7000 учасників). Резолюції з'їзду вимагали радикальної реформи народної освіти, зокрема заснування шкіл з рідною мовою навчання. [182, 433-435]
- 3 січня 1914
- 1914
- У центральній та східній Україні заборонено відзначати сторіччя від дня народження Тараса Шевченка. [64, 198-209]
- У Петербурзі вийшов друком перший том енциклопедичної збірки *Українській народ в его прошлом и настоящем* (надруковано лише два томи, другий — 1916 року). [60, 9, 3305]
- У Петербурзі засновано нелегальний вільний український університет, що проіснував до 1917 р. Виклади відбувалися по приватних помешканнях. Курси обмежено кількома українознавчими дисциплінами. [241, 56]
- У Вінніпегу видано *Кишеньковий англо-український і україно-англійський словарець* М. Ясенівського. [208, 276]
- 4 лютого
- Таємний лист Полтавського губернатора Боговута міністрові внутрішніх справ з пропозиціями заходів до боротьби з українським рухом. [181]
- 18 липня
(1 серпня)
- Початок війни. Переслідування українців у Галичині та на Закарпатті. [162, 2, 444]
- 21 липня
- У Російській імперії закрито всі українські газети та журнали. Далі закрито регіональні осередки, українські видавництва, заборонено друкувати будь-що українською мовою. Багатьох українських діячів вислано за межі України. [65, 125-126], [162, 2, 444]
- серпень-вересень
- Польська адміністрація Галичини звинувачує українців у зраді, нібито вони таємно симпатизували й допомагали росіянам. Як наслідок, почато кампанію терору проти українського населення. [162, 2, 444]
- Успішний наступ російських військ у Галичині, Буковині та Лемківщині. Генерал-губернатором Галичини призначено графа Г. Бобрінського. Він ясно й відверто висловив свою програму: *Восточная Галиция и Лемковщина искони — коренная часть единой великой Руси; в этих землях коренное население всегда было русским, устройство их по сему должно быть основано на русских началах. Я буду вводить здесь русский язык, закон и устройство.* [58, 6]
- В окупованих російською армією Галичині й Буковині заборонено друкувати книжки, газети й журнали українською мовою, заборонено товариство *Просвіта* й знищено його матеріяли, закрито всі українські школи, почато утиски Української Греко-Католицької Церкви. Подібних польських закладів заборона не стосувалася. [58, 6-10], [162, 2, 445]

Започатковано курси російської мови для вчителів та друкування підручників російською мовою. [58, 7]

Почалися труси, арешти галичан. Багатьох вивезено до Сибіру (лише через київські в'язниці пройшли 12 000 осіб). [162, 2, 445]

Міністр закордонних справ Сергій Сазонов висловився цілком відверто: *Тепер настає слушний момент, щоб позбутися українського руху.* [195, 299]

3 вересня Частини 3-ї армії генерала Рузкого та 8-ї армії генерала Брусілова окупували Львів. [125, 307]

6 вересня Закрито Просвіту. [125, 308]

18 вересня Генерал-губернатор Г. Бобрінський видав наказ про заборону функціонування різноманітних клубів, союзів і товариств та про тимчасове закриття наявних у Галичині навчальних закладів, інтернатів і курсів, за винятком навчальних майстерень. [125, 309]

18 вересня Розпорядження про заборону продажу, а також позичання з бібліотек книжок російською та українською мовами, виданих поза межами Російської імперії. За невиконання — 3 місяці тюрми або 3000 рублів штрафу. [125, 309-310]

грудень Завдяки клопотанням Союзу визволення України (Відень) почалася акція відбору полонених українців і переведення їх до окремих таборів, що прийняли до 80 тис. осіб. Табори перетворилися на осередки широкої освітньої роботи: курси української мови, менш грамотних вчили читати й писати українською, виходили газети для полонених. Саме для полонених Василь Сімович видав брошуру *Як стати по-українському грамотним* (Зальцведель 1919) і *Практичну граматику української мови* (Рапштат 1918), зародок його *Граматики української мови* (Ляйпциг 1921). [241, 71]

1915 Початок наступу німецько-австрійських військ на Галицькому фронті.

18 квітня Відступаючи, російські війська примусово вивозили людей на територію Російської імперії, а села палили, щоб залишити ворогові пустелю. [58, 10-12], [162, 2, 446-448]

17 червня Генерал Брусілов затвердив інструкцію про порядок вивезення працездатних чоловіків і реквізиції в районі дій 8-ї армії. Всіх здорових чоловіків від 18 до 50 років відправляли до Волинської губернії. Населенню, що підлягало евакуації, дозволили брати з собою худобу і коней. Реквізиції підлягали всі харчі та сільськогосподарський реманент. Все, що неможливо було вивезти, наказано знищити чи унепритатнити. [125, 314]

- 1917 У містах і навіть невеличких містечках України десятками постають термінологічні осередки. Виходять друком їхні матеріали у формі словників. [139, 15-16]
У Вінніпегу видано *Кишеньковий словар англійської та української мови* Є. Козловського. [208, 276]
- 27 лютого
(8 березня) Лютнева революція. Повалено самодержавство в Росії. Влада перейшла до Тимчасового уряду, що мав скликати Установчі збори. Ця інституція мала розглянути питання про державний устрій країни та обрати уряд. [195, 300]
- 7 березня Створення *Української Центральної Ради*. [55, 952-954], [210, 1, 6-8]
- 12 березня На засіданні *Української Центральної Ради* ухвалено, що *мовою, якою Рада має звертатись, є мова українська*. [210, 1, 41]
- березень У Києві засновано *Товариство Шкільної Освіти*. Першим головою товариства став Іван Степенко. [60, 9, 3221-3222]
- 28 березня Російський Тимчасовий Уряд ухвалив дозволити викладання української мови в школах Київської навчальної округи. У початкових школах дозволено навчання українською мовою, а російська ставала обов'язковим предметом від другого класу. В учительських семінаріях введено курси української мови, літератури, історії й географії. У високій школі засновано кафедри української мови, літератури, історії та права. [182, 468]
- 5 -6 квітня *Товариство Шкільної Освіти* організувало I Всеукраїнський з'їзд учителів і професорів. Резолюції містять вимогу українізації початкових шкіл вже від 1 вересня 1917 року та ухвалу про організацію літніх курсів, що мали підготувати вчителів до викладання українською мовою. [182, 468]
- 30 травня Доповідна записка Тимчасовому урядові та виконавчому комітетові Петроградської ради робітничих і солдатських депутатів з питань автономії України містила вимоги: 7. *Визначити Тимчасовим урядом українізацію початкової школи треба перенести і на середню та вищу школу як відносно мови, так і дисциплін навчання*. 8. *Відповідальні посади як громадянської, так і духовної адміністрації на Україні треба замінити особами, що користуються довірою населення, говорять його мовою і знайомі з його побутом*. [210, 1, 98]
- літо Всеукраїнська учительська спілка організувала близько ста курсів для вчителів. [182, 469]
Товариство Шкільної Освіти видало невеличкими брошурками проекти термінології з географії, граматики, арифметики,

геометрії, алгебри. Див. додаток А. [230, 11]

До осені 1917 р. відкрито 53 українські середні школи, зокрема 3 українські гімназії в Києві. [182, 470]

10 червня

Проголошено *Перший Універсал Української Центральної Ради*, що стверджує право українського народу самостійно *порядкувати своїм життям*. [210, 1, 101]

3 липня

Проголошено *Другий Універсал Української Центральної Ради*. В ньому зазначено, що Україна визнає Установчі збори, що мають схвалити автономію України. [210, 1, 164]

9 липня

Створено Генеральний Секретаріат [55, 155]. Секретарем освіти став голова *Товариства Шкільної Освіти* Іван Степенко. Він доручив професорові Київського університету Іванові Огієнку скласти короткі правила українського правопису. [141, 250]

Декларація Генерального Секретаріату Освіти. В ній, зокрема, сказано: *В справі народної освіти Секретаріат має на меті насамперед з'єднати в своїх руках все керування шкільною освітою, а власне: догляд за переведенням на місцях українізації школи, організації видання підручників, відшукування і приготування учителів для шкіл та поміч в згуртуванні їх у професійні товариства*. [27, 11]

середина липня

Мала Рада ухвалила *Статут Генерального Секретаріату*. Введено посаду секретаря в національних справах та *трьох товаришів секретаря - від Великокоросів, Євреїв і Поляків*. [210, 1, 181]

10-12 серпня

Другий Всеукраїнський учительський з'їзд. Підтверджено постанову 1-го з'їзду про поступову і часткову українізацію середньої та вищої школи. Визнано потребу створити в усіх селах *Просвіти*, а в повітах — учительські спілки. [182, 469]

осінь

Генеральний Секретаріат Освіти доручає мовознавцеві Олені Курило, працівниці Ортографічно-термінологічної Комісії Київського Наукового Товариства, впорядкувати матеріали до шкільної термінології. [230, 14]

Створено термінологічні комісії при Міністерствах Юстиції, Судових Справ, Шляхів, Військовому, Департаменті Професійної Освіти Міністерства Народної Освіти, Головній Санітарній Управі Міністерства Справ Внутрішніх (пізніше — Міністерство Здоровля). [230, 14-15]

8-15 вересня

В Києві відбувся З'їзд народів Росії (З'їзд *поневолевених народів*), що його скликала Центральна Рада. Ухвалено низку постанов, зокрема про федеративний устрій Росії, про загальнодержавну і крайові мови. [210, 1, 289]

- 18 вересня Генеральний Секретаріят ухвалює постанову, де зазначено: *Мова українська має повне право офіційно вживатися поруч з мовою російською, при забезпеченні язикового права меншостей.* Четвертий пункт зазначає: *Діловодство у Секретаріаті провадиться мовою українською.* [210, 1, 313]
- 20 вересня У Києві відбувся Перший з'їзд *Просвіт*, де створено Всеукраїнську спілку *Просвіт* і організовано Центральне бюро, що мало координувати діяльність сільських і повітових *Просвіт*. [60, 6, 2370], [55, 625-627]
- 5 жовтня Відкрито Український Народний (від 6 жовтня 1918 р. Державний) Університет. [58, 39, 400]
- 9 листопада Проголошено Третій Універсал Центральної Ради (прийнято 7 листопада), що визнавав національно-персональну автономію інших народів та *право й можливість уживання місцевих мов у зносинах з усіма установами.* [210, 1, 399]
У Києві створено Науково-педагогічну Академію та Академію Мистецтв. [58, 39, 400]
- 17 грудня Російський Совнарком надіслав урядові Української республіки *Манифест к украинскому народу с ультимативными требованиями к Украинской раде.* Фактично Росія оголосила Україні війну. [135, 92-94], [170, 27]
- 1918 *Термінологічна Комісія Природничої Секції Українського Наукового Товариства* видала *Словник української фізичної термінології* — окрему відбитку з I тому *Матеріалів до української природничої термінології.* Див. Додаток А. [38], [39], [41], [101], [111], [193], [249]
- 9 січня Ухвалено Закон Центральної Ради про Національно-персональну автономію. У першій статті наголошено, що кожна нація на території України ... *має право в межах Української Народньої Республіки на національно-персональну автономію, себто право на самостійне устроєння свого національного життя, що здійснюється через органи Національного Союзу. Це є невідімане право націй і ні одна з них не може бути позбавлена цього права, або обмежена в ньому.* [210, 2, 99-101]
- 22 січня Четвертий Універсал Центральної Ради. Проголошено незалежну і самостійну Українську Народню Республіку. [96, 70-72], [210, 2, 104]
- січень - квітень Перша окупація України більшовицькою Росією. [58, 256-260], [162, 479-480], [195, 306-307]
- 9 лютого В Бресті підписано мир з Центральними державами. [135, 104]

- 24 березня Оpubліковано Закон Центральної Ради про запровадження української мови у банківській і торговій сфері. У п. 3 проголошено: *мовою в діловодстві має бути державна українська*. [210, 2, 229]
- 20 квітня У Таганрогу прийнято резолюцію про створення Комуністичної партії (більшовиків) України (КП(б)У) як самостійної партії, організаційно не пов'язанної з РКП(б). [60, 3, 1099]
- 29 квітня Центральна Рада затвердила Конституцію УНР і обрала президентом Михайла Грушевського. Конституцію написано українською мовою, проте в ній нічого не сказано про права української (чи будь-якої іншої) мови. [96, 73-79], [162, 485]
- 29 квітня Проголошення *Української Держави* під проводом гетьмана Павла Скоропадського. [162, 490], [195, 310-311]
- 5 травня Міністр освіти проф. Микола Василенко подав план роботи Міністерства, що передбачав українізацію школи, заснування Української Академії Наук і Національної бібліотеки. [163, 11-12]
- 24 травня Міністерство освіти затвердило *Найголовніші правила українського правопису*, що їх запропонував Іван Огієнко та схвалила правописна комісія. Правопис надруковано в журналі *Вільна українська школа* (1919 - ч. 10) та видано окремою відбиткою у Києві 1919 року. [141, 250-251]
- 5-12 липня У Москві відбувся I з'їзд КП(б)У. КП(б)У проголошено частиною РКП(б), підпорядкованою її ЦК. [60, 3, 1099]
- 11 серпня Засновано Термінологічну Комісію при Природничій Секції Київського Наукового Товариства. Першим головою Комісії став Павло Тутковський, потім — Олександр Яната. Серед джерел, що їх комісія мала використовувати, фігурують, зокрема, матеріали *НТШ у Львові*, галицькі шкільні підручники, праці Івана Верхратського та інших галицьких науковців. Отже, комісію від самого початку зорієнтовано на вироблення загальноукраїнської наукової термінології. [230, 16]
- 15 серпня Прийнято закон про заснування Національної бібліотеки Української Держави в Києві (1919 р. стала Бібліотекою Української Академії наук під назвою Всенародна бібліотека України, від 1934 р. — Бібліотека АН УРСР, від 1948 — Державна публічна бібліотека АН УРСР, від 1965 — Центральна наукова бібліотека АН УРСР, від 1989 — ім. Вернадського, нині — Національна бібліотека України ім. Вернадського. [81, 275]

- 21 серпня У Львові, за пропозицією Київської Термінологічної Комісії, створено Термінологічну Комісію при Математично-Природописно-Лікарській Секції НТШ. [86, 27]
- 6 жовтня Український Народний Університет перейменовано на Український Державний Університет. [55, 967]
У Полтаві товариство Просвіта відкрило Український історико-філологічний факультет. [60, 6, 2202]
- 22 жовтня Відкрито Український Державний Університет у Кам'янці-Подільському. Ректором став Іван Огієнко. За радянських часів на його основі створено інститути народної освіти (потім педагогічний) та сільськогосподарський. [60, 3, 930]
- 27 (14) листопада Засновано Українську Академію Наук. Вона мала три відділи: історично-філологічний (перший), фізико-математичний (другий) та соціально-економічний (третій). Першим президентом став Володимир Вернадський, неодмінним секретарем — Агатангел Кримський. [163, 16], [81, 17-20]
Прийнято статут УАН. [82, 167-178]
- 14 грудня Гетьман Павло Скоропадський зрікся влади. [43, 133-134], [162, 2, 514-515]
- 19 грудня Відновлено УНР, тепер під проводом Директорії. [43, 134]
- 1919 Термінологічна Комісія Відділення Природничих Наук Українського Наукового Товариства видала *Словник української ентомологічної номенклатури* — окрему відбитку з I тому *Матеріялів до української природничої термінології*. Див. Додаток А. [38], [39], [41], [101], [111], [193], [249]
- 3 січня Директорія видала закон про державну українську мову в УНР та про обов'язкове вживання української мови в діловодстві Української Академії Наук. [82, 11], [182, 484]
- січень Рішенням Директорії об'єднано Український Державний Університет та Університет св. Володимира. [163, 392]
- 17 січня Міністр освіти проф. Іван Огієнко запровадив до шкільного вжитку в усій Україні *Головніші правила українського правопису*, що їх схвалила спеціальна комісія. [141, 251]
- 9 березня Третій їзд Рад (УСРР) прийняв постанову про викладання в школах української мови, історії та географії України. [74, 1918, № 23, 347-348]
- 16 березня Організовано *Ортографічно-Термінологічну Комісію* при Першому відділі Української Академії Наук. Головою її став акад. А. Кримський, керівником — Григорій Голоскевич. [141, 252]

- 22 травня Вперше в історії на храмове свято в Миколаївському (Військовому) соборі в Києві Всенічну та Літургію правлено українською мовою. Композитор Микола Леонтович написав музику на літургійний текст і сам диригував хором. Цей день вважають днем постанови *Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ)*. Київський єпископ Назарій (Блінов) покарав священників, що брали участь у цих відправах: їм заборонено правити службу Божу. [143, 21]
- друга половина року Під час окупації України Добровольчою армією генерал Май-Маєвський видав наказ № 22 із заборонаю давати українським школам будь-яку допомогу з державних і земських скарбниць. *Товариство Шкільної Освіти* перебрало керування всім шкільництвом, оборону його перед владою і матеріальне забезпечення (із добровільних внесків українських громад, насамперед української кооперації). [60, 9, 3221-3222], [182, 491-492]
- 3 грудня Прийнято резолюцію ЦК РКП(б) і VIII конференції РКП(б) *Про радянську владу на Україні*. Основою цієї постанови були *Тези з українського питання* Х. Раковського, де обґрунтовано неодмінність дальшого існування УСРР як формально незалежного державного утворення, проте за умови об'єднання в одному центрі оборонного й господарчого апарату. Ленін виніс тези на розгляд від свого імені. Документ містив пункт, від якого пізніше почалася політика коренізації: *Члени РКП(б) на території України повинні на ділі проводити право трудящих мас учитися і розмовляти в усіх радянських установах рідною мовою*. [105, 2, 119-122]
- 1920-і роки Проведено цензурну акцію масового вилучення та знищення "шкідливої" літератури з бібліотек, книгарень, книжкових складів, навчальних закладів. Проводили її не лише суто цензурні органи, а й представники відомств, спеціальні комісії партійних органів та профспілкових організацій. Настави сформульовано таким чином, що вилучити можна було практично будь-яку книжку. У звітах вилучені книжки вимірювано в тисячах примірників чи в пудах; їх передавали на паперові фабрики як макулатуру. [15, 66-70], [127, 86-89]
- 1920 Згідно з урядовою схемою народної освіти в УСРР, т. зв. "схемою Гринька" (Г. Гринько – нарком освіти 1920 – 1923 рр.), зліквідовано університети й організовано натомість Інститути Народної Освіти (ІНО). За цією схемою плановано було створити систему соціального виховання та професійної освіти з вузькою спеціалізацією профшкіл, технікумів та інститутів. [60, 5, 1887], [182, 651-658]
- У Харкові почала працювати школа червоних старшин, де

викладали переважно галицькі офіцери з колишньої ЧУГА. [122, 196], [241, 123]

У Києві надруковано *Російсько-український медичний словник. Матеріали до Української медичної термінології* за редакцією М. Галина. Словника перевидано в Києві 1994 р. [60, 8, 3174]

У Катеринославі вийшов друком *Словник української мови* Дмитра Яворницького (т. I, А-К, близько 8 200 слів), що мав бути доповненням до *Словаря ...* Грінченка і містив лише слова, що їх у цьому словнику не було, або що мали інші значення. [208, 278]

У Західній Україні видано *Словник польсько-український і українсько-польський* Іларіона Свенціцького. [59, 1, 326]

Засновано просвітне товариство *Рідна Хата* на Холмщині та Підляшші. [60, 7, 2517]

Засновано товариство *Просвіта* в Ужгороді на Закарпатті. Діяло до 1939 р. [60, 6, 2371-2372]

17 січня

З ініціативи *Товариства Українських Журналістів та Письменників, Українського Соціологічного Інституту та Товариства Прихильників Освіти*, у Відні засновано *Український Вільний Університет* (від 1921 р. — у Празі, від 1945 — у Мюнхені). Першим ректором став Олександр Колесса. [60, 9, 3418-3421]

4 травня

Постанова Наркомату Освіти УСРР про викладання українських дисциплін у вчительських семінаріях і на вчительських курсах. [241, 108]

6 травня

Закінчився перший зимовий похід Армії УНР. Боротьбу з більшовиками продовжували лише партизанські загони. [55, 260-261]

червень

Вийшов друком *Чин Божественної Літургії св. Іоанна Златоустого* в перекладі з грецької мови отця Василя Липківського. [143, 21]

18 серпня

ВУЦВК УСРР прийняв положення про Всеукраїнське державне видавництво (пізніше Державне видавництво України — ДВУ). Це було спробою зосередити цензурну діяльність у Всеукраїдаві, що дістав право давати дозвіл на друкування всієї періодичної преси, а також видань установ і організацій. [107, 1, 69]

21 вересня

Рада Народних Комісарів УСРР ухвалила декрет про українську мову. Українську мову запроваджено до вживання в державних закладах та установах і як навчальну дисципліну в школах. [73, *Вип. 3, 4-5*]

- 29 листопада На спільному зібранні Академії наук схвалено *Найголовніші правила українського правопису (Головніші правила..., що їх доповнив й упорядкував здебільшого А. Кримський)*. Правила затвердив народний комісар освіти УСРР Гринько. 1921 р. правопис видано в Києві окремою брошурою. [141, 252-253]
- 1921 Засновано таємний *Львівський Український Університет*. Дівав до 1925 року. [60, 4, 1422-1423]
У Жовкві вийшов *Новий Заповіт і П'ятикнижжя* в перекладі Я. Левицького. [143, 20]
- 21 січня Постанова РНК УСРР *Про Українську Академію Наук*. Фактично скасовано право Спільного зібрання обирати керівництво та вносити зміни до статуту Академії. [108, 177]
- 3 березня П'ятий з'їзд Рад схвалив роботу Народного Комісаріату Освіти (НКО), *спрямовану на усунення національної ворожнечі і на розвиток української мови як мови більшості трудящих України*. [241, 108]
- 30 травня На спільному Зібранні Української Академії Наук затверджено створення Інституту Української Наукової Мови (ІУНМ). [163, 115-116], [35, 6]
- травень Процес членів Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), так звана *справа Голубовича* (колишнього прем'єр-міністра УНР). Рішення Політбюро КП(б)У від 17 травня 1921 року: *Процес використати, щоб дати характеристику поведінки української інтелігенції*. Головне завдання партійних органів та чекістів — розколоти українську інтелігенцію — сформулювало Політбюро КП(б)У на засіданні 4 червня 1921 року. [239, 15], [55, 934-935]
- 1 червня Українське Наукове Товариство об'єдналося з ВУАН. [81, 43], [82, 279], [163, 31]
- 14 червня РНК УСРР прийняла положення *Про Всеукраїнську Академію наук*, що підпорядковувало її Наркомпросові. За новим статутом право керування академічними справами замість спільного зібрання надано Президії, а керівним органом стала Рада Академії, обмежений склад якої мав затверджувати Наркомпрос. Керівництво Академії далі працювало за першим статутом аж до весни 1928 р. [81, 42]
- 14 жовтня Постановою РНК УСРР Всеукрвидав, що від травня був підпорядкований Наркомату освіти, отримує нові цензурні повноваження. Крім видавничої справи, тепер *розподіл і поширення творів друку являють виключну монополію Всеукрвидаву*. [107, 1, 133-134]

- 31 жовтня Всеукраїнська Православна Церковна Рада проголосила створення *Української Автокефальної Православної Церкви*. Першим єпископом УАПЦ став протоієрей Василь Липківський. Одією з важливих ознак УАПЦ стала рідна мова в усіх ділянках конфесійного життя. Українська літературна мова задунала в храмах. [143, 21]
- 23 листопада Кінець другого зимового походу Армії УНР, останньої спроби вибороти незалежність України в національно-визвольних змаганнях 1917 – 1921 років. [55, 260-261]
- 1922 У Львові виходять наближені до *Найголовніших правил... Правописні правила, прийняті НТШ у Львові*. Це був великий поступ у творенні єдиного правопису. [141, 252-253]
На початку року зліквідовано всі *Просвіти* в Східній Україні (на червень 1921 р. 4822 товариства, читальні, будинки *Просвіти*). [60, 6, 2370], [55, 626]
За сприяння уряду Чехословаччини в Подєбрадах відкрито Українську Господарчу Академію (діяла до 1935 р.). При ній працювала термінологічна комісія з Євгеном Чикаленком на чолі. [60, 9, 3349-3350]
У Львові *Українська видавнича спілка*, за фінансової підтримки Січових Стрільців, відновлює видання *Літературно-Наукового Вісника* (за ред. Дмитра Донцова). Видання припинено 1932 р. через фінансові причини. Натомість виходив *Вісник* (до 1939 р.). [60, 4, 1365]
Військова цензура заборонила розповсюджувати в УСРР і конфіскувала близько тисячі пудів закуплених Вукоонспілкою книжок М. Грушевського *Ілюстрована історія України* та *Історія України, прикладена до програм вищих початкових шкіл й нижчих класів шкіл середніх*. [127, 85-86]
- 13 березня Набрал чинности Кримінально-процесуальний кодекс, де в § 22 сказано, що легальні процеси *провадяться однією з двох державних мов, українською або російською*. [241, 109]
- 1 квітня У Харкові відкрито Комуністичний Університет ім. Артема. [29, 350]
- 6 червня Радянську цензуру оформлено організаційно: при *Народном комиссариате просвещения РСФСР* створено *Главное управление по делам литературы и издательств — Главлит*. СНК РСФСР прийняв *Положение о Главном управлении по делам литературы и издательств*, де докладно визначено його функції: попередній контроль усіх видів друкованої продукції, надавання дозволів на видавничу діяльність, укладання списків

забороненої літератури. Територію УСРР у цьому документі потрактовано як таку, що перебуває під юрисдикцією російських цензурних органів. [15, 66], [52, 244], [127, 81-82]

17-19 серпня

Арешти за *списком антирадянської інтелігенції* (складено ГПУ України до 3 серпня 1922 року, схвалено ЦК КП(б)У та ВУЦВК, затверджено 9 вересня 1922 р. на засіданні спеціальної комісії ЦК РКП(б) у Москві). Акція була втіленням ініціативи Леніна вислати за кордон професуру. Список містив 77 осіб, зокрема 47 працівників високої школи (із них 32 професори) з Харкова, Києва, Катеринослава, Одеси, Кам'янець-Подільського. [114, 221]

серпень

ЦК КП(б)У розіслав обіжники за підписами другого секретаря ЦК Дмитра Лебеда та *замзавагитпропом* Диманштейна про посилення ідеологічного контролю за літературою, виданою українською мовою, позаяк вона просякнута *шовіністическим духом*. [127, 85]

XII партійна конференція РКП(б). Висунуто вимогу посилити наступ на опозиційні партії й течії та вперше прирівняно до них *лишмо безпартійну буржуазно-демократичну інтелігенцію, яка в своїх контрреволюційних цілях зловживає докорінними інтересами цілих корпорацій і для якої справжні інтереси науки, техніки, педагогіки, кооперації... є тільки... політичним прикриттям*. [105, 379]

29 серпня

Постановою РНК УСРР при Наркоматі освіти створено український цензурний орган — *Центральне управління у справах друку*. Українське цензурне законодавство підпорядковано російському. Цензурному контролю підлягала вся друкована продукція державних, кооперативних та приватних видавництв (крім видань партійних і державних органів). Цензурований рукопис проходив потрійний контроль: політредактора, завідувача літературного відділу та керівника управління. Встановлено також ідеологічний нагляд за театрами, кіногетрами, всіма масовими видовищами. [15, 66], [127, 82]

Осінь

Другий секретар КП(б)У Д. Лебідь висунув теорію “боротьби двох культур”: російської — революційної, передової, пролетарської і міської та української — контрреволюційної, відсталі й сільської. У цьому двобой українській культурі належало поступитися й загинути. [115]

7 вересня

Другий секретар КП(б)У Д. Лебідь, доповідаючи Й. Сталінові, В. Куйбишеву та В. Молотову про арешти української інтелігенції, що їй належало вислати за кордон, писав, що *висилати українських професорів за кордон взагалі недоцільно*,

бо там і так склалося досить потужне емігрантське угруповання й звертався з пропозицією обмежитися засланням у віддалені райони федерації. Так залишилися в СРСР українські інтелектуали, що їх згодом репресовано після процесів 30 – 40-х років. [114, 221]

- 22 листопада ВУЦВК затвердив Кодекс законів про народну освіту в УСРР, де сказано: *Українська мова як мова більшості населення України, особливо на селі, і російська мова як мова більшості населення в містах і загальносоюзна мова, мають в УСРР загальнодержавне значення і повинні викладатися у всіх навчально-виховних закладах Української Соціалістичної Радянської Республіки*. Кодекс містив також положення про Всеукраїнську Академію Наук (ВУАН). [91]
- 30 грудня Створення СРСР. [55, 806-807]
- 1923 Інститут Української Наукової Мови видав дальші томи *Матеріалів до української природничої термінології та номенклатури: Словник геологічної термінології, Словник хемічної термінології, Словник математичної термінології. Ч. I. Термінологія чистої математики*. Див. Додаток А. [38], [39], [41], [101], [111], [193], [249]
- У Празі засновано Український Високий Педагогічний Інститут ім. М. Драгоманова. Діяв до 1933 р. [60, 9, 3418]
- У Празі засновано Українське Історично-Філологічне Товариство. Діяло до 1945 р. [60, 9, 3409]
- Засновано Богословське Наукове Товариство у Львові. Діяло до 1939 р. [60, 1, 146]
- лютий Центральне управління у справах друку дало вказівку вилучити книжкову продукцію спільних підприємств *Українська школа* (Київ — Львів — Відень), *Дніпросоюз* (Київ — Відень), *Українське видавництво* (Відень — Катеринослав), *Українсько-галицька накладня* (Київ — Ляйпциг). [127, 86]
- квітень Центральне управління у справах друку дає дозвіл продати на макулатуру 35 тисяч примірників книжок М. Грушевського *Всесвітня історія в короткому огляді* (в 6 т.) та *Коротка історія України*. Підстава — *ідеологія автора не відповідає сучасності*. [127, 86]
- 4-10 квітня VII конференція КП(б)У засудила теорію боротьби двох культур. [94, 158]
- 17-25 квітня XII з'їзд РКП(б) прийняв резолюцію з національного питання. Проголошено політику *коренізації* партійно-державного апа-

рату в неросійських республіках. В Україні ця політика набрала форми *українізації*. [105, 2, 416-425]

22 червня

Пленум ЦК КП(б)У прийняв постанову *Про заходи по здійсненню резолюції XII з'їзду з національного питання в галузі партійної роботи*. [107, 1, 229-232]

Напередодні та під час роботи пленуму українська меншість партії боролася за справжнє впровадження політики українізації у щоденне життя; зокрема висунуто вимогу визнати українську мову, нарівні з російською, державною мовою в Україні. На засіданні прелімінарної комісії ця пропозиція пройшла більшістю голосів попри протести Г. Петровсько-го й М. Фрунзе, проте на загальній сесії її відкинули і термін “державна мова” замінили на “дві загальноживані мови”. [241, 109-110]

27 липня

Декрет РНК УРСР *Про заходи у справі українізації шкільно-виховних і культурно-освітніх установ*. [107, 1, 239-240]

1 серпня

Постанова ВУЦВК та РНК УРСР *Про заходи забезпечення рівноправності мов і про допомогу розвитку української мови*. В ній сказано: ... *мови всіх національностей, що є на території України, оголошуються рівноправними... Відповідно до переважного числа населення, що говорить українською мовою, вибрати, як переважачу для офіційних зносин, українську мову. Діловодство в губерніяльних і окружних органах провадиться переважно українською мовою, за винятком тих місцевостей, де абсолютна або відносна більшість населення належить до іншої національності*. [107, 1, 243-246]

1924

Вийшов друком перший том *Російсько-українського словника* за ред. А. Кримського (А-Ж). Другий том (З-Н) вийшов 1929 року, третій (О-П), за ред. С. Єфремова, 1927 р. Четвертий том (Р-Я), за ред. С. Єфремова, був готовий до друку, проте набір розсипано, а гранки вилучено і знищено після процесу СВУ за наказом урядових органів. Словника вилучено з бібліотек, він зберігся лише у “спецхранах”. Див. Додаток А. [38], [39], [41], [111], [208, 273], [249]

У Києві вийшло друком перше видання книжки Олени Курило *Уваги до сучасної української літературної мови*. В Україні вийшли ще два видання — 1923 та 1925 років. Ця книжка мала величезний засадничий вплив на розвиток української літературної та наукової мови. [242, 64-65]

Перша згадка про “спецхран”. В інструкції за підписами Н. Крутської, П. Лебедева-Полянського та М. Смушкової написано:

Не более двух экземпляров всех изъятых в качестве вредных и контрреволюционных книг должны быть оставлены в центральной библиотеке. Такие книги должны храниться в особо запертых шкапах и выдаваться исключительно для научных и литературных работ (журнал *Красный библиотекарь*, 1924, №1, с. 137). Подано також список літератури, що її належало вилучити (225 назв). Після 1924 року списки не друкують, вони дістають гриф “ДСП” (для службового пользования). [52, 245, 248-249]

У Києві видано *Нариси з історії української мови* О. Шахматова та А. Кримського. [59, 1, 326]

березень —
8 квітня

Відкритий судовий процес у справі Київського обласного центру дії — перший політичний процес проти науковців в Україні. Серед 18 підсудних був президент ВУАН 1921 – 1922 рр. Микола Василенко. [81, 45-47], [50]

1 липня

Початок формування спецхранів. Центральне управління у справах друку розіслало своїм губвідділам Інструкцію по вилученню шкідливої літератури з книжкових магазинів, бібліотек, читалень... Вона містить спеціальний розділ: *Книжки, визнані взагалі шкідливими, але цінні як історичний, науковий, дослідницький матеріал, можуть залишатися у бібліотеках, якщо бібліотека велика — з обмеженням видачі. З маленьких бібліотек такі цінні, але шкідливі книги вилучаються й передаються до центральної бібліотеки.* [127, 87]

31 липня

За проектом Ст. Грабського (міністра освіти Польської Республіки 1923 – 1926 рр.) прийнято закон (*lex Grabski*) про обмежене вживання української мови в адміністративних органах, суді, школі. Українські школи ставали українсько-польськими; вибір між польською та українською мовами робили на підставі референдумів батьків. Результат: у 1922/23 навчальному році в Галичині було 2532 українські школи, у 1937/39 їх лишилося 352. [60, 10, 3862], [60, 2, 479]

Засновано *Педагогічне Товариство Підкарпатської Русі*. Діяло до 1939 р. [60, 5, 1874]

12-16 травня

VIII конференція КП(б)У. Виступ Е.І. Квірінга, де він посилався на поширену серед партійців (українців серед них було 33 %, а в ЦК КП(б)У — менш ніж 16%) думку, що треба припинити українізацію національних меншин та міського пролетаріату в Україні. [87]

29 вересня

Політбюро ЦК КП(б)У порекомендувало призначити Наркомом освіти замість В. Затонського колишнього боротьбіста О. Шумського. [170, 323]

- 1925 Видано *Український правопис*. Він містив *Найголовніші правила*, що їх видала Академія наук, із деякими додатками М. Ґрунського та Г. Сабалдирия. [241, 158]
 Інститут Української Наукової Мови видав V том *Матеріалів до української природничої термінології та номенклатури — Nomina Anatomica Ucrainica. Анатомічні назви*. Див. Додаток А. [38], [39], [41], [101], [111], [193], [249]
 Видано *Німецько-російсько-український словник термінів з обсягу механіки* Т. Секунди з українським та російським показником. Терміни розглянув і прийняв Технічний Відділ ІУНМ ВУАН. Див. Додаток А. [38], [39], [41], [101], [111], [193], [249]
- 5-11 січня У Харкові відбувся перший Всеукраїнський Учительський з'їзд. [156]
- квітень За постановою ВУЦВК і РНК УСРР проведено структурні зміни в Наркомпросі УСРР. Замість Укрголовліту створено Управління справами літератури і видавництва. [127, 82]
- 7 квітня Сталін призначив на посаду Першого секретаря ЦК КП(б)У Лазаря Кагановича й доручив йому спеціальну місію: просувати нову політику і водночас дбати, щоб не вийти поза межі, визначені партією, тобто відвернути сепаратизм у політиці чи навіть питаннях культури. [43, 169]
- 26 червня На закритому засіданні Політбюра ЦК КП(б)У голова ГПУ в Україні В. Балицький привернув увагу партійного керівництва до української інтелігенції. Прийнято постанову: *Створити комісію у складі Кагановича, Чубаря, Шумського, Гринька і Балицького для вивчення питання про українську інтелігенцію, нашої тактики щодо неї, зокрема стосовно Академії та Грушевського, залучення до роботи тощо*. [151, 1]
- 23 липня Раднарком України ухвалив створити при Наркомпросі Комісію для впорядкування українського правопису під головуванням наркома освіти Олександра Шумського. До Комісії залучено (з пізнішими кооптаціями) 36 осіб, зокрема десятьох працівників Академії та десятьох чільних партійних діячів. Наступником Шумського став Микола Скрипник, головою авторського колективу і фактичним науковим керівником був видатний мовознавець Олекса Синявський.
 За основу взято *Найголовніші правила українського правопису*, що підготувала ВУАН, а Наркомпрос затвердив 1921 року. Комісії було доручено скласти проєкт, після загального обговорення його мала прийняти спеціально скликана конференція і подати на затвердження уряду. Впорядковувати правопис науковцям належало на базі традицій й природи української

мови, враховуючи її історію. Матеріяли доручено опрацювати членам Комісії й передати на редагування А. Кримському, В. Ганцову та О. Синявському. Орфографічний словник доручено скласти Г. Голоскевичу. Остаточну редакцію покладено на О. Синявського. Перший пленум Комісії відбувся 11-21 листопада 1925 року в Харкові. [141, 252-255], [211, 3-6], [241, 158-159]

- 1926 Інститут Української Наукової Мови видав IV том *Матеріалів до української природничої термінології та номенклатури*, вип. 2 — *Словник математичної термінології. Ч. II. Термінологія теоретичної механіки*. Див. Додаток А. [38], [39], [41], [101], [111], [193], [249]
 У Празі видано великий *Медичний латинсько-український словник* М. Галина. Друге видання 1969 р. у Детройті. [60, 8, 3174], [38], [111]
 У Берліні відкрито *Український Науковий Інститут*. Діяв до 1945 р. [60, 8, 3433-3434]
 У Празі відбувся *Український Науковий З'їзд* (другий — 1931 року). [60, 5, 1888]
 Раднарком видав книжку декретів і директив *Українізація радянських установ (Декрети, інструкції і матеріали. - Ч. 2)*. Вона містила текст *Положення про забезпечення рівноправності мов і про сприяння розвитку української культури*. Державні службовці повинні були цілком перейти на українську мову або піти з посад. [207]
- 22 лютого Політбюро ЦК КП(б)У знову порушує питання *Про настрої серед української інтелігенції*. [151, 1]
- 30 березня Початок таємного готування “контукраїнізації”. Створено об'їзника ГПУ *Об украинской общественности*, де сказано, що українізацію використовують для організації прибічників націоналізму, та визначено носіїв українського націоналізму — УАПЦ, ВУАН і власне всю сферу культури. [239, 31-32]
- 26 квітня Лист Сталіна до Лазаря Кагановича, що став директивою для КП(б)У у боротьбі з “націоналістичним ухилом” і започаткував цькування Хвильового та Шумського. [194, 197-198]
- червень Ухвалено резолюцію пленуму ЦК КП(б)У *Про підсумки українізації*, що протягом п'яти років правила за політичну директиву. [107, 1, 312-315]
- серпень Комісія для впорядкування українського правопису надрукувала його проект. Почалося широке обговорення правопису на всіх територіях проживання українців (видано 5 випусків

спеціального додатку до газети *Вісті ВУЦВК* під назвою *Український правопис: Дискусійний бюлетень*. [141, 256-257, 266], [211], [241, 159]

4 вересня

Обіжник ГПУ Об українском сепаратизме (надруковано 75 примірників із грифом *Совершенно секретно. Перепечатанию не подлежит. Хранить наравне с шифром под ответственность начальника органа ГПУ*). Провідною ідеєю цього документа було упокорити українську інтелігенцію й фізично знищити нескорених. [239, 31-32], [151, 1]

1927

Видано *Курс історії українського язика. Вступ і фонетика* Є. Тимченка (друге доповнене видання — 1930). [208, 632]

Інститут Української Наукової Мови видав VI том *Матеріалів до української природничої термінології та номенклатури*: Вип. 1. — *Словник зоологічної номенклатури. Назви птахів*, Вип. 2. — *Словник зоологічної номенклатури. Назви хребетних тварин. Mammalia. — Reptilia. — Amphibia. — Pisces*. Див. Додаток А. [38], [39], [41], [101], [111], [193], [249]

Почато видання повного академічного зібрання творів Тараса Шевченка за редакцією Сергія Єфремова. Із планованих 8-12 томів світ побачили лише третій (*Листування*) та четвертий (*Щоденні записки*). Видання припинено у зв'язку з арештами у справі СВУ. [60, 10, 3821]

2 лютого

Політбюро ЦК КП(б)У звільнило О. Шумського з посади Народного комісара освіти. Почалася боротьба з *націоналістичним ухилом* Шумського, Хвильового та Волобуєва (шумськизмом, хвильовизмом та волобуєвщиною), що призвела до самогубства Хвильового. Шумського та Волобуєва вислано з України. [170, 326-327]

5 березня

Президія ВЦВК УСРР призначила Наркомом освіти Миколу Скрипника. [192, 8]

19 квітня

Постанова ЦК КП(б)У *Про підсумки українізації*. Проголошено *Тверде та рішуче переведення українізації (в розумінні переведення на українську мову) роботи всіх установ (державних, господарських та ін.) на території України, за винятком районів нацменшостей населення, вимагає обов'язкового знання української мови (як мови більшості населення) всіма службовцями установ*. [107, 1, 347-348.]

26 травня —
6 червня

Всеукраїнська правописна конференція в Харкові. Серед учасників: 4 високі урядовці Наркомпросу, 5 академіків, 28 університетських професорів лінгвістики й філології, 8 учителів, 7 журналістів і 8 письменників. Брала участь також три

представники Західної України: Кирило Студинський, Іларіон Свенціцький, Василь Сімович. [141, 257-261], [241, 159]

3 липня

Ухвалено постанову ЦК КП(б)У *Про комуністичний університет імені Артема*. У постанові зазначено, що *деякі успіхи в галузі українізації навчальної роботи в університеті хоч і є, але ... темп українізації університету загальмований... 27 – 28 р. є останнім строком українізації лекторського складу Комуністичного університету*. [107, 1, 347-348]

6 липня

Постанова ВЦВК та РНК УСРР *Про забезпечення рівноправності мов та сприяння розвитку української культури*, де зазначено: *Всі службовці державних органів в національно-територіальних адміністративних одиницях повинні конче володіти мовою місцевої національної більшості, а також українською мовою*. [76, 18-25]

20-29 листопада

Резолюція X з'їзду КП(б)У на доповідь М. Скрипника *Про завдання культурного будівництва на Україні*. З'їзд констатував *кволість підвищення відсотку української книжки в загальній кількості бібліотечного фонду*. Зокрема, *... по деяких профспілкових бібліотеках є лише 2% українських книжок... Треба зазначити потребу посилити процес переходу поточної партійної роботи і особливо керівних кадрів на українську мову*.

Висловлено *потребу поставити велике наукове завдання про видання великої радянської української енциклопедії*. Фактично редакція УРЕ почала свої роботи наприкінці 1930 р. Головним редактором став М. Скрипник. [51, 599-600]

Засідання Політбюро, присвячене ВУАН. Наголошено потребу ввести до складу Президії ВУАН нових членів, лояльних до партії і радянської влади. Наркомпросові наказано не затверджувати у складі дійсних членів усіх *явно ворожих* елементів, від 1 січня 1928 року користуватися виключно статутом Академії 1921 року. Визнано бажаним запросити на посаду президента Дмитра Заболотного, що перебував у Ленінграді. [81, 51]

1928

Початок колективізації та “розкуркулювання” в Україні. Розкуркулених засилають до Сибіру та на Далекий Схід. [43, 178-179]

Інститут Української Наукової Мови видав дальші томи серії *Матеріяли до української природничої термінології та номенклатури* (від IX тому — *Матеріяли до української термінології та номенклатури*): VI том, вип. 3. — *Словник зоологічної номенклатури. Назви безхребетних тварин. Vertebrata*, VII том. — *Словник ботанічної номенклатури*, IX том. — *Словник технічної*

термінології. *Комунальне господарство*, X том. — *Словник технічної термінології (загальний)*, XI том. — *Словник природничої термінології*, XII том. — *Словник технічної термінології. Електротехніка*, XIII том. — *Словник термінів педагогіки, психології та шкільного адміністрування*, XIV том. — *Словник технічної номенклатури. Мануфактурні виробництва*. Див. Додаток А. [38], [39], [41], [101], [111], [193], [249]

Митрополит Андрей Шептицький заснував Греко-Католицьку Богословську Академію у Львові. Діяла до 1944 р. [60, 2, 431]

9 березня

Засідання колегії Наркомпросу в Харкові про наслідки перевірки ВУАН. Згодом видано документ *Висновки і пропозиції стану та роботи ВУАН*, що його називали *обвинувальним актом щодо Академії*. Колегія затвердила 47 дійсних членів ВУАН (від 1919 до 1927 р. обрано 82). [81, 51-52]

6 вересня

Нарком освіти М. Скрипник затвердив Український правопис, тобто надав йому статус обов'язкового. Правопис надруковано 1929 року, відтоді всі школи й видавництва УРСР зобов'язані були його дотримуватися. Заради єдності української мови провід НТШ у Львові ухвалив дотримуватися норм нового правопису в Галичині попри незгоду й протести багатьох галицьких мовознавців та письменників. [141, 264], [241, 160]

1929

Видано *Український правопис*. [212]

Видано *Загальний курс української мови для вчителів-заочників*. Автори — колектив харківських мовознавців, редактор — Леонід Булаховський. [208, 56-57]

Інститут Української Наукової Мови видав черговий том серії *Матеріали до української термінології та номенклатури*: XV том. — *Словник механічної термінології. Силовні*. Див. Додаток А. [38], [39], [41], [101], [111], [193], [249]

15 травня

XI Всеукраїнський з'їзд робітничих, селянських і червоноармійських депутатів ухвалив постанову *Про стан та перспективи культурного будівництва*. Наголошено успіхи українізації та потребу повного переведення високої школи на українську мову навчання. [74, 1929, №19, 156]

друга
половина
року

Арешти інтелігенції та діячів Української Автокефальної Православної Церкви за справою *Спілки Визволення України* (СВУ), що стала сигналом до масового наступу на національне (і не лише українське) відродження в Україні. Заарештовано, зокрема, С. Єфремова, В. Ганцова, Г. Голоскевича, А. Ніковського, працівників Інституту Української Наукової Мови на чолі з його керівником Г. Холодним. [43, 175-177]

- 1930 Видано *Правописний словник* Г. Голоскевича (40 000 слів). Передруковано в Нью-Йорку 1952 і 1962 рр. та у Львові 1994 р. Див. Додаток А. [208, 409-410]
У Києві видано *Правописний словник та правила правопису й розділових знаків* Г. Сабалдири (25 тис. слів). [208, 279, 409]
У Львові започатковано видання: *Українська Загальна Енциклопедія. Книга Знання* в 3 томах за ред. Івана Раковського. Останній том вийшов 1935 року. Після вересня 1939 р. більшість накладу знищено, збереглася лише в “спецхранах”. [60, 1, XI-XII, 9, 3359,]
Започатковано видання *Історичного словника українського язика* Є. Тимченка (вийшли друком два зошити (А-Ж), припинено 1932 р.). Цей словник є одним із джерел *Етимологічного словника української мови* (видання почато 1982 р., досі не завершено). Див. Додаток А. [208, 279, 632]
Інститут Української Наукової Мови видав дальші томи серії *Матеріали до української термінології та номенклатури*: XVI том. — *Словник ділової мови. Термінологія та фразеологія*, XVII том. — *Словник економічної термінології*, XVIII том. — *Словник будівельної термінології*, XIX том. — *Словник технічної термінології. Мірництво*, XX том. — *Словник музичної термінології*. Див. Додаток А. [38], [39], [41], [101], [111]
Більшість професійних шкіл України підпорядковано комісаріатам у Москві. [60, 10, 3864]
Засновано *Український Науковий Інститут* у Варшаві. Дівав до 1939 р. [60, 9, 3434]
В Ужгороді створено *Учительське Товариство Підкарпатської Руси*. Діяло до 1939 р. [60, 9, 3474-3475]
- перша половина року У першому числі журналу *Прапор марксизму* вміщено статтю Наума Кагановича *Проти “народництва” в мовознавстві (Куди йде українська літературна мова?)*. Стаття започаткувала кампанію проти *шкідництва на мовному фронті*, що її провадили переважно політики, зокрема Постишев, Загонський та найактивніший з усіх Андрій Хвиля (Олінтер) (понад десять виступів). [241, 186]
- 28-29 січня У Києві надзвичайний церковний собор зліквідував Українську Автокефальну Православну Церкву. [29, 378]
- 7 березня Президія ВУАН прийняла ухвалу про реформу мовних установ. Зліквідовано Інститут Української Наукової Мови, комісії: для складання словника живої української мови, історичного словника української мови, етимологічного словника, нормативної граматики української мови, діалектологічну,

історії української мови. На їхніх руїнах створено Науково-Дослідчий Інститут Мовознавства. Постановою Раднаркому від 1 серпня 1930 р. до нього зараховано київську та харківську науково-дослідчі катедри мовознавства і дніпропетровську мовознавчу секцію. До нового інституту після чисток потрапила лише половина старого складу. Директором новоствореного інституту призначено Г. Ткаченка (перебував на посаді протягом короткого часу), потім Наума Кагановича (до 1937 року). [208, 206-207],[81, 74], [241, 188]

9 березня-
13 квітня

Процес “Спілки Визволення України”, перший з низки антиукраїнських процесів: “Український національний центр” (1932), “Українська військова організація” (1933), “Об’єднання українських націоналістів” (1934), “Контрреволюційна боротьбистська організація” (1935, 1937), “Українська контрреволюційна націоналістична організація” (1936) тощо. У цих справах проходили не лише представники української інтелігенції, тобто провідна рушійна сила українізації, а й партійні та державні керівники, що були її ворогами. [55, 813-814]

27 червня

Виступ Сталіна на XVI з’їзді ВКП(б) з промовою, що дає тлумачення “теорії” Леніна про злиття націй. *Треба дати національним культурам розвинутиись і розгорнутися, виявивши всі свої потенції, щоб створити умови для злиття їх в одну спільну культуру з однією спільною мовою. Розквіт національних формою і соціалістичних змістом культур в умовах диктатури пролетаріату в одній країні для злиття їх в одну спільну соціалістичну (і формою і змістом) культуру з однією спільною мовою, коли пролетаріат переможе в усьому світі і соціалізм увійде в побут, — в цьому саме й полягає діалектичність ленінської постанови питання про національну культуру.* [194, 204]

14 серпня

У Москві ЦИК та СНК СРСР ухвалили постанову про обов’язкове загальне початкове навчання. [29, 380]

осінь

Пацифікація. Польський уряд (Ю. Пілсудський — прем’єр-міністр, Ф. Савой-Складовський — міністр внутрішніх справ) провадить масові репресії українського населення Галичини. Арешти активістів українських організацій і установ, ліквідація філій *Провіт*, молодіжних організацій. Почалося згортання української шкільної освіти, зокрема закрито українські гімназії в Тернополі, Рогатині, Станіславі. [55, 559-560]

4 грудня

Відбулося засідання *Редакційного бюро УРЕ*, де вироблено засади укладання енциклопедії. Ухвалено видавати *Бюлетень УРЕ* для обговорення структури, мовного оформлення, співвідношення окремих частин енциклопедії (вийшло 3 числа). [26, 1, 1-14]

Видання *УРЕ* плановано обсягом 40 томів по 60 авторських аркушів у кожному томі. Вихід першого тому *УРЕ* накреслено на травень 1932 року і останнього на кінець 1938 року. [26, 1, 45]

1931

У Харкові видано *Правописний словник* О. Ізюмова (60 тис. слів). Друге видання за редакцією Олександра Панейка — у Львові 1941 р., без прізвища автора. Див. Додаток А. [208, 409], [60, 8, 2898]

Видано *Підвищений курс української мови* — докладний огляд нової української літературної мови. Автори курсу — колектив харківських мовознавців, редактор — Леонід Булаховський. [208, 106]

Нерепресовані працівники ІНУМ та Історично-філологічного відділу АН УРСР продовжували справу видання термінологічних словників у відділі термінології та номенклатури Науково-Дослідчого Інституту Мовознавства (згодом — Інститут Мовознавства). Започатковано нову нумерацію серії *Матеріали до української термінології та номенклатури* Інституту Мовознавства. Видано: II том — *Словник гірничої термінології*, III том — *Словник антропогеографічної термінології*. Поза нумерацією видано під шапкою НДІМ третю частину *Словника математичної термінології. Том III. Астрономічна термінологія й номенклатура*. Див. Додаток А. [38], [39], [41], [101], [111]

Відділ термінології та номенклатури Науково-Дослідчого Інституту Мовознавства започаткував *Серію практичних словників*. Із запланованої серії видали лише чотири: Вип. 1 — *Практичний словник медичної термінології*, Вип. 2 — *Практичний словник сільсько-господарчої термінології*, Вип. 3 — *Практичний словник виробничої термінології*, Вип. 4 — *Практичний словник біологічної термінології*. Див. Додаток А. [38], [39], [41], [101], [111]

Видано збірку *На мовознавчому фронті* за редакцією директора Науково-Дослідчого Інституту Мовознавства Г. Ткаченка (перша публікація новоствореного інституту). Переважну більшість статей присвячено критиці (з позицій нових політичних вимог) попередньої роботи Академії наук у царині мовознавства. [241, 188]

У Львові видано двотомовий *Українсько-польський і Польсько-український словник* Є. Грицака і К. Кисілевського. [59, 1, 326], [208, 281]

лютий —
березень

Арешти в справі підпільного “Українського національного центру” (УНЦ). Більшість заарештованих — емігранти, що повернулися в Україну протягом 1920-х років, переважно інтелігенція: політичні діячі, лі-

тератори, науковці, митці. Серед них Михайло Грушевський (23 березня). [55, 970-971], [159, 110]

28 червня

Постановою ЦК КП(б)У у Харкові створено *Всеукраїнську асоціацію марксо-ленінських інститутів* (ВУАМЛІН), ще один чинник ідеологізації суспільних наук. Президентом її став О. Шліхтер. На початку 30-х років ВУАМЛІН, що працювала під проводом московської Комуністичної Академії, стала політичним опонентом і суперником Академії наук. У виданнях ВУАМЛІН почато кілька політичних кампаній проти українських науковців. [81, 69]

1932

У Харкові у видавництві *Українська Радянська Енциклопедія* видано *Словник чужомовних слів* за ред. Олександера Бадана-Яворенка. Див. Додаток А. [208, 213]

Сектор Термінології та Номенклатури Науково-Дослідчого Інституту Мовознавства видав чергові томи серії *Матеріалів до української термінології та номенклатури*: IV том — *Словник транспортної термінології*, VII том — *Словник ботанічної термінології*, IX том — *Словник фізичної термінології*. Див. Додаток А. [38], [39], [41], [101], [111]

Організовано Комісію з перекладу Святого Письма, богослужбових книжок при Українському науковому інституті у Варшаві з підкомісіями в Крем'янці та Луцьку. Вислідом праці була публікація *Літургії св. Йоана Золотоустого*, *Псалтиря* (1936 р.), *Божественної Літургії св. Василя Великого*, *Божественної Літургії Раніш Освячених Дарів св. Григорія Двоєлова* (1939 р.). Працю Комісії припинено 1939 р., проте деякі переклади її видано 1942 р. [143, 22]

23 квітня

Постанова ЦК ВКП(б) *О перестройке литературно-художественных организаций*. Зліквідовано всі літературні організації та утворено підготовчий комітет для організації єдиної Спілки письменників СРСР та відповідні республіканські комітети. Остаточню СП СРСР та СПУ оформлено 1934 р. [60, 8, 3001]

7 серпня

Закон про п'ять колосків. ВЦИК та СНК СРСР ухвалили постанову *О охране государственной собственности предприятий, колхозов и кооперативов и о укреплении общественной (социалистической) собственности*. Крадіжку колгоспного майна карано розстрілом, а *при смягчающих обстоятельствах* — 10 роками позбавлення волі. До початку 1933 року за цим законом засуджено 54645 осіб, із них 2110 до страти. [43, 181]

4 вересня

ВУЦВК ухвалив постанову про організацію *Інституту Червоної Професури*. На навчальній базі ВУАМЛІН створено сім

самостійних Інститутів Червоної Професури: економіки, філософії, аграрний, історії партії та партбудівництва, літератури, мистецтва та мови, історії, радбудівництва та права. [29, 389]

14 грудня

Постанова СНК СРСР і ЦК ВКП(б) про хлібозаготівлю в Україні, на Північному Кавказі та в Західних областях. Водночас документ вимагав *правильного проведення українізації* в Україні й поза її межами в регіонах, де компактно мешкали українці. Документ містив також категоричну вимогу *боротися з петлюрівськими та іншими контрреволюційними елементами*. [36, 292-293].

15 грудня Сталін і Молотов підписали телеграму-директиву аналогічного змісту до місцевих керівників [237].

1933

Відновлено університети, що їх 1920 р. було реорганізовано в Інститути Народньої Освіти, а 1930 р. — в Інститути Професійної Освіти і Соціального Виховання. [60, 5, 1889]

Сектор термінології та номенклатури НДІ Мовознавства видав останній том серії *Матеріяли до української термінології та номенклатури* — VI том — *Словник сільсько-господарської термінології*. Див. Додаток А. [38], [39], [41], [101], [111]

У Стрию Музичне товариство ім. Лисенка видало *Музичний словник* Зиновія Лиська. Вихідними мовами словника є пімецька, італійська та польська. Інші мови (французська, латинська, англійська, іспанська тощо) подано тільки для термінів, прийнятих у міжнародній термінології. Репринтно відтворено 1994 р. у видавництві *Музична Україна*. [111]

24 січня

Постанова ЦК ВКП(б), де українську парторганізацію суворо картали за невиконання плану хлібозаготівель. Проведено серйозні кадрові зміни в керівництві України. На посади другого секретаря ЦК КП(б)У та першого секретаря Харківського обкому КП(б)У призначено Павла Постишева. Одночасно він залишався секретарем ЦК ВКП(б). Постишев мав великі повноваження від Сталіна і міг контактувати безпосередньо з ним, не повідомляючи першого секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора. З ним приїхали й інші більшовицькі функціонери, зокрема В. Балицький, що став головою ГПУ УСРР. [238, 88]

23 лютого

Політбюро ЦК КП(б)У ухвалило зняти Миколу Скрипника з посади Наркома освіти. Цією ж ухвалою змінено позиції ще одного представника команди Постишева — М. Попова, що мав завдання ідеологічно забезпечити ліквідацію *націоналістичного ухилу* М. Скрипника. [238, 95]

1 березня

Миколу Скрипника знято з посади Наркома освіти. [192]

4 березня

Політбюро ЦК КП(б)У ухвалило документ *Про проєкт резолюції про підсумки українізації*. В ньому, зокрема, сказано:

Вважати політично недоцільним випускати брошуру тов. Скрипника (стенограму його промови на засіданні Колегії наркомату освіти 14.02.33 р.). На посаду Наркома освіти замість Миколи Скрипника призначено Володимира Затонського, його заступником став А. Хвиля. [122, 212]

6 квітня

За наказом нового керівництва Наркомосу УСРР організовано Комісію для перевірки роботи на мовному фронті. Голова — Андрій Хвиля, у складі комісії Микола Наконечний, Олекса Синявський, Кость Німчинов, Грищенко, Наум Каганович. Завданням комісії було відкинути *штучне відмежування української мови від російської мови у словниках та усунення націоналістичних правил правопису, що орієнтували українську мову на польську, чеську буржуазні культури. [213, 3],[141, 264]*

24 квітня

Напередодні наради з питань національної політики голова комісії НКО в справі перевірки роботи на мовному фронті А. Хвиля подав доповідну записку до Політбюро ЦК КП(б)У. У цій записці чи не вперше Миколу Скрипника звинувачено в тому, що він *не тільки не вів боротьбу проти... буржуазно-націоналістичної лінії у питаннях створення української наукової термінології, а й сприяв цьому викривленню партійної лінії на фронті мовознавства. [189, 186-188], [237, 37]*

25 квітня

Засідання комісії для перевірки роботи на мовному фронті. З доповіддю *Націоналістична небезпека на мовному фронті й боротьба проти неї* виступив А. Хвиля [228, 52-70]. Резолюції комісії на цю доповідь, в питаннях термінології та в справі граматичній, що їх надруковано в першому числі журналу *Мовознавство* [172] (дві перші) та збірці статей [228, 115-129], стають засадничими у *знешкодженні* словників і правопису 1928 р. і відкиданні *штучного відмежовування української мови від російської мови* [213, 5]. Див. додаток Б.

26 квітня

Нарада в ЦК КП(б)У з питань національної політики. Новопризначений Нарком освіти В. Затонський у доповіді про національну політику партії в школі наголосив, що *падіння числа шкіл російської нацменшости є наслідок перекручення лінії партії, працівники освіти засмічені націоналістичними, класово-ворожими елементами*. Він назвав відповідальних за це: *... Ці націоналістичні елементи могли так широко провадити свою діяльність тому, що їм допомагали деякі вказівки самого Наркомпросу. [34]*

Доповіді А. Хвилі на засіданні комісії та на цій нараді [228,

71-85] стали основою статті *Викоринити, знищити націоналістичне коріння на мовному фронті* в журналі *Більшовик України*, що її видано ще й окремою брошурою накладом 60 тисяч примірників. Широкому загалові викладено завдання: а) *припинити негайно видання всіх словників*, б) *переглянути словники і всю термінологію*, в) *провести уніфікацію технічної термінології з тою термінологією, що є в Радянському Союзі і вживана й на Україні*, г) *переглянути кадри на мовному фронті і вигнати з цього фронту буржуазно-націоналістичні елементи*, д) *переглянути український правопис*, е) *змінити настанову щодо мовного оформлення УРЕ*, є) *видати спеціального документа, який би всі ці питання всебічно охопив і забезпечив цілковитий дальший розвиток української радянської культури на мовному фронті дійсно більшовицькими шляхами, так як цьому вчив нас Ленін, як цьому вчить нас тов. Сталін*. [227]

квітень -
травень

Пік голодомору. За півроку від голоду померли кілька мільйонів людей. Щоб компенсувати нестачу робочої сили, до вимерлих та напіввимерлих сіл переселено селян з інших районів СРСР, здебільшого з центральних районів Росії. [15, 250-251], [43, 189]

3 травня

Колегія НКО прийняла і затвердила ухвалу комісії НКО для перегляду роботи на мовному фронті *Про зміну окремих пактів офіційного Українського правопису (§§ 54-55, чужомовні І, Һ, ґ)*. За нею, чужомовне л здебільшого не пом'якшують, крім небагатьох слів, зафіксованих в українській літературній мові з пом'якшеним л (*лямпа, зала, новеля* та ін.). Чужомовному Һ відповідає українське г (*горизонт, гідростанція, гумус*), а ґ — як правило українське ґ' (*арґумент, ґрандіозний, елегія* тощо), крім тих випадків, коли слово закріпилося в українській літературно-мовній практиці у формі з г (*граматика, грецький, газета* тощо.) [169]. Саме правописом 1928 року з модифікацією від 3.V.1933 року користуються українці, що живуть поза межами материкової України. [142, 21-22]

13 травня

Самогубство Миколи Хвильового (Фітільова). [55, 1012]

червень

Наприкінці місяця Політбюро ЦК КП(б)У затвердило постанову *Про зміни в українській науковій термінології, граматиці та правописі*, що подала комісія у складі М. Попова, С. Косіора, П. Постишева, В. Затонського та А. Хвилі. Після цієї постанови правопис зазнав кардинальних змін. Внесено 126 поправок; розділ про запозичені слова переписано цілком; написання їх майже цілковито виправлено за російським взірцем. Літеру “г” вилучено з абетки. Правило, коли писати л

чи *ль*, скопійовано з російського з усіма непослідовностями (Ісландія але Фінляндія тощо). Норми російського правопису поширено навіть на слова, які ще до змін 1928 – 1929 рр. мали форму, відмінну від російської, зокрема *земія* та *магнет* перетворилися на *хімію* та *магніт*. Прикметники із суфіксами *-ськ-*, *-зьк-*, *-цьк-* так допасовано до російських норм, що неможливо було сформулювати правило на українській основі. Сказано, що слід дотримуватися *узвичаєної* вимови; промовчано, що ця вимова не українська, а російська. [241, 194-196] Постанову не оприлюднено, текст зберігся лише в архіві. [62, 182]

Новий правопис прийнято без загального обговорення (було лише кілька заяв Хвилі). Хто саме готував текст, невідомо, найімовірніше, це був Наум Каганович чи Г. Левченко [142, 23].

Друга
половина
року

Науково-Дослідчий Інститут Мовознавства почав виконувати ухвали мовної комісії НКО (див. Додаток В). Відділ української літературної мови до кінця року розглянув 15 питань українського словотвору, новий правопис, ухвалену НКО географічну, математичну й фізичну термінологію. Прийнято настанови, які суфікси та префікси треба вилучати і які вводити натомість. Ці настанови були засадничими для словникового відділу, що тоді *знешкоджував* термінологічні словники. Роботу над іншими словниками відкладено. [232]

Видано книжку А. Хвилі *Знищити коріння українського націоналізму* з вимогами провести чистку серед мовознавців і в мовознавчих установах; вилучити з ужитку всі праці *буржуазних мовознавців* в галузі термінології, лексикографії й синтаксис; переглянути правопис; підготувати нові словники, загальні й термінологічні. Вказана головна хиба попередньої роботи: *особливо велику шкідницьку роботу провели українські націоналісти на мовному фронті, намагаючись відірвати розвиток української мови від мови російської*. [241, 190], [228, 4]

Видано *Медичний термінологічний бюлетень*, перший з п'яти репресивних бюлетенів, що ними *знешкоджувано* словники Інституту Української Наукової Мови. Передмова В. Яременка та І. Кириченка *За радянську медичну термінологію*. Головним завданням *знешкоджування* було знищити питома українські слова та конструкції й замінити їх на російські чи подібні до російських. [139, 31-34], [132]

Критиці піддано й *націоналістичну теорію* викладання близьких мов. Згідно з нею, українську та російську мови викладали порівняльно, з наголошуванням характерних особливос-

тей кожної з них. Цей метод теж належало викоринити, нові підручники мали подавати матеріал у систематичному викладі без спеціального підкреслювання й випинання “особливостей”. [116]

7 липня

Самогубство Миколи Скрипника. [192]

9 липня

Збори Харківського партактиву Про націоналістичні ухили в лавах партійної організації і про завдання боротьби з ними. Шумського критиковано за те, що він вимагав підміни більшовицької українізації буржуазно-націоналістичною, а Скрипника звинувачено в тому, що він докотився до прямих закликів розвивати національну свідомість. У виступі секретаря ЦК КП(б)У М. Попова є такі пасажі: *Особливо великого значення в боротьбі з буржуазним націоналізмом і українським націоналістичним ухилом набирає питання про мову й правопис. Цьому питанню ЦК КП(б)У надає винятково великого значення. Буржуазні націоналісти, переважно з числа західно-українських емігрантів, особливо широкую роботу розгорнули над засміченням української мови й термінології, щоб максимально відірвати українську культуру від російської.* [165]

5 вересня

Народний комісар освіти УСРР В. Затонський затверджує правопис комісії Хвилі. Це єдиний *Український правопис*, де не наведено складу Правописної комісії. [213, 3-5]

жовтень

Погром театру Березіль. Арешт Леся Курбаса. [55, 384-385]

18-22 листопада

Об'єднаний пленум ЦК і ЦКК КП(б)У. Формальний кінець українізації.

Резолюція на доповідь С. Косіора Підсумки і найближчі завдання національної політики на Україні. Оголошено, що розгром українського націоналізму, викриття націоналістичних дворушників, що пролізли до партії, є найдоконачніша умова й складова частина більшовицької українізації. [100]

П. Постишев у своїй доповіді повідомив: ... за цей час було вигнано понад двох тисяч чоловік з системи Наркомпросу, понад 300 наукових та редакторських працівників. Тільки по 8 центральних радянських установах ми вибили понад 200 чол. націоналістів та білогвардійців, які займали посади завідуючих відділами, завідуючих секторами тощо. Резолюція на доповідь Постишева — ... в даний момент головною небезпекою є місцевий націоналізм, що поєднується з імперіалістичними інтервентами. [167]

Протягом лише 1933 року в обласних управліннях пародної

освіти з політичних мотивів замінено 100% керівників, у районних — 90%. Всі вони зазнали репресій. 4 тисячі учителів звільнено зі шкіл як *класово-ворожі елементи*. Розширено мережу російських шкіл та класів. Із 29 директорів педагогічних вишів (вищих навчальних закладів) звільнено 18, втратили роботу 210 викладачів. Затонський у виступі зазначив, що лише *брак педагогічних кадрів не дає нам можливості поставити питання, що коли ти по походженню з куркулів, чи з понів, то ми тебе звільняємо*. [238, 97], [72]

1934

Кампанію проти *шкідників на мовному фронті* перебирає на себе журнал *Мовознавство*, новозаснований орган (щівірничик) Інституту мовознавства (до п'ятого числа його редактором був П. Мустяца, від п'ятого — Наум Каганович). Редакційний вступ до першого числа закликав лінгвістів *раз назавжди покінчити з старими буржуазними філологічними традиціями в праці і вийти з кабінетів на заводи, в цехи, на колгоспні лани*. [241, 189-191]

Головний удар був спрямований проти Олени Курило, Сергія Смеречинського, Євгена Тимченка, Івана Шелудька та Миколи Сулими; їх названо *посіпаками буржуазії в її боротьбі проти пролетарської революції*, що *плекають фашистсько-інтервенціоністські пляни*; згадано й багатьох інших, зокрема Олексу Синявського, Леоніда Булаховського.

Триває *знешкоджування* термінологічних словників ІУНМ. Вийшов *Математичний термінологічний бюлетень* з передмовою Д. Дрінова і Г. Сабалдира *Проти націоналізму в математичній термінології*. [139, 31-34], [128]

У Львові вийшов друком *Правописний словник* К. Кисілевського. [39, 227]

У Варшаві Український Науковий Інститут почав видавати повне зібрання творів Тараса Шевченка за ред. Павла Зайцева. Видання завершено 1939 р. Із запланованих 16 томів видано 13 (без т. 1, 5, 13). Із деякими виправленнями і доповненнями це видання вийшло вдруге у США в 14 томах (Чикаго, 1959 – 1963). [60, 10, 3821]

лютий

Видано окремою книжкою *Український правопис* (1933). Склад правописної комісії не названо. У передмові Андрія Хвилі зазначено: *Основні виправлення стосуються ліквідації усіх правил, що орієнтували українську мову на польську та чеську буржуазні культури, перекручували сучасну українську мову, ставили бар'єр між українською та російською мовами*. [141, 265-267], [213, 4-5]

- 24 березня Політбюро ЦК КП(б)У ухвалило вилучити з масових бібліотек і продажу твори Миколи Скрипника. [29, 401]
- 1 квітня Постанова ВУЦВК УСРР про безпосереднє підпорядкування докорінно перебудованої Академії наук Раднаркомові УСРР з метою *досягти повнішого зв'язку Всеукраїнської Академії наук з практикою соціалістичного будівництва*. [107, I, 646]
- 11 липня Наркомом внутрішніх справ УСРР став В. Балицький. [239, 21-78].
- серпень Надруковано статтю Й. Сталіна, А. Жданова, С. Кірова *Замечания по поводу конспекта учебника по истории СССР, де від радянських істориків зажадали створити такий підручник історії СРСР, де б історія Великої Росії не відривалася від історії інших народів СРСР* [241, 182].
Такий принцип послідовно було проведено в *Історії СРСР, краткий курс* (перше видання — 1937) за редакцією А. Шестакова, що стала обов'язковим підручником історії в усьому СРСР.
- 3 листопада Зліквідовано видавництво Українська Радянська Енциклопедія. Політбюро ЦК КП(б)У ухвалило: *в зв'язку з потребою корінної перевірки матеріалів, що їх підготовляв минулий склад робітників УРЕ — на рік припинити роботу по випуску підготовлених томів УРЕ. Апарат УРЕ розпустити. Матеріали і майно УРЕ передати Наркомосу*. На цей час був готовий до друку перший том (за деякими джерелами, його навіть було надруковано обмеженим накладом). Було плановано видати ще два томи 1934 р. Роботу над УРЕ поновлено лише в грудні 1957 року. [60, 9, 3386], [176]
- 29 листопада У Братиславі доцент Масарикового університету (Брно) Роман Якобсон у доповіді *О языковых проблемах в СССР* вперше озвучив ідею уніфікації наукового і технічного лексикону, обов'язкового для всіх народів СРСР [189, 250]. Ці погляди викладено і в його статті в часописі *Slavische Rundschau* [255]. [241, 208]
- 1 грудня Вбивство С. Кірова. Режим скористався цим: Сталін особисто підготував постанову ЦИК СРСР *Про порядок ведення справ про підготовку або здійснення терористичних актів*. Згідно з цією постановою, термін розслідування зменшено до 10 днів, розгляд справ у суді проваджено без адвокатів і прокурора, оскарження вироку та клопотання про помилування не дозволено, а вироки виконувано негайно після присуду.
- 15 грудня Підписано до друку *Список № 2*, до якого додано *Список № 1* у новій редакції. Усе разом звалось *Зведені списки літератури, що підлягає вилученню з продажу, бібліотек та учбових закладів*. Списки видано під шапкою *НКО УСРР, Головліт - Біблуправа*.

Отже, їх мав завізувати нарком освіти Володимир Затонський (1933 – 38). [15, 68]

- 1935
- Видано ще три репресивні бюлетені: *Ботанічний термінологічний бюлетень*, *Фізичний термінологічний бюлетень* (передмова *Ліквідувати націоналістичне шкідництво в радянській фізичній термінології*), *Виробничий термінологічний бюлетень* (передмова *Викорінити націоналізм у виробничій термінології*). [30], [19],[139, 31-34], [224]
- На засадах п'яти бюлетенів протягом 1934 – 1935 років видано десять кількох словників обсягом від 35 до 212 сторінок. Див. додаток А. [60, 8, 2898]
- Видано *Словник-покажчик до українського правопису 1933 р.* [208, 409]
- 19 липня
- Ухвала Політбюро ЦК КП(б)У *Про вилучення обкомами КП(б)У знів'євсько-троцькістської і націоналістичної літератури з бібліотек України та здачу її до областних органів НКВД.* Серед заборонених авторів: Борис Антоненко-Давидович, Микола Вороний, Микола Куліш, Валер'ян Поліщук, Валер'ян Підмогильний, Євген Плужник, Олександр Олесь і багато інших. [29, 407]
- 1936
- Видано розрахований на початкову та середню школу *Орфографічний словник* Д. Леві, Г. Левченка, Л. Рак. Цей словник був основним правописним довідником до публікації 1946 р. нового *Українського правопису*. [208, 409]
- Іван Кириченко, один з авторів репресивного медичного бюлетеня, видав на його засадах *Словник медичної термінології, очищений від шкідницької термінології*. Відтоді термінознавчу працю в Україні припинено на багато років. [101]
- Створено Комитет по делам высшей школы СНК СССР; йому підпорядковано всі вищі школи в усіх республіках. [60, 1, 256], [60, 10, 3864]
- Затверджено загальносоюзну систему освіти: початкова (чотирирічна школа), неповна середня (семирічна школа) і повна середня (десятирічна школа). Початкова школа була обов'язковою на селі, неповна середня — в місті. [60, 10, 3864]
- 21 лютого
- Раднарком УСРР затвердив новий статут Академії наук. Реорганізовану 1934 – 1935 рр. ВУАН перейменовано на Академію наук УСРР. Новий статут складено за взірцем статуту АН СРСР. Ліквідовано Раду Академії. Найвищим органом АН УСРР стали Загальні збори, а між ними найвищим керівним органом — Президія АН УСРР. [107, I, 670]

Зліквідовано близько двадцяти інститутів Академії Наук, зокрема Інститут шевченкознавства, Інститут єврейської пролетарської культури, Інститут польської пролетарської культури тощо. [163, ч. II, 45-49]

- 1937 Інститут мовознавства видав *Російсько-український словник* С. Василевського та Є. Рудницького за загальною редакцією С. Василевського та П. Мустяци. Цей словник значно менший (близько 45 тис. слів) і далеко гірший, ніж його попередник — академічний словник 1924 – 1933 рр. Автори найбільше дбали про те, аби вилучити “класово ворожі” (тобто українські) слова і ввести якомога більше слів “революційних”. Хоча цей словник ідеально відповідав ідеологічним настановам деукраїнізації, його згодом вилучили з бібліотек та книгарень. [208, 279], [241, 197-200]
- Інститути зліквідованої ВУАМЛІН передано до Академії наук. Натомість створено академічні інститути економіки, історії, філософії, радянського будівництва і права. [81, 79]
- У Жовкві вийшло друком *Євангеліє* в перекладі о. Михайла Кравчука. [143, 21]
- Перша половина року Газета *Комуніст* почала напади на *Український правопис* Хвилі. Фактично закиди зводилися до написання слова Європа (мало б бути Європа, згідно з російською вимовою) і до правила утворювання складених слів типу *двоповерховий*, що мали б починатися, на взірць російських, першим складником у формі *двох-, трьох-* (рос. *двух-, трёх-*). Решта — загальники про шпигунів, фашизм, інтервенцію тощо. [241, 200-202]
- 17 березня Кінець правління Постишева. Його призначено першим секретарем Куйбишевського обкому, а невдовзі заарештовано й розстріляно. [55, 613]
- 14 червня Наркомом внутрішніх справ УСРР став Ізраїль Леплевський. Його правління в Україні припало на часи *ежовщини* в СРСР. [239, 217, 143-186]
- серпень Ліквідація майже всіх членів уряду УСРР та ЦК КП(б)У. (З усіх колишніх керівників КП(б)У лишилися Олександр Бойченко та Григорій Петровський). [55, 237-238]
- Фізичне знищення і заслання працівників Інституту мовознавства (зі старого складу лишилися П. Горецький, І. Губаржевський (під час війни емігрував) та І. Кириченко). Тяглість розвитку українського мовознавства перервано. [241, 201]
- 27 жовтня – 4 листопада Масовий розстріл “соловецького етапу” в місцевості Сандармох під Медвежогорськом (Карелія). Серед жертв — українські письменники, науковці, артисти. Розстрільні списки надруковано у [17], а в [151] наведено

- копії оригіналів. Про місце цього розстрілу стало відомо лише 1997 року. [151, 1, 28-30]
- 1938
28 січня Після п'яти місяців безвладдя вирішено формально зберегти Українську Республіку. Оголошено про "обрання" М. Хрущова та М. Вурмистенка першим та другим секретарями ЦК. [55, 1029-1030]
- 22 лютого Повідомлено про призначення нових голови Раднаркому (Д. Коротченка) та наркома освіти (Гр. Хоменка). [241, 180]
- 20 квітня Ухвалено постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У *Про обов'язкове вивчення російської мови в неросійських школах України та Про реорганізацію шкіл на Україні на виконання рішення СНК СРСР і ЦК ВКП(б) Об обязательном изучении русского языка в школах национальных республик и областей. У постановах вперше фігурує наказ про **обов'язковість** викладання російської мови в усіх неросійських школах.* [75, 1938, № 27, 105-106]
- травень Постановою Уряду УНР в екзилі засновано *Українську Моголиансько-Мазепинську Академію Наук* (УММАН). Академія мала лише один відділ — українознавства з 24 катедрами. Першим президентом був Степан Смаль-Стоцький, від серпня 1938 — Іван Феценко-Чопівський. Академію закрито на початку Другої світової війни; відновлено в Мюнхені в серпні 1978 р. з ініціативи Ярослава Рудницького, що став її президентом. [60, 9, 3368], [144, 25]
- 8 травня ЦК КП(б)У ухвалив постанову *Про складання нового українського правопису* і розглянув склад Правописної комісії: Ф. Редько (голова), М. Грунський (відповідальний секретар), Шматлай, Бойко, Пеліпас, Гаврик, Гринштейн. РНК УРСР затвердила постанову та склад комісії 14 травня. Головним її завданням проголошено *насамперед ліквідувати націоналістичні перекручення... українського правопису*. Восени 1938 року *Український правопис (проект видання четвертого)* надруковано на правах рукопису і подано на обговорення, наклад — 350 примірників. [141, 268-269], [62, 184]
- 13-18 червня XIV з'їзд КП(б)У обрав новий ЦК і наголосив потребу *ліквідувати наслідки ворожого шкідництва у викладанні російської мови в неповних середніх і середніх школах, а також у вузах.* [94, 601]
- 5 жовтня Заарештовано Олену Курило. Сподіваючися уникнути арешту, вона виїхала до Москви, проте її знайшли й там. [9, 140]

- 1939 У Харкові-Києві започатковано видання 10-томового академічного зібрання творів Тараса Шевченка. До війни вийшли перший і другий томи з передмовою А. Хвилі. По війні видання завершено (друге видання 1, 2 тт. 1951 – 1953, 3-10 тт. 1949 – 1964). [60, 10, 3821]
- Лютий Зліквідовано або реорганізовано національні райони. [43, 186]
- 22 лютого На Загальних зборах АН УРСР обрано 30 дійсних членів і 60 членів-кореспондентів. [81, 281, 301-302]
- 23 серпня Підписано пакт Молотова-Рібентропа. [29, 419]
- Вересень Приєднання Західної України до СРСР. [43, 210-213]
- 1940 Надруковано для обговорення 50 примірників другого проекту *Українського правопису*. Його розробила Державна правописна комісія, що її від 1940 року очолив М. Грунський. [141, 269], [214]
- Надруковано *Російсько-український словник (Проект)* за ред. М. Калиновича, М. Грунського, І. Кириченка. Під час обговорення постали істотні заперечення засад його побудови. Тому було створено спеціальну комісію для редагування словника під головуванням літературознавця Ф. Редька. До її складу введено й А. Кримського. Під час роботи комісії виявилось, що неможливо узгодити супротивні підходи членів комісії до засад укладання словника. На знак протесту проти схвалених засад А. Кримський вийшов зі складу комісії, зазначивши в заяві (4.V.1941 р.), що комісія грубо втручається в норми української мови і створює *антинаукового і тенденційно-шкідливого “російсько-російського” словника*. [99]
- 14 січня На виконання ухваленого в листопаді 1939 р. рішення уряду УРСР відбулися ліквідаційні збори НТШ у Львові (проти проголосував Роман Зубик). Наукові заклади НТШ реорганізовано у відділи АН УРСР. [81, 91]
- 4 березня Постанова РНК УРСР *Про реорганізацію початкових і середніх шкіл на території західних областей України*. Зокрема наказано: *В школах з неукраїнською мовою навчання запровадити обов'язкове вивчення української і російської мов, а в школах з українською мовою — вивчення російської мови*. [107, 1, 808]
- 2 серпня Землі Північної Буковини і частина Бесарабії, де жили українці, увійшли до складу УРСР. [43, 213]

- 1941 У Львові видано *Правописний словник* Овсія Ізюмова за ред. Олександера Панейка. [208, 409], [60, 8, 2898]
У Кракові видано *Український правопис*, що упорядкував Іван Зелинський на основі правопису 1928 року. Розпорядженням Головного Відділу Науки та Навчання в Уряді Генеральної Губернії його було допущено до вжитку в школах з українською мовою навчання як єдиний дозволений правопис. Мав принаймні чотири видання (1941, 1942 і двічі 1943). [215]
У Римі видано *Українсько-італійський словник (Vocabolario ukraino-italiano)* Євгена Онацького. [208, 430], [59, 1, 326]
Словниковий Відділ Українського Наукового Інституту в Берліні видав *Номенклатуру неорганічної хемії* Івана Горбачевського, *Українсько-німецький підручний словник* Ярослава Рудницького та інші словники. [59, 1, 326]
- 22 червня Напад Німеччини на Радянський Союз. [43, 217]
- 29 червня Уряд УРСР прийняв ухвалу про евакуацію АН УРСР. Центром евакуації стала Уфа. [81, 97]
У внутрішньому дворі публічної бібліотеки АН УРСР спалено спецфонд — загинуло близько 100 тисяч книжок. [15, 70]
- 30 червня У Львові, на наступний день після відходу радянських частин, проголошено створення самостійної Української держави. Провідників ново-проголошеної держави (Я. Стецька, Л. Ребета, Р. Ільницького) німецька влада заарештувала й відправила до Берліна, де до них приєднано С. Бандеру. Від них вимагали відкликати Акт 30 червня, однак вони відмовилися це зробити. Після двох місяців слідства їх відправлено до концентраційного табору Заксенгаузен. [43, 224-225]
- 1942 На початку німецької окупації України місцева українська адміністрація багато працювала в галузі культурного відродження: ремонтували й відкривали школи, почато написання нових підручників, влітку засновано 115 українських газет, відкрито *Просвіти* й кооперативи. Проте від початку зими 1941 р. було встановлено жорсткий окупаційний режим. Гауляйтер Еріх Кох, що очолив *райхскомісаріят Україна*, не гарантував місцевому населенню жодних прав, крім права релігії. Пригнічено все національне життя: усі громадські організації розпущено; закрито більшість драматичних театрів, хорів, опер. Із 115 газет у квітні 1942 р. лишилося 40. Усі школи понад четвертий клас закрито. Заборонено друкувати книжки та журнали. [43, 227-228]
Український науковий інститут в Берліні видав двотомову українознавчу енциклопедію німецькою мовою *Handbuch der Ukraine* за редакцією Івана Мірчука. [60, 1, XII]

У Празі видано *Український правопис і правописний словник* Ярослава Рудницького. [59, 1, 363]

1943 Словниковий Відділ Українського Наукового Інституту в Берліні видає низку словників, зокрема *Німецько-український технічний словник* З. Кузелі та І. Жуковського. У Ляйпцигу видано *Українсько-німецький словник* З. Кузелі та Я. Рудницького, що охопив майже 100 тис. слів. До словника введено цілком новий матеріал, зокрема найновішу термінологію. [208, 281], [60, 8, 3175]

28 серпня У селищі Помірки під Харковом розглянуто, в основному схвалено й передано на затвердження Наркомові освіти Павлові Тичині проєкт українського правопису Правописної комісії, яку від 1942 р. очолив акад. Л. Булаховський. Спроби повернути деякі правила правопису 1928 р. були невдалими. Український правопис ще сильніше наближено до російського. У засіданні, крім Наркома освіти та членів правописної комісії Л. Булаховського, М. Рильського, брали участь Голова Ради Народних Комісарів УРСР Н. Хрущов, секретар ЦК КП(б)У Д. Коротченко, Голова Президії Верховної Ради УРСР М. Гречуха, заступник Голови Ради Народних Комісарів УРСР В. Старченко, секретар ЦК КП(б)У з пропаганди К. Литвин, офіцери та генерали. [141, 270], [216, 3-4]

1944 Початок масових депортацій населення західних областей України. Протягом 1944 – 1950 рр. депортовано 140 тис. людей. Наймасовіша депортація відбулася 1947 року — 78 тис. [43, 273]
Президія АН УРСР ухвалила постанову про відновлення роботи усіх установ АН УРСР, що існували до початку війни. [81, 118]

1945 Засновано Ужгородський університет. [60, 9, 3302-3303]
Засновано *Українську Вільну Академію Наук* в Німеччині; пізніше переведено до Канади (1949), потім до США (1950). [13], [60, 9, 3342-3343]

Тост Сталіна на честь російського народу: *Я хотел бы поднять тост за здоровье нашего Советского народа и, прежде всего, русского народа. Я пью, прежде всего, за здоровье русского народа потому, что он является наиболее выдающейся нацией из всех наций, входящих в состав Советского Союза. Я поднимаю тост за здоровье русского народа потому, что он заслужил в этой войне общее признание, как руководящей силы Советского Союза среди всех народов нашей страны.* [154, 4]

5 травня Народний комісар освіти акад. П. Тичина підписав і, отже, надав чинності схваленій 1943 року новій (третьій) редакції правопису, що її почали розробляти 1938 року. У правописі 1945

року не відновлено жодного з вилучених правил 1928 р. Деякі елементи далі наближено до російського правопису, зокрема введено флексію *-і* в родовому відмінку однини іменників із *-ен*: *імені* замість *імени*. Перше видання цього правопису вишло друком 1946 року. [141, 270], [216]

1946 Більшість високих шкіл України (крім мистецьких, педагогічних та медичних) підпорядковано новоствореному *Министерству Высшего Образования СССР* незалежно від їхньої адміністративної чи господарської підпорядкованості. [60, 1, 256], [60, 10, 3864]

8-10 березня Майже через місяць після арешту всіх керівників Української Греко-Католицької Церкви на чолі з митрополитом Йосипом Сліпим, за дорученням НКВД проведено Львівський собор УГКЦ, де проголошено її приєднання до Російської Православної Церкви. [21], [43, 273]

26 липня ЦК ВКП(б) ухвалив постанову *Про підготовку, добір та розподіл керівних партійних і радянських кадрів в українській партійній організації*. ЦК КП(б)У звинувачено, зокрема, в недостатній увазі до добору й ідеологічно-політичного виховання кадрів у галузі науки, літератури й мистецтва, *де знайшла притулок ворожа буржуазно-націоналістична ідеологія*. Почато нову хвилю терору проти української інтелігенції. [43, 270]

14 серпня Постанова ЦК ВКП(б) *О журналах Звезда и Ленинград*. Початок “ждановщини” (за ім’ям її головного виконавця — голови відділу агітації й пропаганди А. Жданова), що мала на меті вилучити з підрадянського інтелектуального життя будь-які прояви прозахідних культурних впливів та лібералізму чи думки, незалежної від партійної лінії. Мішенями стали Анна Ахматова, Міхаїл Зощенко, Дмитрій Шостакович. У республіках до стандартних звинувачень у формалізмі, відхиленні від марксизму-ленінізму, захопленні Заходом тощо обов’язково додано ще одне: ідеалізація національного минулого. [43, 270]

15-17 серпня Серпневий пленум ЦК КП(б)У ухвалив постанову *Про рішення ЦК ВКП(б) по звіту ЦК КП(б)У “Про підготовку, добір та розподіл керівних партійних і радянських кадрів в Українській партійній організації”*, де вимагає *посилити боротьбу на ідеологічному фронті... проти всяких проявів ворожої нам буржуазно-націоналістичної ідеології... Організувати роботу по написанню справді наукової історії України і української літератури і вжити заходів до корінного поліпшення роботи інститутів суспільних наук Академії наук УРСР*. [95, 2, 162-163]

Протягом серпня — жовтня ухвалено низку постанов, спрямованих на подальше російщення та цілковите підпорядкування

культури партійному апаратові: *Про перекручення і помилки у висвітленні історії української літератури у Нарисі історії української літератури* (24 серпня), *Про журнал Перець* (19 вересня), *Про журнал Вітчизна* (1 жовтня), *Про репертуар драматичних і оперних театрів УРСР і заходи до його поліпшення* (20 жовтня). Слідом за породженою партійними резолюціями хвилюю *критики і самокритики* в пресі та на зборах в наукових і культурних інституціях, протягом 1946 – 1947 рр. відбулися масові арешти науковців, літераторів, діячів культури (близько 10 тис. осіб). [43, 270]

- осінь Початок голоду 1946 – 1947 рр. Після доповіді про голод в Україні, М. Хрущова звільнено з посади першого секретаря ЦК КПУ. Від березня до грудня 1947 року першим секретарем був Лазар Каганович. [43, 272]
- 1 грудня Запроваджено новий *Український правопис*, наближений до російського. [141, 269-270], [216]
- 1947 Головою Агітпропу (згодом секретарем ЦК з ідеології) стає Михайл Суслов. Був головним ідеологічним цензором і провідником політики російщення народів СРСР до кінця життя (1982 р.). Саме він створив псевдопоняття *новая историческая общность — советский народ*. [43, 271]
- березень-липень Операція Вісла. Комуністичний уряд Польщі вирішив *остаточно розв'язати українську проблему в Польщі*. З етнічних українських земель (Холмщина, Посаяння, Лемківщина) на захід Польщі депортовано 150 тисяч українців. У місцях переселення в кожному населеному пункті кількість українців не повинна була перевищувати 10%. [43, 275]
- 15 вересня Видано *Наказ начальника Головного управління у справах літератури та видавництва при Раді Міністрів Української РСР №26*, що надавав чинності виданому для службового користування *Зведеному алфавітному списку книжок, що ввійшли до наказів Головліту Української РСР на вилучення та списання в макулатуру з бібліотек громадського користування за період з 1937 до 1 липня 1947 р. включно*. На першій сторінці надруковано сам наказ, де у п'ятому параграфі сказано: *Особи, що загублять даний зведений список, підлягають притягненню до судової відповідальності*. [15, 71]
- 1948 У Москві вийшов друком *Русско-украинский словарь* (80 тис. слів). Його готував Інститут мовознавства, редактори М. Калинович, Л. Булаховський та М. Рильський. Перевидано 1955 р. [208, 279]
- Видавництво Радянська школа видало *Орфографічний словник української мови* І. Кириченка для середніх шкіл (понад 20 000 слів). За браком великого правописного словника мав

великий попит, був перевиданий двадцять один раз, востаннє — 1977 року. [208, 410]

- 1949 У Мюнхені — Сарселі започатковано видання статейної *Енциклопедії Українознавства* (Загальна частина, ЕУ-1) за ред. Володимира Кубійовича та Зенона Кузелі. [60, 1, XII]
- 25-28 січень XVI з'їзд КП(б)У. Закликано викоринити *у творчості деяких працівників науки, літератури та мистецтва ... пережитки українського буржуазного націоналізму, безрідного космополітизму та низькопоклонства перед гнилою культурою буржуазного Заходу*. [94, 2, 251]
- 1950 У бою з частинами НКВД загинув головнокомандувач УПА Роман Шухевич. Збройне підпілля продовжувало організовану боротьбу до травня 1954 року. Деякі невеликі частини діяли ще довше, до кінця 50-х років. [43, 276]
- 5 березня
- 28 червня Постанова пленуму ЦК КП(б)У *Про стан і заходи поліпшення політичної і виховної роботи комсомольських організацій серед міської і сільської молоді УРСР*. Висловлено стурбованість, що *у школах західних областей ще недостатньо роз'яснюється учням величезне піклування Комуністичної партії та Радянського уряду про соціалістичну перебудову цих областей, про поліпшення життя трудящих. Партійні і комсомольські організації не провадять необхідної роботи серед батьків з питань комуністичного виховання дітей, мало залучаються вчителі, лікарі до читання лекцій, проведення бесід з батьками. В багатьох школах досі не створені комсомольські і піонерські організації. Поставлено вимогу посилити лекційну пропаганду серед молоді західних областей, зробити її гострішою і дійовою в боротьбі проти окремих проявів буржуазної ідеології, проти залишків українських буржуазних націоналістів... Вести рішучу боротьбу проти окремих проявів аполітичності, бездіяльності і раболіпства перед іноземщиною, проти українського буржуазного націоналізму і космополітизму*. [94, 2, 339-336, 346]
- 1951 Після Днів української культури в Москві (15-25 червня) в московській газеті *Правда* надруковано погромну редакційну статтю *Проти націоналістичних ухилів в українській літературі* (різка критика вірша В. Сосюри *Любить Україну* та лібрето опери *Богдан Хмельницький* О. Корнійчука і В. Василевської).
- листопад Пленум ЦК КП(б)У, присвячений ідеологічній роботі. Засуджено ідеологічні помилки у творчості українських письменників, вирішено тотально перевірити всіх українських комуністів (до вересня 1952 року було

“вчищено” 3% складу КП(б)У). Розгорнуто ідеологічну кампанію, протягом лише 1951 року прочитано 25 тис. лекцій, що їх примусово відвідали 7,7 млн. слухачів. Головні теми: *Великий російський народ — провідна нація СРСР та Українські буржуазні націоналісти — смертельні вороги українського народу*. [43, 271]

- 1953 У Києві започатковано видання шеститомового академічного *Українсько-російського словника* за редакцією І. Кириченка (близько 122 тис. слів). Останній том вийшов друком 1963 р. Українську частину словника насичено російськими словами. [208, 279]
- 5 березня Помер Сталін.
- грудень Оприлюднено підготовані за вказівкою Суслова *Тезиси к 300-летию воссоединения Украины с Россией*. [6]
- 1955 У Києві вийшов друком доповнений варіант *Орфографічного словника української мови* І. Кириченка (близько 40 000 слів). Перевидано з відповідними поправками після затвердження правопису 1960 року. [208, 410]
У Києві видано *Французько-український словник* О. Андрієвської та Л. Яворовської (близько 50 000 слів). [208, 279, 430]
У Сарселі започатковано видання гаслової *Енциклопедії Українознавства* (ЕУ-2) за ред. Володимира Кубійовича. [60, 1, X-XVI, 1-6]
- 9 лютого Утворено Міністерство вищої освіти УРСР, що координує свою працю з перетвореним на союзно-республіканське Міністерством вищої освіти СРСР. [60, 1, 256]
- 1956 Рада міністрів СРСР і ЦК КПРС затвердили постанову про повноваження Вищої Атестаційної Комісії (ВАК). [140, 167-170]
- 20 серпня
- 1957 Створено Словникову комісію АН УРСР (голова — акад. Йосип Штокало). Сформовано авторські колективи, що видали протягом 1959 – 1972 рр. 23 російсько-українські термінологічні словники з точних, природничих та технічних наук (обсягом від 8 до 30 тисяч термінів). [175, 5-6], [208, 243]
У Києві видано *Українсько-англійський словник* Михайла Подвезька (близько 60 000 слів). [208, 279]
В Аргентині почато видання восьми томової *Української Малої Енциклопедії* єдиного автора — Євгена Опацького (видання завершено 1967 року). Наклад — 1000 примірників. [60, 9, 3367]
- 18 грудня Постановою ЦК КПУ та Ради Міністрів УРСР *Про видання Української Радянської Енциклопедії* відновлено видавництво УРЕ, зліквідоване 1934 року, під новою назвою *Головна*

редакція Української Радянської Енциклопедії. [222, 1, 423], [81, 285]

- 1958 Започатковано видання *Української Радянської Енциклопедії* у 17 тт., головний редактор — Микола Бажан. Видання завершено 1965 року. Великою мірою це видання було спричинене енциклопедичною діяльністю діяпори. [60, 1, XVI]
Почато видання двотомового *Польсько-українського словника* за редакцією Л. Гумецької (близько 100 000 слів). Видання завершено 1960 р. [208, 279]
Утворено *Термінологічну Комісію НТШ в Америці*. [4, 9]
- 16 листопада Тези ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР *Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в країні*. Стаття 19 проголошувала необов'язковість вивчення мов союзних республік у школах. [122, 254-255]
- 22-25 грудня На сесії Верховної Ради СРСР представники Білорусії, України, Молдавії, Латвії, Литви, Естонії, Грузії, Вірменії, Азербайджану і Киргизії виступили проти положення тез і боронили обов'язковість вивчення в усіх школах місцевої мови. [71, 291-440]
- 22 грудня У газеті *Правда* виступили Максим Рильський та Микола Бажан, обґрунтовуючи потребу обов'язкового вивчення і російської, і української мов.
- 24 грудня Сесія Верховної Ради СРСР ухвалила закон *Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в країні*. Питання про необов'язковість вивчення мов союзних республік у школі залишено на розгляд республіканських рад. Цей пункт не був прийнятий лише в Азербайджані та Латвії. Після жорстких чисток партійних та урядових апаратів цей пункт прийняли й там. [43, 281-282], [122, 255]
- 1959 Вперше після 1936 року видано кілька термінологічних словників. Це російсько-українські словники, що їх підготувала словникова комісія АН УРСР: фізичний, геологічний, гірничий, з машинознавства та машинобудування. [39]
У Києві видано *Словник наголосів української літературної мови* М. Погрібною за ред. І. Варченка (близько 50 000 слів). Друге видання (1964 р.) містило 52 тис. слів. За браком орфографічних словників, цим словником часто користувалися замість правописного. [208, 280, 411]
У Києві видано *Німецько-український словник* В. Лещинської та ін. (близько 50 тис. слів). [208, 279, 430]

17 квітня

Сесія Верховної Ради УРСР ухвалила закон *Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР. Стаття 9. Навчання в школах Української РСР здійснюється рідною мовою учнів. В школу з якою мовою навчання віддавати своїх дітей вирішують батьки. Вивчення однієї з мов народів СРСР, якою не провадиться викладання в даній школі, здійснюється за бажанням батьків і учнів при наявності відповідних контингентів. Тобто вивчення української мови в школах оголошено необов'язковим. На "вимогу батьків і дітей" зменшено кількість шкіл з українською мовою викладання, ігноровано вивчення української мови й літератури в російських школах, скорочено кількість годин викладання української літератури й мови в середніх спеціальних навчальних закладах. Закон запроваджував і реформу освіти. Семирічки та десятирічки перетворено на восьмирічні (обов'язкові) та одинадцятирічні загальноосвітні політехнічні школи з виробничою підготовкою. [107, 2, 517]*

22 травня

Постанова пленуму ЦК КП(б)У *Завдання партійних організацій України по посиленню масово-політичної роботи серед трудящих. Партійні організації в умовах розгорнутого комуністичного будівництва, коли зближення і взаємодопомога соціалістичних націй і народностей наближають винятково широкого розмаху, забов'язано насамперед провадити роботу по інтернаціональному вихованню трудящих, по вихованню в них безмежної любові до великого російського народу і всіх народів нашої Батьківщини. [95, 2, 539-540]*

25-29 травня

У Москві відбулася Всесоюзна термінологічна парада. В її рекомендаціях проголошено *принцип мінімального розходження в соответствующих терминах между литературными языками народов СССР. [32, 227]*

вересень

У харківському журналі *Прапор* почато публікацію *Російсько-українського словника сталих виразів* Івана Виргана та Марії Пилипської. Публікацію завершено у жовтні 1971 року. Окремим виданням словника видано в Харкові 2000 р. (близько 50 тис. висловів). [208, 279, 430]

1960

9 січня

Постанова пленуму ЦК КПРС *Про завдання партійної пропаганди в сучасних умовах. Головним завданням визначено строго вжитковувати в пропагандистській роботі національні особливості різних верств населення нашої країни, зробивши головний упор на інтернаціональне виховання трудящих, на дальше зміцнення дружби народів, на неухильне зближення і всебічне взаємне збагачення соціалістичних націй. Необхідно вести непримиренну боротьбу проти проявів буржуазного націо-*

налізму, тенденцій до ідеалізації і затушовування соціальних суперечностей минулого, до перекручування справжньої історії тієї або іншої нації та її взаємовідносин з іншими народами СРСР, проти окремих проявів національної замкненості і винятковості. [107, 2, 558-566]

27 квітня

Постанова пленуму ЦК КПУ Про стан ідеологічної роботи на Україні та заходи до її поліпшення. Одним з найважливіших завдань партійних організацій є інтернаціональне виховання трудящих України, виховання їх в душі любові і глибокої поваги до великого російського народу і всіх братніх народів Радянського Союзу. Вся ідеологічна робота повинна сприяти дальшому зміцненню дружби народів, зближенню соціалістичних націй. Необхідно вести непримиренну боротьбу проти аполітичності, націоналізму і космополітизму, проти розплінної буржуазної ідеології, особливо українського буржуазного націоналізму... Партійним комітетам встановити постійний контроль за діяльністю видавництва і книготорговельних організацій, за ідейним і художнім рівнем друкованої продукції... [95, 2, 668-669]

1961

Набув чинності *Український правопис 1960 – 1961 рр.* (четверта редакція), де українські правила наближено до *Правил русской орфографии и пунктуации*, що вийшли друком 1956 р. Голова правописної комісії Леонід Булаховський. [217, 3-4]
У Києві видано *Російсько-український технічний словник* М. Матійка та ін., перший термінологічний словник досить великого обсягу (близько 80 000 термінів) від часів погрому Інституту Української Наукової Мови. [208, 279]
Відбувся *Світовий Конгрес Вільної Української Науки* в Нью-Йорку і Торонті. [60, 5, 1891]

17-31 жовтня

XXII з'їзд КПРС. Прийнято нову програму КПРС. Проголошено політику *злиття націй*, що спричинила дальше російщення союзних республік. Хрущов у своїй промові вперше проголосив про формування радянського народу: ... в СРСР склалася нова історична спільність людей різних національностей, які мають спільні характерні риси, — **радянський народ**. Вони мають спільну соціалістичну Батьківщину — СРСР, спільну економічну базу — соціалістичне господарство, спільну соціально-класову структуру, спільний світогляд — марксизм-ленінізм, спільну мету — побудову комунізму, багато спільних рис у духовному обличчі, в психології. [48]

Ця формула набула офіційної сили після того, як її надрукували в тезах ЦК КПСС до 100-річчя народження Леніна (1970) та Л. Брежнев виголосив у доповіді на XXIV з'їзді КПСС (1971). [43, 286]

1962

Почато видання першого українського етимологічного словника Ярослава Рудницького *An Etymological Dictionary of the*

Ukrainian Language. Словник доведено до літери Ж (останній, 16-й випуск, вийшов 1977 р., окремою книжкою (випуски 12-16) — 1978 р.). Словник перевидано у 1980 — 1982 рр. У новому виданні додано низку матеріалів на решту літер. [208, 162, 281, 525]

Надруковано повний переклад *Біблії*, що його зробив протягом 1921 — 1940 рр. видатний український лінгвіст Іван Огієнко (від 1943 — митрополит Іларіон). [143, 20]

11 серпня

Постанова пленуму ЦК КПУ *Про завдання партійних організацій України по дальшому посиленню ідеологічної роботи в світлі рішень XXII з'їзду КПРС*. Підкреслено, що *при проведенні ідеологічної роботи необхідно всіма засобами підкреслювати новий етап у розвитку національних відносин в СРСР, який характеризується дальшим зближенням націй і досягненням їх повної єдності. Партійні організації повинні рішуче виступати проти тенденцій до національної обмеженості і вилючковості, проти консервативних традицій і звичаїв, проти будь-яких пережитків українського буржуазного націоналізму*. [94, 2, 727]

1963

У Києві видано *Українсько-французький словник* О. Андрієвської та Л. Яворовської (близько 50 000 слів). [208, 279, 430]

Почато видання шеститомового повного зібрання творів Тараса Шевченка. Видання завершено 1964 р. [60, 10, 3821]

Торонтський університет започаткував видання англійською мовою великого енциклопедичного довідника про Україну *Ukraine. A Concise Encyclopedia*, базованого на статейній частині *Енциклопедії Українознавства*. Видання завершено 1971 р. [59, 1, XI]

Кардинал Йосип Сліпий заснував *Український Католицький Університет ім. Папи Климента* в Римі. [60, 9, 3425-3426]

У Римі вийшло друком *Святе Письмо* в перекладі отця-василіянина Івана Хоменка-Плюти. [143, 20]

11-15 лютого

Конференція з питань культури української мови в Києві, де більшість учасників вимагали визнати українську мову урядовою в шкільництві, державних та громадських установах. [81, 214], [166]

23 травня

ЦК КПУ і Рада міністрів УРСР прийняли постанову *Про заходи по поліпшенню діяльності Академії наук УРСР*, якою українську академію підпорядковано АН СРСР. Підстава — постанова ЦК КПРС і Совміну СРСР *Про заходи по поліпшенню діяльності Академії наук СРСР та академії союзних республік*. [81, 214]

липень

Першим секретарем ЦК КПУ стає Петро Шелест. [43, 283]

- 13 червня Загальні збори АН УРСР прийняли новий Статут Академії наук УРСР. Академію підпорядковано Раді Міністрів УРСР та Президії АН СРСР. Рада Міністрів УРСР затвердила його 17 серпня 1963 р. [81, 181, 287]
- 1964
24 - 26 травня Пожежа в Публічній бібліотеці АН УРСР. Найбільше постраждав відділ Україніка. Згоріло близько 500 000 томів. Частину вдалося відновити за рахунок обмінно-резервного фонду. Однак близько 50 тис. томів (архівні українські документи, кілька рукописних середньовічних книжок, перші примірники українських часописів, багато раритетів українською мовою) втрачено безповоротно. Палія Погружальського визнали “сумасшедшим” та відправили з України. [16]
Майже одночасно горіли бібліотеки в Ашгабаді та Самарканді. [43, 283]
- 1965 Згідно з повідомленнями *самвидаву*, міністр освіти УРСР Ю. Даденков готував республіканську реформу, що передбачала під час вступу до вищих навчальних закладів надавати перевагу абітурієнтам, що добре знають українську мову; викладання всіх суспільних наук перевести на українську мову; українська мова мала стати мовою діловодства; наукові журнали, підручники й посібники мали друкувати українською мовою тощо. Реформу Даденкова зупинила *директива з Москви*. [43, 284]
- 11 січня Похорон Володимира Сосюри. Промова Андрія Малишка. [93, 198-200]
- серпень - вересень Хвиля арештів української інтелігенції. Заарештовано Івана Світличного, Михайла Косова, братів Михайла та Богдана Горинів. На захист заарештованих виступили письменники Михайло Стельмах (депутат ВР СРСР), Андрій Малишко (депутат ВР УРСР), композитор Георгій Майборода, авіаконструктор Олег Антонов, кінорежисер Сергій Параджанов та інші. [43, 285]
- 4 вересня Громадянський протест проти політичних арештів на прем'єрі кінофільму *Тіні забутих предків* у кінотеатрі “Україна”. [43, 285]
- вересень - грудень Іван Дзюба написав книжку *Інтернаціоналізм чи русифікація?*, в грудні передав її Шелестові та Щербицькому разом з листом протесту проти політичних арештів діячів української культури. Книжку розповсюджували *самвидавом*. [53], [43, 285]
- 1966 Видавництво УРЕ започаткувало перше видання *Українського радянського енциклопедичного словника* у трьох томах, завершено 1968 р. [60, 9, 3386]
Створено Український Термінологічний Центр Америки, що

є, згідно зі статутом, автономною клітиною НТШ та УВАН. Перший голова — В. Давиденко, протягом 1978 – 1992 рр. — Анатоль Вовк; нині — Орест Попович. [4, 9]

- 4 серпня Проголошено створення союзно-республіканського міністерства освіти СРСР (*Правда*, 4 серпня 1966).
- 9 серпня Президія Верховної Ради УРСР схвалила постанову про перетворення міністерства освіти з республіканського на союзно-республіканське (*Радянська Україна*, 9 серпня 1966).
- 1968 У Києві вийшов тритомовий *Русско-украинский словарь* (близько 120 000 слів). [208, 279]
Створено першу катедру українознавства при Гарвардському університеті (США). [60, 9 3323]
В Австралії видано *Український правописний словник* Дмитра Нитченка (Чуба). Друге видання, під назвою *Український ортографічний словник*, — 1985 р. [208, 661]
- квітень Лист 139 діячів науки, літератури, мистецтва, робітників та студентів з протестом проти репресій і закритих судів, що відбулися в Україні протягом 1965 – 1966 р. [37, 506-510], [57]
- 26 листопада та 14 грудня Пожежі в Георгіївській церкві Видубецького монастиря в Києві, де перебували на зберіганні обмінно-резервні фонди Центральної наукової бібліотеки АН УРСР. [16]
- 1970 Інститут мовознавства ім. О. Потебні почав видавати одинадцятитомовий *Словник української мови* (120 000 слів). Видання завершено 1980 р. [208, 564-565]
Вийшла друком книжка Бориса Антоненка-Давидовича *Як ми говоримо*. Друге видання — 1991 року. [5]
- 1971 Згідно з повідомленнями *самвидаву*, міністр освіти УРСР Ю. Даденков вимагав переведення усіх павчальних закладів на території України під безпосереднє керування Міністерства освіти УРСР. [43, 284]
У доповіді на XXIV з'їзді КПСС Л. Брежнев виголосив формулу про *формування нової історичної спільноти - радянського народу*. Проведення в життя цієї формули передбачало усунення перешкод, що стояли на шляху формування цієї нової історичної спільноти, насамперед *буржуазно-націоналістичних пережитків*. Одним з головних напрямів роботи стало російщення усіх народів СРСР. [43, 286-288]
- 1972 Ухвала Політбюра ЦК КПСС про початок кампанії проти дисидентства та *самвидаву*. Через два тижні почалися масові арешти української інтелігенції. Протягом 1972 – 1973 рр. заарештовано від 70 до 100 осіб. Незрівнянно більше зазнали позбавлення роботи, заборони друкувати свої
- 30 січня

твори тощо. Переслідування охопило різні верстви українського суспільства. Негарзди заторкнули навіть керівництво та першого секретаря ЦК КПУ. Репресії 1970-х років дістали назву *великого погрому*. [43, 286-288]

травень

Усунуто від влади й переведено до Москви Петра Шелеста. Першим секретарем ЦК КПУ стає Володимир Щербицький. Чистка керівних кадрів КПУ. Посилено політику російщення в Україні. Після усунення П. Шелеста та міністра освіти Ю. Даденкова безборонно проваджено російщення шкіл — досить було заяви кількох батьків, щоб перевести школу на російську мову викладання. [43, 286-288]

жовтень

Секретарем ЦК КПУ з питань ідеології стає В. Маланчук (Мілман). Разом з головою КГБ України В. Федорчуком, він був головним натхненником і організатором *великого погрому* 1970-х років в Україні. [43, 287]

1972 – 1979

Погром української історичної науки. Припинили існування періодичні збірники. Багато вже готових монографій не вийшли друком. Змінено трактування історії України. Українців фактично позбавлено своєї власної історії. [43, 287-290]

1973

У Гарварді (м. Кембридж, шт. Масачусетс, США) засновано *Український науковий інститут* (згодом — *Інститут українських студій*) Гарвардського університету. [208, 656]

січень

Резолюція ЦК КПРС *Про літературно-мистецьку критику*, що вимагала від літераторів більшої активності у впровадженні партійної лінії в галузь мистецької критики. Партійна критика літератури набула масового характеру. Розкритиковані твори зникали з бібліотек, а їхніх авторів на довгі роки позбавляли змоги друкувати свої твори. [43, 290]

1974

У Києві видано *Англо-український словник* Михайла Подвезька та Миколи Балли (65 000 слів). Вийшов друком *Словник іншомовних слів* за ред. Олександра Мельничука (близько 25 000 слів). Друге видання — 1985 р. Почато друк другого видання *УРЕ* у 12 томах (завершено 1985 р.). На відміну від першого видання, друге виходило паралельно українською та російською мовами з великою перевагою в накладах російської версії. Це відповідало запровадженій протягом 70 – 80 рр. методології російщення видань через двомовність. [60, 1, 1, 9, 3386]

Постанова ЦК КПРС *Про підготовку до 50-річчя створення СРСР*, де проголошено створення *нової історичної спільності — радянського народу*. Затверджено офіційний курс на денационалізацію.

- середина 70-х Викладання українською мовою майже цілком усунуто з вищих навчальних закладів. Наукову періодику переведено на російську мову. Практично припинено видання українською мовою підручників, наукових монографій, науково-популярної літератури тощо.
- 1975 У Києві Інститут мовознавства АН УРСР видав *Орфографічний словник української мови* (близько 114 000 слів) за ред. С. Головащука та В. Русанівського, що відповідав духові й букві русифікаційного правопису 1960 року. Мав кілька стереотипних перевидань.
- 1976 При Альбертському університеті у Канаді організовано Канадський інститут українських студій (КІУС) [208, 653]
- 1978 Таємна постанова ЦК КПРС *Про дальше вдосконалення вивчення і викладання російської мови в союзних республіках*. За матеріалами цієї постанови, Рада Міністрів СРСР прийняла постанову від 13 жовтня 1978 р. *Про заходи по дальшому вдосконаленню вивчення і викладання російської мови в союзних республіках*. Ці постанови дали сигнал посилити російщення. ЦК КПУ схвалив московський документ і розробив свої таємні заходи. [122, 404-407]
- 31 серпня
- 2 листопада Рада Міністрів УРСР, у відповідь на постанову ЦК, ухвалила постанову *Про заходи по дальшому вдосконаленню вивчення і викладання російської мови в загальноосвітній школі УРСР*. Колегія Міністерства освіти УРСР, на виконання *решений партії и правительства*, розглянула питання *про викладання російської мови в загальноосвітніх школах і педагогічних навчальних закладах*. [122, 270-272]
- 1979 В Америці вийшов *Правописний словник української мови* за редакцією Ярослава Рудницького. [208, 525]
У Гайдельбергу видаю книжку Юрія Шевельова *A Historical Phonology of the Ukrainian Language*. Авторизований український переклад *Історична фонологія української мови* вийшов друком у харківському видавництві Акта 2002 року.
- 22-24 травня У Ташкенті відбулася Всесоюзна науково-теоретична конференція *Русский язык — язык дружбы и сотрудничества народов СССР*, що ухвалила розгорнуті рекомендації з російщення народів СРСР. [173], [178]
За матеріалами конференції, у Москві видано 1981 р. книжку *Русский язык — язык дружбы и сотрудничества народов СССР*. Про “добровільність” переходу до вивчення спеціальних дисциплін російською мовою свідчать циркуляри, що надходили

з Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР ректорам вищих і директорам середніх спеціальних навчальних закладів. [122, 278-288]

- 1982 Інститут мовознавства АН УРСР почав видавати семитомовий *Етимологічний словник української мови*. Натепер вийшли друком чотири томи (останній, 2003 року, таким малим накладом, що навіть передплатники не мали змоги його отримати). [208, 161-162]
У США видано *Вибірковий англійсько-український словник з природознавства, техніки і сучасного побуту* Анатолія Вовка (Нью Йорк, вид-во УТЦА). Частина I (А-М); Частина II (N-Z). Перероблене й доповнене видання цього словника вийшло 1998 року в Україні - *Англійсько-український словник вибраної лексики: Природничі науки, техніка, сучасний побут*. - Нью-Йорк; Львів: Укр. Термінолог. центр Північної Америки при НТШ, 1998. [4, 13, 24]
- 1983 Постанова ЦК КПУ і Ради Міністрів України *Про організацію виконання в республіці постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 26 травня 1983 р. №473 (Про додаткові заходи по поліпшенню вивчення російської мови в загальноосвітніх школах та інших навчальних закладах союзних республік)*. [122, 407-412]
- 10 червня
- 1986 Видавництво УРЕ почало друге видання тритомового *Українського радянського енциклопедичного словника* (понад 40 000 гасел). Видання завершено 1987 року. [222, 1, 5]
У США видано *Англійсько-український словник назв кольорів і кольорознавства* Анатолія Вовка. [4, 13]
Нова редакція *Програми КПРС*, де написано, що *національне питання, яке залишилося від минулого, в Радянському Союзі успішно розв'язано*. [168]
- 1988 Заходами Канадського інституту українських студій (КИНС), НТШ (Сарсель, Франція) та Канадської фундації українознавства започатковано видання п'ятитомової англійської словникової енциклопедії *Encyclopedia of Ukraine*, базованої на гасловій частині *Енциклопедії Українознавства*. Перші два томи зредагував Володимир Кубійович, решту три — професор Торонтського Університету Данило Струк. Видання завершено 1993 року. [60, 1, XI]
- 1989 У видавництві *Наукова думка* вийшов перший том нового академічного повного зібрання творів Тараса Шевченка у двадцяти томах. Натепер вийшли 3 томи, останній — 1991 р.

- 11 лютого Установча конференція Товариства української мови ім. Тараса Шевченка, метою якого проголошено *утвердження української мови в усіх ділянках суспільного життя*. Статут Товариства надруковано 2 березня в газеті *Літературна Україна*.
- 16 лютого В газеті *Літературна Україна* надруковано проєкт Програми Народного Руху України за перебудову. Він містить вимогу *надати українській мові статус державної мови в УРСР*.
- 21 жовтня Установчі збори відновили Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові. Головою НТШ обрано Олега Романова. Відновлено випуск *Записок НТШ*. [31, 10-11]
- 28 жовтня Верховна Рада УРСР ухвалила закон *Про мови в Українській РСР*. Українській мові надано статус державної мови. [122, 307-318]
- 14 листопада Затверджено *Український правопис* 1989 року (п'яту редакцію правопису 1933 р.), оприлюднено 1990 р. Попри повернення деяких правил правопису 1928 року (найпомітніше — повернення літери *ѣ*), як зазначено в передмові, третє видання *с органічним продовженням першого (1946 р.) і другого (1960 р.)*. Голова Орфографічної комісії АН УРСР — Віталій Русанівський. [218, 3-4]
- 1990
24 квітня Верховна Рада СРСР ухвалила Закон *О языках народов СССР*, у четвертій статті якого записано, що *с учетом исторически сложившихся условий и в целях обеспечения общесоюзных задач русский язык признается на территории СССР официальным языком СССР и используется как средство межнационального общения*. [68]
- 16 липня Верховна Рада УРСР прийняла **Декларацію про державний суверенітет України**. [55, 198], [43, 305]
- 1991
17 січня Президія Верховної Ради УРСР затвердила постанову *Про статус Академії наук УРСР*. Академія отримала статус самоврядної організації. [81, 232]
- 24 серпня Верховна Рада УРСР майже одностайно (чотири голоси проти) прийняла **Акт про незалежність України**. [43, 309]
- 7 жовтня Президія НАН України заснувала на базі трьох відділів Інституту мовознавства ім. О. Потебні Інститут української мови. Директором став Олександр Тараненко, від червня 1998 р. — Василь Німчук. [79, 5-6]
- 1 грудня Всеукраїнський референдум підтвердив **Акт про незалежність України**. [43, 309]

- 7-8 грудня Біловезька зустріч керівників Білорусії, Росії та України констатувала припинення існування СРСР. Підписано угоду про створення Співдружності Незалежних Держав. [43, 310]
- 1992
24 серпня Загальні збори Академії наук затвердили новий статут АН України. [81, 310]
- 11 вересня У Київському університеті відкрито перший в світі *Лінгвістичний навчальний музей*. Засновник і збирач фонду — професор Костянтин Тищенко. [204, 342-350]
- 22-25 вересня У Львові проведено Першу міжнародну конференцію *Проблеми української науково-технічної термінології*, що стала регулярною. У вересні 2002 року відбулася сьома конференція. [155]
- 1993 НТШ у Львові почало перевидавати гаслову *Енциклопедію Українознавства* (ЕУ-2). Останній 11 том (Доповнення і виправлення) видано 2003 року. [60, 1, 2]
У Києві вийшов друком перший англійсько-український термінологічний словник — *Англо-український математичний словник* Р. Воронки, М. Кратка, Є. Мейнаровича та В. Павленка (близько 10 000 термінів).
Видано четверте, виправлене і доповнене, видання *Українського правопису*, головним досягненням якого є виправлення помічених помилок третього видання й оновлення ілюстративного матеріалу. Потребу єдиного українського правопису воно не задовольняє. Голова Орфографічної комісії АН України — В. Русанівський. [219, 3-6]
- 26 червня Учасники Міжнародної конференції *Фізика в Україні* прийняли *Термінологічну правописну конвенцію*, де зроблено спробу унормувати правописні положення, що їх недостатньо чітко чи суперечливо подано в чинній редакції правопису. Конвенцію подано до Національної правописної комісії як пропозицію, що її підписали редактори провідних фізичних видань, працівники освітніх закладів тощо. [102, 180-182], [197]
- 1994 Видано *Орфографічний словник української мови* (120 000 слів). Словник є спробою допасувати словника 1975 р. до вимог третього видання правопису.
У Києві перевидано тритомову статейну *Енциклопедію Українознавства* (ЕУ-1). [59, 1, V-IX]
- 8 червня Уряд України своєю постановою затвердив склад *Національної правописної комісії*.

- 19 липня Інавгураційна промова президента Леоніда Кучми. *Ближчим часом я маю намір запропонувати зміни до чинного законодавства з метою надання російській мові офіційного статусу при збереженні за українською мовою державного статусу.* Це речення спричинило вибухову активізацію сил, що протидіяли запровадженню та виконанню Закону про мови, і різкий спад вживання української мови в державних установах та освітніх закладах. [112]
- 1996 У Києві видано двотомовий *Англо-український словник* Миколи Балли (близько 120 000 слів).
- 28 червня Верховна Рада України прийняла *Конституцію України*. Мовну політику держави визначає стаття 10.
Стаття 10.
Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської та інших мов національних меншин України. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування. Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом.
- 1999 Восени надруковано *Український правопис. Проект найновішої редакції*, керівник авторського колективу — Василь Німчук. Наклад — 100 прим. [103], [220]
- 2000 У Києві видано *Енциклопедію української мови*. [208]
Українське Біблійне Товариство (засноване у червні 1991р.) видало *Новий Заповіт*. Це частина нового повного перекладу Біблії. [143, 20]

XXI сторіччя

- 2001 У Києві видано *Великий тлумачний словник сучасної української мови* за ред. В. Бусла (170 000 гасел).
- січень - лютий *Навколоправописне божевілля* — масований наступ ЗМІ (переважно російськомовних) проти проекту *Найновішої редакції українського правопису*, що його мала розглядати Національна правописна комісія на засіданні, призначеному на 14 лютого. Обговорення припинено після того, як Президент оголосив річний мораторій на прийняття нового правопису. [103], [110], [186]

- 24-27 червня   Апостольський візит Папи Римського Івана Павла II в Україну. Протягом візиту в літургійних відправах, проповідях, благословеннях та виступах, трансльованих з Києва та Львова у понад 100 країн світу, Першоєрарх Католицької Церкви звертався до українських громадян українською мовою. [143, 29]
- 2002
19 лютого   Кабінет міністрів України прийняв постанову № 198 *Про Українську національну комісію з питань правопису*, згідно з якою із складу комісії виведено багатьох відомих мовознавців, зокрема більшість авторів *Проекту найновішої редакції*, та всіх закордонних членів комісії. Натомість до комісії залучено функціонерів високого рангу (немовознавців) та мовознавців, відомих своїм негативним ставленням до реформи правопису. *Постанову не надруковано, інформація про неї є лише на сайті Кабінету міністрів*
- 2003
осінь   Видано *Український правопис, проект*, керівник авторського колективу — В. Русанівський. Наклад — 75 примірників. Текст мало чим відрізняється від редакції правопису 1993 року. [104], [221]

Джерела

1. *Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии (1762 – 1796)*. Со введением и примечаниями Н.И. Петрова. Отделение 2. В пяти томах. Київ: 1904 – 1908.
2. *Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии (1796 – 1869)*. Со введением и примечаниями Ф. Титова. Отделение 3. В четырех томах. Київ: 1904 – 1908.
3. *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России*. В одиннадцати томах. Санкт-Петербург: 1861 – 1884.
4. *Анатоль Вовк*. Ред. Б. Рицар, М. Комова. Львів: Ліга-Прес, 2002.
5. Антопенко-Давидович Б. *Як ми говоримо*. Київ: Радянський письменник, 1970.
6. Апанович О. *Україно-Російський договір 1654 р. Міфи і реальність*. Київ: Варта, 1994.
7. *Архив Юго-Западной России*. В восьми частях, двадцати двух томах. Київ, 1859 – 1914.
8. Аскоченский В. *Киев с древнейшим его училищем Академиею*. Київ, 1856.
9. Ашнин Ф.Д., Алпатов В.М. *“Дело славистов”*. Москва, 1994.
10. Багалій Д. *Нарис української історіографії*. Т. 1, Київ, 1923.
11. Балабольшенко В. *СВУ – суд над переконаннями*. Вітчизна, 1989, №11, сс. 159-179.
12. Бантыш-Каменский Д.Н. *История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства*. Київ: Час, 1993. Репринт видання 1903 року.
13. Білашук О. *Українська Вільна Академія Наук у США: вчора, сьогодні, завтра*. Сучасність, 2001, №7-8, сс. 133-140.

14. Білодід І.К. *Киево-Могиллянська академія в історії східнослов'янських літературних мов*. Київ: Наукова думка, 1978.
15. Білокінь С. *Масовий терор як засіб державного управління в ССРСР*. Джерелознавче дослідження. Київ, 1999.
16. Білокінь С. *Пожезжі київської Публічної бібліотеки АН УРСР 1964 та 1968 років. Пам'ятки України*, 1998, №3-4, сс. 145-148.
17. Білокінь С. *Розстрільний список Соловків*. Літературна Україна, 1992, 9-30 липня, №27-30.
18. Болховітінов Євгеній, митрополит. *Вибрані праці з історії Києва*. Київ: Либідь-ІСА, 1995.
19. *Ботанічний термінологічний бюлетень*. УАН, Інститут мовознавства, №3. Київ: Вид. УАН, 1935.
20. Бохонко О. *Дві відлиги одного сторіччя: видавничі проекти громадівців*. Друкарство, 2003, №1, с. 82-83.
21. Боцорків Б. Т. зв. "саморозпуск" Української Греко-Католицької Церкви в 1946 р. у світлі розсекречених документів. *Сучасність*, 1998, №1, с. 106-112.
22. Брайчевський М.Ю. *Утвердження християнства на Русі*. Київ, 1988.
23. Брайчевський М.Ю. *Літопис Аскольда. Відродження пам'ятка дев'ятого сторіччя*. Київ, 1988, №2, сс. 146-170.
24. Бритченко С.П. *Деякі питання національних відносин на Україні*. Київ, 1990.
25. Булос ібн Аз-Заїм (Павло Халебський) *Подорож Патріарха Макарія. (Уривки)*. Дзвін, 1990, №9, с. 119-129.
26. *Бюлетень УРЕ*. Три числа. Харків, 1931 – 1933.
27. Васькович Г. *Емський указ і боротьба за українську школу*. Мюнхен, 1976.
28. Величко С.В. *Літопис*. У двох томах. Пер. з книжної української мови, вст. стаття, комент: В.О. Шевчука. Відпов. ред. О.В. Мишанич. Київ: Дніпро, 1991.
29. Верстюк В.Ф., Дзюба О.М., Репринцев В.Ф. *Україна від найдавніших часів до сьогодення. Хронологічний довідник*. Київ: Наукова думка, 1995.
30. *Виробничий термінологічний бюлетень*. УАН, Інститут мовознавства, №5. Київ: Вид. УАН, 1935.
31. *Вісник НТШ. Ювілейний випуск*. Львів, 1998, ч. 19-20.

32. *Вопросы терминологии. (Материалы Всесоюзного терминологического совещания)*. Москва: Изд. АН СССР, 1961.
33. *Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы*. В 3-х т. Москва: Изд. АН СССР, 1953.
34. *В ЦК КП(б)У. Народа з питань національної політики. Вісті ВУЦВК*, 1933, 1 травня.
35. Гладкий М. *Институт Української Наукової Мови ВУАН. Вісник ІУНМ*, 1930, Вип. 2, сс. 6–10.
36. *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. Київ, 1990.
37. Голубенко П. *Україна і Росія у світлі культурних взаємин*. Нью-Йорк — Париж — Торонто: Українське слово, 1987.
38. Гольденберг Л.І., Королевич Н.Ф. *Українська мова. Бібліографічний покажчик (1918 – 1961 рр.)*. Київ: Вид. АН УРСР, 1963.
39. Горещкий П.Й. *Історія української лексикографії*. Київ: Вид. АН УРСР, 1963.
40. *Грамоти XIV ст.* Київ: Наукова думка, 1974.
41. Григорович О. *Українська Академія наук у Києві. Список словників 1918 – 1933*. Торонто, 1957.
42. Грицай М.С., Микитась В.Л., Шолом Ф.Я. *Давня українська література*. Київ: Вища школа, 1978.
43. Грицак Я. *Нарис історії України: формування модерної української нації XIX – XX ст.* Київ: Генеза, 2000.
44. Грінченко Б.Д. *Предисловіє*. В кн: *Словарь української мови*. Зібрала редакція журналу „Кієвская старина”. Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко. В чотирьох томах. У Києві, 1907 – 1909. Передрук (фото механічним способом): Київ: Вид. АН УССР. – 1958 – 1959. Том I с. I-XXXIII.
45. Грушевський М.С. *Історія України – Руси*. В 11 томах, 12 кн. Київ: Наукова думка, 1991 – 1998.
46. Грушевський М.С. *Історія української літератури*. В 6 томах, 9 кн. Київ: Либідь, 1993 – 1995.
47. Грушевський М. *Позорної пам'яті*. Український вестник, 1906. 21 травня сс. 39-41.

48. *XXII з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу. 17-31 жовтня 1961 року.* Стенографічний звіт. Київ, 1962. Ч. 1.
49. *Два почаївські стародруки: "Книжниця для господарства" (1788 р.) та "Політика свіцкая" (1770/1790).* Мюнхен, 1985. Факсимільне перевидання О. Горбача.
50. *Дело Киевского областного центра действий.* Харків, 1927.
51. *Десятий з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України 20-29 листопада 1927 р.: Стенографічний звіт.* Харків, 1928.
52. *Джимбинов С. Эпитафия спецхрану?..* Новый мир, 1990, №5, сс. 243-252.
53. *Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? Вітчизна, 1990, №5, сс. 95-130; №6, сс. 128-143; №7, сс. 87-108; №8, сс. 89-98.*
54. *Добровольский В. Запрещенная книга в России.* М., 1962.
55. *Довідник з історії України (А-Я).* / За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. 2-е вид., доопр. і доповн. Київ: Генеза, 2001.
56. *Дорошенко Д. Нарис історії України.* У 2 т. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1966. Передрук з видання УНІ у Варшаві 1933 року. Перше видання зредагував Р. Смаль-Стоцький.
57. *До 30-ліття миста протесту проти політичних переслідувань в Україні.* Сучасність, 1999, №1, сс. 88-109.
58. *Дорошенко Д. Історія України. Т.1. Доба Центральної Ради. Ужгород, 1932.*
59. *Енциклопедія українознавства. Загальна частина.* В 3-х томах. Київ: Інститут археології, 1994.
60. *Енциклопедія українознавства. Словникова частина.* В 10 томах. Львів: НТШ, 1993 – 2000.
61. *Ефименко А.Я. История украинского народа.* Киев: Лыбидь, 1990.
62. *Єфіменко Г. Ставлення владних структур до розвитку національних мов у радянській Україні 1930-х років.* В кн. *Мовні конфлікти і гармонізація суспільства.* Київ: ВПЦ Київський університет, 2002, сс. 179-185.
63. *Єфремов С. Історія українського письменства.* Київ: Femina, 1995. Друковано за виданням 1919 року Київ — Ляйпціг (Вецляр, 1924).
64. *Єфремов С. Літературно-критичні статті.* Київ: Дніпро, 1993.
65. *Єфремов С. Мартиролог українського слова.* Київ, 1991, №5, сс. 121-127.
66. *Єфремов С. У боротьбі за освіту.* Київ, 1990, №5, сс. 120-134.

67. Житецький П.Г. *Вибрані праці. Філологія*. Київ: Наукова думка, 1987.
68. *Закон ССРСР "О языках народов ССРСР"*. Известия, 5 мая, 1990.
69. *Записка Володимира Антоновича у справі обмеження українського друку*. Записки Українського наукового товариства в Києві. 1908, Кн. 3, с.32.
70. *Записка по вопросу о цензуре книг на малорусском языке*. Харьков: Тип. и лит. Зильберберга, 1905. Передрук Вісник Книжкової палати, 1996, №3, сс. 3-5, №4, сс. 3-6.
71. *Засідання Верховного Совету ССРСР. Стенографічний отчет, Сопровождающий 5, сессия II, 22-25 декабря 1958 г.*, Москва, 1959.
72. Затонський В. *Зпитань національної політики на Україні. Про вихователів комуністичного покоління. (Промови)*. Харків: Радянська школа, 1933.
73. *Збірник декретів, наказів і розпоряджень по народному комісаріату освіти УСРР*. Харків, 1921. Вип. 3.
74. *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. Без місця видання, 1919 - 1932. (= *Собрание узаконений та распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины*).
75. *Збірник законів УРСР*. 1938, №27, сс. 105-106.
76. *Збірник постанов, інструкцій та матеріалів в справі українізації*. Артемівське, 1928.
77. *История СССР, краткий курс*. Под ред. А. Шестакова (1-е видання - 1937)
78. Истрин В.А. *1100 лет славянской азбуки*. Москва: Наука, 1988.
79. *Інститутові української мови -- 10 років*. Українська мова, 2001, №1, сс. 5-10.
80. Ісаєвич Я.Д. *Братства та їх роль у розвитку української культури XVI - XVIII ст.* Київ: Наукова думка, 1966.
81. *Історія Академії наук України (1918 - 1993)*. Київ: Наукова думка, 1994.
82. *Історія Академії наук України (1918 - 1923)*. Документи і матеріали. Київ: Наукова думка, 1993.
83. *Історія Львова в документах і матеріалах. Збірник документів і матеріалів*. Київ: Наукова думка, 1986.
84. *Історія української літератури (перша половина XIX століття)*. /За редакцією І.П. Скрипника. Київ: Вища школа, 1980.

85. *Казанская история.* / Подгот. текста Г.Н. Моисеевой. Москва — Ленинград: 1954.
86. Калинович Ф. *Природничий відділ ІУНМ.* Вісник ІУНМ, вип. II, 1930. Додаток, сс. 1-28 (окрема пагінація).
87. Квиринг Э. И. *О наименьшинствах. Из заключительного слова на VIII всеукраинской конференции.* Коммунист, 1924, 15 мая.
88. *Киево-Печерський Патерик.* Підготував до видання Д. Абрамович. Київ: Час, 1991. Репринтне відтворення видання 1931 р.
89. *Кирило-Мефодіївське товариство.* У 3-х т. Київ: Наукова думка, 1990.
90. Кінан Е. *Російські історичні міфи.* Київ: Критика, 2001.
91. *Кодекс законов о народном просвещении УССР, утвержденный ВУЦИК 2 ноября 1922 г. на основании постановления 3-й сессии VI созыва ВУЦИК от 16 октября 1922 г.* Харьков: Наркомпрос, 1922.
92. Козаченко А. *Минувле книги на Україні.* Харків — Київ, 1930.
93. Коляска І. В. *Освіта в Радянській Україні.* Торонто, 1970.
94. *Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій 1918 – 1956.* Київ: Держполітвидав, 1958.
95. *Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК.* У 2-х томах. Київ: Політвидав України, 1976 – 1977.
96. *Конституційні акти України. 1917 – 1920. Невідомі конституції України.* Київ: Філософська і соціологічна думка, 1992.
97. Кониский Г. *История Русовъ или Малой Россіи.* Москва. Въ Университетской Типографіи. 1846. Репринтне відтворення 1991 року, рекламно-видавнича фірма Дзвін.
98. Кос Г., Федина Р. *Вулиця Руська у Львові.* Львів: Центр Європи, 1996.
99. Корогодський Р. *“Запротоколюйте мою заяву”.* Літературна Україна, 1990, 11 січня, с. 5.
100. Косіор С. В. *Підсумки і найближчі завдання національної політики на Україні.* Червоний шлях, 1933, №8-9, с. 266-272.
101. Кочерга О., Кулик В. *Українські термінологічні словники довоєнного періоду в бібліотеках Києва та Львова.* Препринт ІТФ АН України ІТФ-93-ІУ. Київ: 1993; *Вісник Академії наук України*, 1994, №2, с.55-61.
102. Кочерга О. *Деякі міркування про шляхи і манівці розвитку української термінології.* Сучасність, 1994, №7-8, сс. 173-182.

103. Кочерга О. *Правопис чужомовного походження*. Критика, 2002, №3, сс. 6-9.
104. Кочерга О. *Їхні традиції в нашому правописі*. Критика, 2004, №1-2, сс. 17-18.
105. *КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК*. У п'яти томах. Київ: Політвидав України, 1978 – 1980.
106. Кримський А.Ю. *Твори у п'яти томах*. Т. 3. *Мовознавство. Фольклористика*. Київ: Наукова думка, 1973.
107. *Культурне будівництво в Українській РСР*. Важливі рішення Комуністичної партії і Радянського уряду 1917 – 1959 рр. Збірник документів у двох томах. Київ: Держполітвидав, 1959.
108. *Культурне будівництво в УРСР (1917 – 1927)*. Київ: Наукова думка, 1979.
109. *Культурне будівництво в УРСР (1928 – червень 1941)*. Київ: Наукова думка, 1986.
110. Кулик В. *Правописне божевілля*. Критика, 2001, №5, сс. 6-13.
111. Кульчицька Т. *Українська лексикографія XIII – XX ст. Бібліографічний показник*. Львів: Наукова бібліотека ім. В. Стефаника, 1999.
112. Кучма Л. *Інаугураційна промова на урочистому засіданні Верховної Ради України 19 липня 1994*. *Голос України*, 1994, 21 липня.
113. Лавров Петро. *Кирило та Методій в давньослов'янському письменстві*. Київ, 1928.
114. Латышев А.Г. *Рассекреченный Ленин*. Москва: МАРТ, 1996.
115. Лебедь Д. *Советская Украина и национальный вопрос за пять лет*. Харьков: Пролетарий, 1923.
116. Левченко Г. *Викорінити націоналістичне шкідництво в підручниках з мови*. Харків: Радянська школа, 1933.
117. *Лексикон латинський Є. Славинецького. Лексикон словено-латинський Є. Славинецького та А. Корецького-Ситановського*. Київ: Наукова думка, 1973.
118. *Лексикон словеноросський Памви Беринди*. Факсиміле першодруку 1627 р. Київ: Наукова думка, 1961.
119. *Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма словеноросская*. Київ: Наукова думка, 1964.

120. Лемке М. К. *Эпоха цензурных реформ 1859 – 1865 гг.* Санкт-Петербург, 1904.
121. Лемке М. К. *Николаевские жандармы и литература. 1826 – 1855 гг.* Санкт-Петербург, 1908.
122. Лизанчук В. *Навічно кайдани кували: Факти, документи, коментарі про русифікацію в Україні.* Львів: Інститут народознавства НАН України, 1995.
123. Любимов С. *Борьба между представителями великороссийского и малороссийского направления в Великороссии в конце XVII – начале XVIII веков.* Журнал Министерства Народного Просвещения, 1875. Ч. 180.
124. *Літопис Руський.* / Пер. з давньорус. Л.Є. Махновця. Відпов. ред. О.В. Мишанич. Київ: Дніпро, 1989.
125. Мазур О., Патер І. *Львів у роки Першої світової війни.* В кн. *Львів. Історичні нариси.* Львів: Інститут українознавства, 1996, сс. 304-324.
126. Мансветов Г. *Как у нас правилась церковные книги.* Москва, 1883.
127. Масненко В. *Цензура в підрадянській Україні 20-х років: система, інституції, репресивна політика.* Сучасність, 1997, №6, сс. 81-90.
128. *Математичний термінологічний бюлетень. Виправлення до математичного словника чч. 1, 2, 3.* ВУАН, Інститут мовознавства, №2. Київ: Вид. ВУАН, 1934.
129. Макарчук С. *Громадсько-політичний центр Західноукраїнського краю.* В кн. *Львів. Історичні нариси.* Львів: Інститут українознавства, 1996, сс. 267-290.
130. Мацюк О. *Чи було друкування на Україні до Івана Федорова?* Архіви України, 1968, №2, сс. 5-6.
131. Мединський Є. М. *Братські школи України і Білорусії в XVI–XVII століттях.* Київ: Радянська школа, 1958.
132. *Медичний термінологічний бюлетень.* ВУАН, Інститут мовознавства, №1. Київ: Вид. ВУАН, 1933.
133. Миллер А. И. *“Украинский вопрос” в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.).* Санкт-Петербург: Алетейя, 2000.
134. Міяковський В. *Два рукописи 60-х років, заборонені царською цензурою.* Україна, 1917. Кн. 1 і 2. с. 84.

135. Нагаєвський В. *Історія української держави двадцятого століття*. Київ: Український письменник, 1994. Репринт римського видання 1989 р.
136. Надточій О. *Видання Кобзаря Тараса Шевченка в умовах заборон російської цензури (початок ХХ ст.)*. Друкарство, 2003, №2, сс. 88-91.
137. *Найближчі відгуки указу 1976 р. про заборону українського письменства*. Україна, 1907, №6, с. 249-268.
138. *Накази малоросійским депутатам 1778 г.* Киев, 1889.
139. Наконечна Г. *Українська науково-технічна термінологія. Історія і сьогодення*. Львів: Кальварія, 1999.
140. *Научные кадры в СССР. Сборник документов и справочных материалов*. Под ред. акад. А.В. Топчиева. Москва: Изд-во АН СССР, 1959.
141. Німчук В. *Проблеми українського правопису в ХХ ст.* У кн: *Український правопис (проект найновішої редакції)*. Київ: Наукова думка, 1999, сс. 242-333.
142. Німчук В. *Проблеми українського правопису ХХ – початку ХХІ ст.* Київ, 2002.
143. Німчук В. *Християнство й українська мова*. Українська мова, 2001, №1, сс.11-30.
144. Носко-Оборонів Т. *Ярослав Богдан Рудницький*. 1992.
145. *Об отмене стеснений малорусского печатного слова*. Санкт-Петербург, 1905.
146. Огієнко І. *Історія українського друкарства*. Київ: Либідь, 1994.
147. Огієнко І. (митрополит Іларіон). *Історія української літературної мови*. Київ: Наша культура і наука, 2001.
148. Огієнко І. *Київська митрополитанська друкарня*. 1924.
149. Огієнко І. *Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу*. Курс, читаний в Українськiм Народнiм Університетi. Київ, 1918. Репринтне відтворення: Київ: Абрис, 1991.
150. Орос О. *Грушівський монастир і початки кириличного слов'янського книгодрукування. Штрихи з історії українського друкарства*. Ужгород: Закарпаття, 2001.
151. *Остання адреса. До 60-річчя соловецької трагедії*. В трьох томах, Київ: Сфера, 1997.

152. *О языке преподавания в начальных школах местностей с малорусским населением. Заявление 37 членов Госдумы от 29.III./1908 и объяснительная записка к предложению.* Документ зберігається в Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника НАН України (17712).
153. *Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов.* В 4-х томах. Київ, 1845-1859.
154. Панкратова А. *Великий русский народ.* Москва, 1948.
155. *Перша Міжнародна наукова конференція "Проблеми української науково-технічної термінології", 22-25 вересня 1992 р. Тези доповідей.* Львів, 1992.
156. *Перший Всеукраїнський Учителський з'їзд в Харкові від 5 до 11 січня 1925 р.* Харків: Держвидав України, 1925.
157. Петров Н.И. *Киевская академия во II половине XVII в.* Київ, 1895.
158. Петров Н.И. *Киевская академия в гетьманство Кирила Розумовского.* Киев, 1905.
159. Пиріг Р.Я. *Життя Михайла Грушевського.* Київ, 1993.
160. *Полное Собрание Законов Российской Империи.* Санкт-Петербург, 1830.
161. *Полное собрание постановлений и распоряжений по Ведомству Православнаго Исповеданія Российской Империи.* Санкт-Петербург, 1890.
162. Полонська-Василенко Н.Д. *Історія України.* В двох томах. Київ: Либідь, 1992. Репринтне відтворення мюнхенського видання 1972 – 1976 рр.
163. Полонська-Василенко Н.Д. *Українська академія наук. (Нарис історії).* Київ: Наукова думка, 1993. Репринтне відтворення мюнхенського видання 1955 – 1958 рр. Ч.1–2.
164. Попов М.М. *Нарис історії Комуністичної партії (більшовиків) України.* Харків, 1928.
165. Попов М.М. *Про націоналістичні ухили в лавах української партійної організації і про завдання боротьби з ними.* Червоний шлях, 1933, №7, с. 123.
166. Порхун Д. *Доля рідної мови. Наша культура,* 1963, ч. 3(59), березень, сс. 5-6. Передруковано в: Василь Чапленко. *Мовна політика більшовиків на Україні в 1950 – 60-их рр.* Чікаго: Український публіцистично-науковий інститут, 1974, сс. 51-53.
167. Постишев П.П. *Радянська Україна — непохитний форпост великого СРСР. З промови на пленумі ЦК ЦКК КП(б)У.* Червоний шлях, 1933, №8-9, сс. 245-260.

168. Програма КПРС: нова редакція. Київ, 1986.
169. Про зміну окремих пактів офіційного “Українського правопису” (§§ 54-55, чужомовні l, h, g). Політехнічна школа, 1933, №6, с. 40
170. Про минуле — заради майбутнього. Київ, 1989.
171. Прошение малороссийского шляхетства и старшин, вместе с гетьманом, о восстановлении разных старинных прав Малороссии, Екатерине II-й в 1764 году. Публикация А.Ф. Кистяковского. Киевская Старина, 1883, №6, сс. 317-345.
172. Резолюції комісії НКО в справі перевірки роботи на мовному фронті. Мовознавство, 1934, №1, сс. 15-21.
173. Рекомендации Всесоюзной научно-теоретической конференции Русский язык — язык дружбы и сотрудничества народов СССР. Русский язык и литература в школах УССР, 1979, №6, сс. 8-15.
174. Різник М.Г. Письмо і шрифт. Київ: Вища школа, 1978.
175. Російсько-український фізичний словник. Київ: Вид-во АН УРСР, 1959.
176. Рубльов О., Фельбаба М. Долі співробітників УРЕ на тлі репресивної політики 30-х років. З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ, 2000, №2-4, сс. 207-251.
177. Русова С. Життя українського ідеаліста кінця XIX ст. О.О. Русова. Львів, 1938.
178. Русский язык — язык дружбы и сотрудничества народов СССР. Москва: 1981.
179. Савченко Ф. Заборона українства 1876 р. Харків — Київ, 1930.
180. Савченко Ф. Справа про щорічну, таємну субсидію львівському “Слову” (1875 – 1881). Записки НТШ, 1929, Т. СЛ, сс. 391-404.
181. Секретный донос Полтавского губернатора Баговута Министру Внутренних Дел. Об украинском движении и мерах борьбы с ним. Полтава, 1917.
182. Сірополко С. Історія освіти в Україні. Київ: Наукова думка, 2001.
183. Соловьев С.М. Публичные чтения о Петре Великом. Москва: Наука, 1984.
184. Сборник русского исторического общества. 1871, Т.7, с. 348.
185. Скабичевский А.М. Очерки истории русской цензуры. Санкт-Петербург, 1892.

186. *Скинъмо чужі правописні кайдани!* Львів: Галицька видавничча спілка, 2001.
187. Скрынников Р.Г. *Борис Годунов*. Москва: Наука, 1979.
188. *Сказания о начале славянской письменности*. Москва: Наука, 1981.
189. Смаль-Стоцький Р. *Українська мова в Советській Україні. Матеріали її заваги*. Варшава, 1936.
190. Смотрицький М. *Грамматика*. Підготовка факсимільного видання та дослідження пам'ятки В.В. Німчук. Київ: Наукова думка, 1979.
191. *Собрание Гос. Грамотъ*. III, №77.
192. Солдатенко В. *Українізація – життєвий апогей Миколи Скрипника. Пам'ять століть*, 2002, №2, сс. 8-14.
193. *Список словників, що їх упорядкував ІУНМ*. Вісник ІУНМ. Випуск II, 1930, сс. 71-72.
194. Сталін Й. *Статті і промови про Україну*. Київ, 1936.
195. Субтельний О. *Україна: історія*. Київ: Либідь, 1991.
196. Теплов Г.Н. *О непорядках которые происходят ныне от злоупотреблений прав и обыкновений, грамотами подтвержденных Малороссии. Записки о Южной Руси: Издал П.Кулиш*. Київ: Дніпро. 1994. Репринт двотомового видання 1856 – 1857 рр.
197. *Термінологічна правописна конвенція*. Український фізичний журнал, 1993, №10, сс. 1599-1600.
198. Тимошик М. *“К печатанью не должно быть позволено”*. (До історії цензури українського слова). Урок української, 2000, №3, сс. 10-13; №4, сс. 15-19.
199. Тимошик М. *Її величність – книга. Історія видавничої справи Київського університету 1834 – 1999*. Київ: Наша культура і наука, 1999.
200. *Тисяча років української суспільно-політичної думки*. У дев'яти томах. Київ: Дніпро, 2001.
201. Титов Ф. *Киево-Печерская Лавра, как ставропигияльный монастырь*. Київ, 1918.
202. Титов Хв. *Матеріали для історії книжної справи на Вкраїні в XVI – XVIII вв. Всезбірка передмов до українських стародруків*. Київ, 1924.
203. Титов Хв. *Стара вища освіта в київській Україні XVI – XIX вв*. Київ, 1924.

204. Тищенко К. *Метатеорія мовознавства*. Київ: Основи, 2000.
205. Указ императрицы Анны Иоановны правителю Малороссии князю Шаховскому о браках малороссов. Киевская старина, 1905, №10, 1(Д) (окрема пагінація).
206. Указ имп. Екатерины II об учреждении малороссийской коллегии. Киевская старина, 1883, №8, сс. 738-740.
207. *Українізація радянських установ (Декрети, інструкції і матеріали. — Ч. 2)*. Харків, 1926.
208. *Українська мова. Енциклопедія*. Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О (співголови), Зяблюк М.П., та ін. Київ: Українська енциклопедія, 2000.
209. *Українська поезія XVI століття*. Київ: Радянський письменник, 1987.
210. *Українська Центральна рада. Документи і матеріали*. У двох томах. Київ: Наукова думка, 1996 – 1997.
211. *Український правопис (Проект)*. Харків: ДВУ, 1926.
212. *Український правопис*. Харків: ДВУ, 1929.
213. *Український правопис*. Харків: ДВУ, 1933.
214. *Український правопис*. Київ, 1940.
215. *Український правопис. Упорядкував Іван Зелінський*. Краків — Львів: Українське видавництво, 1943.
216. *Український правопис*. Київ, 1946.
217. *Український правопис*. 2-е вид., доп. й випр. Київ, 1960.
218. *Український правопис*. 3-е вид., випр. й доп. Київ: Наукова думка, 1990.
219. *Український правопис*. 4-е вид., випр. й доп. Київ: Наукова думка, 1993.
220. *Український правопис. Проект найновішої редакції*. Київ: Наукова думка, 1999.
221. *Український правопис. Проект*. Київ, 2003.
222. *Український радянський енциклопедичний словник*. В 3-х томах. Київ: УРЕ, 1987.
223. Фабрикант Ник. *Краткий очерк из истории отношений русских цензурных законов к украинской литературе*. Русская мысль, 1905. Кн. 3, сс.127-146.

224. *Фізичний термінологічний бюлетень*. УАН, Інститут мовознавства, №4. Київ: Вид. УАН, 1935.
225. Харлампович К.В. *Западнорусские православные школы XVI – начала XVII века*. Казань, 1896.
226. Харлампович К.В. *Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь*. Т. 1, Казань, 1914.
227. Хвиля А. *Викорінити, знищити націоналістичне коріння на мовному фронті*. Без місця видання: Партвидав ЦК КП(б)У, 1933, с. 30. Брошура з передруком статті з журналу *Більшовик України*, 1933, №7, сс. 42-56.
228. Хвиля А. *Знищити коріння українського націоналізму на мовному фронті*. Харків: Радянська школа, 1933.
229. Хижняк З. І. *Киево-Могиллянська академія*. Київ: Вища школа, 1981.
230. Холодний Г. *До історії організації термінологічної справи на Україні*. Вісник ІУНМ, 1928, Вип. 1, сс. 9 – 20.
231. Холодний Г. *Стан та перспективи наукової роботи Інституту української наукової мови*. (Доповідь Раді Академії 5-го листопада 1928 р.). Київ, 1928.
232. *Хроніка НДІМ. Мовознавство*, 1934, №2, сс. 119-145.
233. Чепіга І. П. *Пересопницьке Євангеліє*. В кн. *Україна. Наука і культура*. Вип. 24. Київ, 1990, сс. 190-195.
234. Чернихівський Г. П. *Кременецька грамати́ка 1638 року*. Жовтень, 1988, №12, сс. 108-109.
235. Чижевський Д.І. *Історія української літератури (від початків до доби реалізму)*. Тернопіль: ММП “Презент”, за участю ТОВ “Феміна”, 1994. Друковано за виданням 1956 р. УВАН у США.
236. Чикаленко Є. *Спогади (1864 – 1907)*. Київ: Темпора. 2003.
237. Шаповал Ю. І. *Сталінізм і Україна*. Український історичний журнал, 1991, №8.
238. Шаповал Ю. І. *Голод 1932 – 1933 років: політичне керівництво УСРР і Кремль*. Сучасність, 2003, №6, сс. 78-101.
239. Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. *ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи*. Київ: Абрис, 1997.
240. Шевельов Ю. *Чому общерусский язык, а не вібчоруська мова? З проблем східнослов'янської глотогонії. Дві статті про постання української мови*. Київ: КМАcademia, 1994.

241. Шевельов Ю. *Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900 – 1941). Стан і статус*. Сучасність, 1987. Київ: Рута, 1998.
242. Шевельов Ю. *Портрети українських мовознавців*. Київ: КМ Академія, 2002.
243. Шевчук В. *Іван Виговський та Гадяцький трактат 1658 року*. В кн. *Україна. Наука і культура*. Вип. 25. Київ: Знання, 1991, сс. 140-152.
244. Шевчук В. *Муза Роксоланська. Українська література XIII – XVIII ст. Конспект*. Кіровоград, 1993.
245. Шевчук М. *У лабіринті історичних подій. Коли Київська колеґія дістала статус академії?* В кн. *Україна. Наука і культура*. Вип. 23. Київ: Знання, 1989, сс. 384-388.
246. Шерех Ю. *Так нас навчали правильних проізношень. Триптих про мову*. В кн. Ю. Шерех. *Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології*. Т. III. Харків: Фоліо, 1988, сс. 203-249.
247. Шляпкин И. *Св. Дмитрий Ростовский и его время (1651 – 1709)*. Санкт-Петербург, 1891.
248. Шпаков А.Я. *Государство и церковь в их взаимных отношениях в Московском государстве*. Одесса, 1912.
249. Червінська Л.Ф., Дикий А.Т. *Показчик з української мови*. Харків, 1929.
250. Эварницкий Д. *История запорожских козаков*. Т. I, Санкт-Петербург, 1892.
251. Эйпгорн В. *Книги киевской и львовской печати в Москве в третью четверть XVII века. Книговедение*, 1894, кн. IX-X.
252. Яковенко Н.М. *Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття*. Київ: Генеза, 1997.
253. Яковенко Н.М. *Українська шляхта з кінця XVI до середини XVII ст.: (Волинь і Центральна Україна)*. Київ: Наукова думка, 1993.
254. Яковенко Н.М. *Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – XVII ст.* Київ: Критика, 2002.
255. Jakoobson R. *Slavische Sprachfrage in der Sowjetunion Slavische Rundschau* (Прага), 1934 , VI.

Додаток А

Словники 1917 – 1948 рр.

Поданий нижче список словників складено за списками, наведеними у книжці П. Горецького [39], списком термінологічних словників О. Кочерги та В. Кулика [101], бібліографічними покажчиками Т. Кульчицької [111], Гольденберга й Королевич [38], Червінської й Дикого [249] та каталогами Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського та Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. Цей список містить здебільшого окремі видання та окремі відбитки словників із книжок та часописів. Словники, подані у книжках та часописах, можна знайти в бібліографічних покажчиках [111], [249]. Перекладних словників з європейських мов список не містить. В круглих дужках після назви словника (з дотриманням відповідного правопису) подано коментарі.

Загальномовні словники

Українсько-російські словники

1. **Безкровний Ф. і Переяславець С.** *Українсько-російський словник*. Гельсінґфорс, 1917, IV, 131 с.
2. *Українсько-московський словник*. Прилуки, 1917, 92 с.
3. **Дубровський В.** *Українсько-російський словник*. Під ред. І. Стешенко. Київ: Час, вид. 1-е, 1909, 318 с.; вид. 2-е, 1914, 347 с. Від третього вид. *Словник українсько-московський*. Київ: Час, 1917, 361 с.; вид. 4-е, Київ: Рідна мова, 1918, 361 с.; вид. 5-е (362 с.) та 6-е того ж року, 4+361 с.
4. **Гудим О.** *Кишеньковий українсько-російський словник*. Конотоп, 1918.
5. *Карманный практический украинско-русский словарь затруднительных для понимания украинских слов (С указанием произношения, названия месяцев, праздников и др. особенностей)*. Харків: Просвіта, 1918, 80 с.
6. **Яворницький Д.** *Словник української мови*. Т. I, А–К. Катеринослав: Слово, 1920, 411 с. (На обкл. 1919 р.).
7. **Савченко Л.** *Практичний українсько-російський словник*. Київ: ДВУ, вид. 1-е, 1923, 270 с.; вид. 2-е, 3-е того ж року; вид. 4-е, Київ: Книгоспілка, 1923; вид. 5-е, 1926 р.

8. **Грінченко Б.** *Словарь української мови*. Берлін, 1924, 2182 с. (Передрук. вид. 1907–1909 рр., фототипне видання).
9. **Грінченко Б.** *Словарь украинского языка*, у двох книгах (А–Я). Київ: ДВУ, 1925, 2178 с. (Передрук. вид. 1907–1909 рр., фототипне видання, додаток — Найголовніші правила українського правопису).
10. **Гладкий М.** *Словничок “Пролетарської правди”. Українсько-російський*. Київ: Пролетарская правда, 1925, 116 с.
11. **Сабалдир Г.** *Практичний українсько-російський словник*. Київ: Час, 1926, 436 с.
12. **Ніковський А.** *Словник українсько-російський*. 1-е вид. 1926, 2-е вид. Київ: Горно, 1927, 864 с.
13. **Грінченко Б.** *Словник української мови*. 3-є видання, виправлене і доповнене, за ред. акад. Сергія Єфремова та Андрія Ніковського. Київ: Горно, т. I (А–Г), 1927, XIV+428 с.; т. II (Д–Й), 1927, 439 с.; т. III (К–Н), 1928, 480 с. (Вступне слово А. Ніковського, стаття С. Єфремова *Грінченків словник (на підставі документів)*). Із запланованих 5 томів видано 3).
14. **Ленковський О.** *Українсько-російський словник газетної мови*. Одеса: Вид-во газети “Червона комуна”, 1929, 100 с.
15. **Маньківський В.** та **Щербак М.** *Практичний українсько-російський словник для читачів робітничої газети “Пролетар”*. Харків, 1929, 196 с.; 2-е вид. 1930, 163 с.
16. **Ізюмов О.** *Українсько-російський словник*. За новим правописом. Харків — Київ: ДВУ, 1930, 980 с.
17. **Грінченко Б.** *Словник української мови*. За ред. А. Хвилі. Київ: Соцеквидав, 1937, т. 1, (А–Ж), XVIII+ 501 с. (Без передмови Б. Грінченка; із застосуванням правопису 1933 р. Вийшов лише один том).

Російсько-українські словники

1. **Дубровський В.** *Московсько-українська фразеологія*. Київ, 1917, 147 с.
2. *Словничок практичний російсько-український*. Київ: Народне слово, 1917.
3. **Багрій Г.** *Кишеньковий московсько-український словник*. Київ: вид. т-ва Книга, 1918, 89 с. (Біля 3000 слів; з додатком абетки; короткі правила правопису й бібліографічний покажчик).
4. **Буряк Волод.** *Русско-украинский словарь — Російсько-український словарь*. Одеса: вид. Фесенка Є. І. (без року), 97 с.
5. **Буряченко В.** *Російсько-український словник з додатком канцелярського словника*. Одеса: вид. Фесенка, (без року), 397+3 с.
6. **Гудим О.** *Кишеньковий російсько-український словник*. Конотоп: Друкарня Союзу Коопер., 1918, 126 с.
7. **Дубровський В.** *Словник московсько-український*. Київ: Рідна мова, 1918, 542 с.

8. **Іваницький С., Шумлянський Ф.** *Російсько-український словник*. Вінниця: Вид-во Від. Нар. Освіти, 1918, т. I, А—О, 266 с.; т. II, П—Θ, 250 с.; вид. 2-е, Катеринослав — Ляйпціг: Українське видавництво, 1923 (фотомеханічний передрук видання 1918 р.); вид. 3-є, Ляйпціг — Харків: ДВУ, 1925, т. I. XII+266 с., т. II, 250 с. (Додаток — Найголовніші правила правопису, с. I-XII).
9. **Каменецький М.** *Московсько-український словник*. Полтава: Труд, 1918, 456 с.
10. **Канівець М.** *Російсько-український словник. (Більше як 3000 слів і виразів)*. Київ, 1918, 63 с.
11. **Коломийченко Марія.** *Словник московсько-український*. Київ: Дніпро, 1918, 284 с.
12. **Перебендя Ів.** (Кониський Ол.) *Російсько-український словник*. Містить більше 18000 слів і виразів, з потрібними поясненнями, для ділових, юридичних та інших робіт. Зложений згідно з найкращими літературними і науковими джерелами. Київ: вид. Симоненка, 1918, 192 с.; вид. 2-е і 3-є того ж року.
13. **Практичний словничок російсько-український**. Радомишль: Народне діло, без року видання, 48 с.
14. **Словник московсько-український**. Київ: Час, 1918, IV+235 с.
15. **Словник практичний російсько-український = Карманный практический русско-украинский словарь**. Київ: Народное слово, 1918, 46 с.
16. **Степаненко Б.** *Русско-украинский словарь*. Київ: Жизнь, 1918, вид. 1-е і 2-е, 222 с.
17. **Терпило П. і П.** *Словник російсько-український*. Київ, 1918, вид. 1-е і 2-е, 249 с.; вид. 3-є і 4-е, перероблене і доповнене, Київ, 1918, 490 с.; вид. 5-е, перероблене і виправлене, Київ, 1918, 301 с.
18. **Томиленко А. і Антонович М.** *Русско-украинский словарь*. Под. ред. А. Дублицького и Б. Сулима. Лохвица, 1918, 209 с.
19. **Федоренко І.** *Московсько-український словник*. Київ, 1918, 104 с.
20. **Шестопал П.** *Русько-український словник, по Кміцикевичові й другим працям*. Ромен, 1918, 160 с.
21. **Гребінковський В.** *Практичний словничок московсько-український*. Київ, 1919, 35 с.
22. **Словник практичний російсько-український**. Київ: ДВУ, 1923, 167 с.; вид. 2-е і 3-є, Київ: Час, 1924, 168 с.; вид. 4-е, Харків: ДВУ, 1924, 167 с.; вид. 5-е, **Савченко Л.** *Практичний російсько-український словник*. Київ: ДВУ, 1925, 167 с. (Прізвище укладача вказано лише у 5-му виданні). Додаток: Г. Голоскевич. Короткі правила правопису. Словнички імен, назв місяців, географічних назв, назв різних установ, зразки ділових паперів.
23. **Уманець М. і Спілка А.** *Словарь російсько-український*. ДВУ, 1925, 1149 с. (фототипний передрук видання 1893 – 1898 рр.).
24. **Ізюмов О.** *Практичний російсько-український словник. Правила правопису та фразеологія*. Київ, 1926, 216 с.

25. **Ізюмов О.** *Російсько-український словник*. Київ: Книгоспілка, 1926, 655 с. (Додаток: Географічні назви. Імена людей); вид. 2-е, Київ: Книгоспілка, 1926, VII+418 с.; 3-є, Київ: ДВУ, 1927, XIV+656 с.; вид. 4-е доп. і виправлене за новим правописом, Харків — Київ: ДВУ, 1930, 901 с.
26. **Йогансен М., Наконечний М., Німчинов К., Ткаченко Б.** *Практичний російсько-український словник*. Дніпропетровськ: ДВУ, 1926, 238 с.
27. **Сабалдир Гр.** *Практичний російсько-український словник*. Київ: Час, 1926, 423 с.
28. *Російсько-український словник*. Укладачі І. Кириченко, С. Василевський, Є. Рудницький. Київ: Вид-во АН УРСР, 1937, 890 с. (Близько 45 000 слів)
29. *Російсько-український словник (Проект)*. За ред. М. Калиновича, М. Грунського, І. Кириченка. Київ: Вид-во АН УРСР, 1940, 192 с.
30. *Російсько-український словник*. Головний редактор М.Я. Калинович. Члени редколегії: Л.А. Булаховський, М.Т. Гильський. 80 000 слів. Москва: Державне видавництво іноземних і національних словників, 1948, XX+803 с.; вид. 2-е, Київ: Вид-во АН УРСР, 1955, XX+804 с.; вид. 3-є, Київ: Вид-во АН УРСР, 1961, XX+804 с.; вид. 4-е, Київ: Вид-во АН УРСР, 1962, XX+804 с.

Правописні словники

1. *Руська правопись зі словарцем*. Вінніпег: Руська книгарня, 1918, 152 с.
2. **Ніковський Ан.** *Український правопис. Частина I: Словничок*. Київ: Час, 1918, 64 с. (Додаток — Імена людей. Прізвища).
3. **Голоскевич Г.** *Український правописний словничок з короткими правилами правопису*. вид. 2-е, Київ, 1918, 190 с.; 3-є того ж року; вид. 4-е, Київ: Друкар, 1922, 222 с.; вид. 5-е, Київ: ДВУ, 1926, 226 с.; вид. 6-е, Київ: ДВУ, 1926 р., 226 с. (Перше видання: Петроград, 1916 р.).
4. **Огієнко І.** *Український правопис з словничком*. Підручна книжка для учнів та для самоосвіти, а також для вжитку широкого громадянства. Львів: Вид-во книгарні Арнольда Бардаха, 1925, 39 с.
5. **Кисилевський К.** *Словник української мови і головні правописні правила та замітки до відміни*. Станіслав: Накладом автора, 1927, 390 с.
6. **Бойків І., Ізюмов О., Калишевський Г., Трохименко М.** *Правописний словничок чужомовних слів*. Харків — Київ, 1929, 96 с.
7. **Гладкий М., Дубровський В.** *Правописний словник-показчик до офіційного Українського правопису Народного Комісаріату Освіти УСРР*. Київ, 1929, 42 с.; вид. 2-е, Харків: ДВУ, 1930, 42 с.
8. **Журковський В.** *Практичний правописний поради́к для газетного працівника. (За новим правописом)*. Нар. ком. осв. УСРР. Харків: Комуніст, 1929, 20 с. (Додаток до журналу *Робсількор*. В кінці додано — Список іноземних географічних назв).
9. **Мироненко М.** *Новий правопис чужих слів і власних імен та правописний словничок*. Київ, 1929, 126 с.

10. *Український правопис із словничком*. Упор. Возняк М. Львів: Накладом книгарні НТШ, 1929, 83 с.
11. *Голоскевич Г. Український правописний словник*. (Словник зроблено у правописі 1928 року). 7-е вид., Київ, 1930, 454 с.; 8-е вид., Нью-Йорк: Книгоспілка, 1955, 451 с.; 9-е вид., Нью-Йорк: Книгоспілка, 1962, 451 с.; 12-е вид., Нью-Йорк — Сідней — Торонто — Львів: 1994, VI+460 с. (Передмова Управи НТШ в Америці с. V-VI, Післямова Л.М. Коць-Григорчук, с. 452-457).
12. *Осипов М. Правописний словничок чужих слів*. Харків: Народний учитель, 1930, 151 с.
13. *Осипов М. Найголовніше з нового українського правопису, вид. четверте виправлене й доповнене правописним словником чужих слів*. Харків: Народний учитель, 1930, 53 с.
14. *Сабалдир Г., Коломацька О. Правописний словник та правила правопису й розділових знаків*. Київ: Час, 1930, 298 с.
15. *Сабалдир Г., Коломацька О. Правописний словник та правила правопису й розділових знаків*. Київ: Рух, (без року), 248 с.
16. *Ізюмов О. Правописний словник*. Харків: Радянська школа, 1930, 580 с. (Словник зроблено у правописі 1928 року. Обсяг — приблизно 60 000 слів).
17. *Бойків І., Малєга Н. Український правописний словник з короткими правилами правопису та завданнями до нього*. Для шкіл політосвіти, соцвиху, гуртків укрялікнепу та ін. Харків: Радянська школа, 1931, 119 с.
18. *Правописний словничок*. Москва: Центр. вид-во народів СРСР, 1931, XI+271 с. (Словник зроблено у правописі 1928 року. Додаток: словнички географічних назв та кількісних і порядкових числівників).
19. *Кисилевський К. Правописний словничок*. Львів: Держ. вид-во шк. книжок, 1934, 179 с.
20. *Словник-показчик до українського правопису*. Нарком. Ос. УСРР. Харків: Радянська школа, 1935, 62 с. (Словник зроблено у правописі 1933 року).
21. *Леві Д., Левченко Г., Рак Л. Орфографічний словник для початкової і середньої школи*. Київ: Радянська школа, 1936, 272 с. (Словник зроблено у правописі 1933 року).
22. *Романчук Б., Рудницький Я. Новий український правопис із словничком для щоденного вжитку*. Львів: Вогні, 1938, 172 с.
23. *Правописний словник*. За ред. О. Панейка. 2-е доп. видання. Львів: Українське видавництво, 1941, 784 с. (З передмови В. Сімовича (с. 3-4) випливає, що це перевидання словника О. Ізюмова, автора не названо через побоювання зашкодити йому. Видавці не знали, що Ізюмова розстріляно 1937 р.).
24. *Рудницький Я. Український правопис і правописний словник*. Прага: Вид-во Юрія Тищенка, 1942, 179 с. (Словник с. 29-178).
25. *Горецький П., Кириченко І. Словник-показчик до "Українського правопису"*. Затверджено М-вом освіти УРСР. Київ: Радянська школа, 1947, 143 с. (Словник зроблено у правописі 1946 року).

26. *Правописний словник*. Зредагував А. Орел. Авґсбург, 1946, 264 с. (Таборове видання для потреб еміграційної преси на основі *Орфографічного словника* 1936 року, дещо скороченого й зредагованого відповідно до правопису 1928 р.).
27. **Кириченко І.** *Орфографічний словник для середньої школи*. Київ: Радянська школа, 1948, 344 с. Перевидано двадцять один раз, востаннє — 1977 року.

Словники інших типів

1. **Кузеля З., Чайківський М.** *Словар чужих слів. 12 000 слів чужого походження в українській мові*. Чернівці: 1910, 368 с.; вид. 2-е Нью-Йорк: Голос правди, 1918, 366 с.
2. **Самійленко В.** *Чужомовні слова в українській мові*. Київ: Шлях, (без року), 16 с.
3. **Пиптенко З.** *Словник чужих слів, що вживаються в українській мові*. Київ: Поступ, 1918, 256 с.
4. **Кузеля З.** *Словник чужих слів*. Київ — Ляйпциг: Українська накладня; Коломия: Галицька накладня; Winnipeg: Ukrainian Publishing, 1919, 352 с. (У передмові зазначено, що це не передрук, а цілком нова праця).
5. **Ліденко З.** *Український словник чужоземних слів і виразів, що заховують свій правопис і вимову*. Перемишль: нак. друкарні Кноллера і Сина, 1923, 64 с.
6. **Огієнко І.** *Український стилістичний словник*. Підручна книжка для вивчення української літературної мови. Львів: з друкарні НТШ, 1924, 496 с.
7. *Словник чужомовних слів, що увійшли в мову українську*. Київ: Час, 1924, 214 с.; вид. 2-е, Київ: Час, 1930, 214 с.
8. **Млодзинський Г.** *Словник приказок (російсько-український з українським покажчиком)*. За ред. М. Йогансена. Харків: ДВУ, 1929, 182 с.
9. *Словник чужомовних слів*. За ред. О. Бадана-Яворенка (укладачі І. Бойків, О. Ізюмов, Г. Калишевський, М. Трохименко), Харків — Київ: УРЕ, 1932, 532 с.; 2-е вид., Нью-Йорк: В-во Михайла Борецького, 1955, 8+532; репринт 2-го вид. К.: Музей Івана Гончара; видавничча фірма Родовід, 1996, 6+8+535 с.
10. **Скалозуб О.** *Словник чужих слів, виразів і приповідок, що вживаються в українській мові*. Коломия: Рекорд, 1933, 480 с. (Бібліотека *Пролом*: ч. 5-6).
11. *Словник чужих слів. Порадник для читача газети*. Львів: Життя, 1933, 16 с. (Обіймає літери А-Г.)
12. **Борис Р., Корбут С.** *Кишеньковий словничок чужомовних слів із поясненням їхнього значення*. Львів: Дешева книжка, 1937, 287 с.
13. **Матчак М.** *Найновіший словник чужих слів*. Львів, 1938, 96 с.

Словники комісії Української Академії

Комісія для складання словника української живої мови

Російсько-український словник у 4-х томах. Головний редактор I-II томів А.Е. Кримський, III-IV — С.О. Єфремов.

Т. І. (А-Ж). Редактори: В. Ганцов, Г. Голоскевич та М. Грінченкова. Київ: Червоний шлях, 1924, 290 с.

Т. ІІ. (З-Н).

Вип. 1. (З-К). Редактори: В. Ганцов, Г. Голоскевич, М. Грінченкова, М. Калинович, А. Ніковський, В. Ярошенко. Київ: ДВУ, 1929, 392 с.

Вип. 2. (Л-Намыкивать). Упорядники-редактори: М. Калинович і В. Ярошенко. Харків: УРЕ, 1932, сс. 393–724.

Вип. 3. (Намыл-Нятъ). Упорядники-редактори: М. Калинович і В. Ярошенко. Харків: УРЕ, 1933, сс. 725–1056.

(Випуски 2 та 3 другого тому, починаючи від листопаду 1929 року, “оздоровлювала” нова редакційна колегія. Головним завданням її було *не допуститися... шкідливих буржуазних і націоналістичних тенденцій попередніх випусків*. Див. Післяслово до 2-го й 3-го випусків II тома рос.-укр. словника у вип. 3, сс. 1053-1054).

Т. ІІІ. (О-П).

Вип. 1. (О-Поле). Редактори: В. Ганцов, Г. Голоскевич, М. Грінченкова, А. Ніковський. Київ: ДВУ, 1927, 336 с.

Вип. 2. (Поле-Пячение). Редактори: В. Ганцов, Г. Голоскевич, М. Грінченкова, А. Ніковський. Київ: ДВУ, 1928, сс. 337–654.

Разом від А до Пячение 2000 с.

Комісія історичного словника української мови

Історичний словник українського язика. Редактор: Є. Тимченко. Вийшли друком два зошити першого тома (*А — жяловати*), (1— Харків — Київ: ДВУ, 1930, XXIV+528 с.; 2 — Харків — Київ: УРЕ, 1932, сс. 529-947). Близько 10 000 слів.

Термінологічні словники

Словники, укладені без участі УНТ та ІУНМ

1. Адаменко П. *Медіцинський словничок. Матер'ял для української медіцинської термінології.* Могилів на Поділлі: Рідна стріха, 1917, 40 с.
2. Грох-Грохольський Ю. *Російсько-український словник граматичних термінів.* Козятин, 1917, 15 с.
3. Дубняк К. *Короткий російсько-український словник термінів природознавства та географії.* Миргород, 1917, 31 с.; 2-е вид. — Кобиляки, 1917, 40 с.
4. Левицький Мод. *Як писати службові папери українською мовою.* Черкаси: Сіяч, 1917, 27 с.
5. Щириця Ю. *Термінологія і програма систематичного курсу арифметики.* Вінниця, 1917, 31 с.
6. В. М. Р. Б. *Українська службова термінологія й зразки службових паперів.* Вид. неофіціальне. Київ, 1918, 32 с.
7. Ванько Є. *Кишеньковий російсько-український правничий словник. Для адвокатів, суддів, нотарів та урядовців.* Київ: Типогр. газети *Посльднія новости*, 1918, 32 с.

8. Вікул Є. *Російсько-український словничок термінів фізики і хімії*. Гадач, 1918, 40 с.
9. Євтимович В. *Московсько-український словник для військових*. Зредаговано ред. Комісією при Головній Шкільній Управі В. М-ва. Київ, 1918, 125 с.
10. Ловецький Ф. *Короткий московсько-український словник для юристів*. Київ: Прогрес, 1918, 29+3 с.
11. *Московсько-український термінологічний словник*. Додаток №1 до першого числа *Термінологічного збірника Міністерства шляхів* (без місця видання), 1918, 56 с.
12. *Українсько-московський термінологічний словник*. Додаток №2 до першого числа *Термінологічного збірника Міністерства шляхів* (без місця видання), 1918, 24 с.
13. *Московсько-український словничок залізничних посад*. Додаток №3 до першого числа *Термінологічного збірника Міністерства шляхів* (без місця видання), 1918, 56 с.
14. *Фізична термінологія (російсько-українська)*. Уложив педагогічний гурток слухачів Вінницького учительськ. ін-ту. Вінниця, 1918, 32 с.
15. Комаров Б., *Короткий російсько-український словник*. Вип. 1. *Фізика*. Одеса: Одес. Губвідділ наросвіти, 1919.
16. Лебідь Д. *Українська мова. Російсько-український словник та зразки паперів українською мовою*. Чернігів, 1918, 256 с.
17. Леонтович В. та Єфимов О. *Московсько-український правничий словничок*. Київ: Друкар, 1919, 141+3 с.
18. Хведорів Н. М. *Московсько-українська термінологія елементарної математики*. Кам'янець-Подільський, 1919, 37 с.
19. Звінський. *Начерк філософічної термінології*. Черкаси: Вид-во коопер. Допомога школі Черкаської повітової вчительської спілки, 1920, 33 с.
20. Левицький К. *Німецько-український правничий словар*. Відень: Накл. Видавн. Спілки у Відні, 1920, VII+497 с.
21. *Словник російсько-український математичної термінології*. Запоріжжя: вид. Запорізьк. відділу нар. освіти, 1921, 32 с.; 2-е вид., Діденко О. *Практичний російсько-український словник математичних термінів для учнів трудшкіл, профшкіл та студентів*. Запоріжжя, 1926, 32 с.
22. Мельник М. *Українська номенклатура висших рослин*. Львів: НТШ, 1922.
23. Александровський Б. П. *Шкільний медичний словник (за Галиним)*. Полтава: вид. Українхреста, 1924, 41+1 с.
24. Бузинний О. та Щепотъєв В. *Короткий російсько-український словник*. У книжці *Практичний підручник діловодства*. Вид. Книгоспілка, 1924, сс. 43–83.
25. *Короткий російсько-український словничок фінансових термінів для вжитку співробітниками Губфінвідділу*. Київ, 1924, 161 с. (Надруковано на склографі).
26. *Номенклатура міжнародна причин хороб та смерті (Матеріали до української статистики та економічної термінології, I)*. Переклад з англ. мови акад. О.В. Корчак-Чепурківського, Харків: вид. ЦСУ, 1924, 25 с.

27. **Риндик С.** *Термінологічний словник міцності матеріалів.* 1924. Окрема відбитка з книжки **Риндик С.** *Міцність матеріалів.* Прага: Український Громадський Видавничий Фонд, 1924, сс. I-XXII.
28. **Чайковський М.** *Систематичний словник української математичної термінології з позбучним українсько-російським словником.* ч. 1. *Елементарна математика.* Берлін: Видавництво української молоді, 1924. 116 с.
29. **Білик Я.** *Політичний словник.* Популярне пояснення понад 3000 малозрозумілих політичних слів, назв, імен та термінів. Харків: Книгоспілка, 1925, 277 с.
30. *Матеріали до української технічної термінології. Випуск I. Рисункові прилади. Основні частини машин.* Прага: Основа, 1925, 23 с.
31. **Свободін М.** та **Кохановський М.** *Практичний правничий словник російсько-український.* Київ: Селянська правда, 1925, 72 с.
32. **Жигадло І.** *Російсько-український словничок реместв, професій та підприємств.* Харків, 1925, 24 с.
33. *Російсько-український словник банкового діловодства.* За ред. В.І. Орловського та І.М. Шелудька. Київ: Вид-во київської філії Промбанку, 1925, 6+61 с.
34. **Дубровський В.** *Російсько-український технічний словник, з додатком сільсько-господарських термінів.* Київ: Трест Київдрук, 1925, 1+71 с. (Передрук словника з книжки П. Городецького *Культура цукрових буряків на Україні*); вид. 2-е, змінене і доповнене, *Російсько-український технічний словник.* Київ, 1926, 104 с.
35. **Васильківський М.** *Українсько-російський словничок.* У роботі Я. Мамонтова *Хрестоматія сучасних педагогічних течій.* Харків, 1926, 613—633 с.
36. **Галин М.** *Латинсько-український словник.* Під ред. д-ра мед. Б. Магюшенка і д-ра Наливайка. Прага: Вид. Спілки Українських Лікарів у Чехословаччині, 1926, XII+304 с.
37. **Гиржель А., Рин Д.** *Українська мова в бухгалтерії та статистиці. = Украинский язык в бухгалтерии и статистике с предисловием А.И. Бодяги. Номенклатура счетов. Терминология. Формы. Справочный словарь. Практическое пособие при переводе отчетности на украинский язык.* Одесса, 1926, 166 с.
38. **Корчак-Чепурківський О.** *Номенклатура хороб. Латинсько-українські назви хороб та російський показчик до них.* Складено за “Номенклатурой болезней и причин смерти”, НКЗ РСФСР. Київ: Вид. Київськ. медінституту, 1926, 50 с.
39. **Лукаsevич Є.** *Анатомічний словник. (Матеріали).* Львів, Накладом автора, 1926, 72 с.
40. **Осипів Мик.** *Російсько-український словник що-найпотрібніших у діловодстві слів (практичний порадинок).* Харків — Полтава, 1926, 83 с.
41. *Словник української бібліотечної термінології.* Бюлетень Одеськ. бібліотечного об'єднання, 1926, 5 с.
42. **Підмогильний В., Плужник Є.** *Фразеологія ділової мови.* Київ: Час, 1927, 296 с. Перевидано — Київ: Кобза, 1993, 243 с.
43. **Усовський Б.М.** *Каталог-довідник сільсько-господарських машин та приладів. Всеукраїнський союз с.-г. кооперації Сільський господар. Відділ машинотракторовий.* Харків: Сільське господарство, 1927, 288 с.

44. **Попов П.** *Матеріяли до словника українських граверів. Додаток I.* Київ: 1927, 34 с.
45. **Тронській Е.** *Малярсько-руській правничій термінологічний словарь.* Вид. за підпорюю Міністерства шкільництва і народної освіти. Ужгород: Вид-во Просвіта, 1925 – 1927, 188 с.
46. **Чикаленко Є.** *Російсько-український сільськогосподарський словник. Проект.* Подбрани: Вид. Укр. Госп. Академії та Спілки укр. техніків сільського господарства в ЧСР, 1927, 63 с. [Охоплено літери (А-К)].
47. *Лісотехнічний словник. I. Німецько-український.* Лісова термінологічна комісія при Агрономічно-лісовому ф-ті УГА в ЧСР та Спілки укр. техніків с. г. в ЧСР, 1928, 137 с.
48. **Карин І.** *Словник до I, II, III випусків “Техноглота”.* С додатком основних правил (німецької) граматики. Харків: Укрдержвидав, 1930, 78 с. [Німецько-український технічний словник].
49. *Словник математичної термінології для середньої школи.* Харків — Одеса: Радянська школа, 1933, 40 с.
50. **Фотинюк Г.** *Українсько-польські та латинські назви рослин.* Львів: Накладня М. Матвійчука, 1934, 20 с.
51. **Тимковський А.** *Словник радіотермінологічний російсько-український для технікумів, трудшкіл, ФЗУ, радіоаматорів,* За ред. мови А.М. Пашковського. Миколаїв: Секція наукових робітників, 1930, 6+52 с.
52. **Нікішов В.В.** *Словник походження математичних термінів.* Харків — Київ: Державне науково-технічне видавництво України, 1935, 52 с.
53. *Словник українознавства.* Львів: Дешева книжка, 1938, 197 с.
54. **Топольницький М.** *Політично-економічний словник чужих слів.* Львів: Вид-во І. Тиктор, 1938, 64 с. (Бібліотека “Народної справи” “Рідне слово”, ч. 1-2).
55. **Ільницький-Занкович І.** *Німецький та український військовий словник. Около 40 000 слів в обидвох частинах.* Берлін: Бернгард & Грєфе, 1939, 504 с.
56. **Ільницький-Занкович І.** *Німецький та український літунський словник.* Берлін: Бернгард & Грєфе, 1939, 205 с.
57. *Kleines deutsch-ukrainisches technisches Wörterbuch.* Bearb. J. Żukowskyj unter mitwirkung Z. Kuzela. Berlin: Ost-Europa Verlag, 1943, 163 S. [Німецько-український технічний словник Жуковського та Кузелі].

Словники термінологічних комісій — попередників ІУНМ

1. *Термінологія географічна,* зложена Природничою Комісією Українського Т-ва Шкільної Освіти в Києві. Київ: Друк. Центр. Ради, 1917, 12 с.
2. *Термінологія граматична і правопись,* ухвалені Комісією мови при Українському Товарстві Шкільної Освіти в Києві. Київ, 1917, 20 с.
3. *Проект альгебричної термінології.* Київ: Вид. Т-ва шкільної освіти, 1917, 8 с.
4. *Проект геометричної термінології.* Київ: Вид. Т-ва шкільної освіти, 1917, 15 с.

5. *Українська граматична термінологія й правопис*, ухвалені Катеринославським Учительським Товариством та лекторською комісією Учительського Товариства. Без місця та року видання. Вид. Каменяр, 15 с.
6. *Програма систематичного курсу арифметики [аритметики] і термінологія*. Зложена математичною комісією Українського Товариства Шкільної Освіти. Київ, 1917, 15 с.
7. **Падалка Л.** *Російсько-український діловодний словник*. Педагогічне Бюро Полтавського Губ. Земства. Полтава, 1918, 3 + 106 с.
8. **Ніколаєв В. Ф.** *Назви звірів, птахів, комах та інших животин*. Музей Полтавської Губ. Нар. Управи. Матеріяли до української наукової термінології. Матеріяли до термінології по природознавству. Ч. 1. Полтава, 1918, 5 + 60 с.
9. **Жигадло І.** *Короткий московсько-український правничий словник*. Кременчук: Вид-во Полтавського Українського Правничого Товариства, 1918, 36 с.; 2-е доп. вид. під назвою *Короткий московсько-український словник судівництва та діловодства*. Полтава: Вид-во Полтавського Українського Правничого Товариства, 1918, 126 с.; 3-є вид., 1919, 126 с.
10. **Курило О.** *Російсько-український словничок медичної термінології*. Київ: вид. Українських Медичних вістей, 1918, 31 с.
11. *Термінологія технічна, прийнята Технічною Термінологічною Комісією при Департаменті Професійної Освіти М.Н.О.* За ред. Т. Секунди. Київ: Друкар, 1918–1919 рр., вип. I, Статика, 1918, 20 с., вип. II, Залізобетон, 1919, 15 с., вип. III, Гірництво, 1919, 22 с.
12. **Галин М.** *Російсько-український медичний словник*. Матеріяли до української медичної термінології. Київ: Київ Губ. Відділ Охорони Народнього Здоров'я, 1920, XVIII + 144 с.

Термінологічна Комісія Природничої Секції Українського Наукового Товариства видала дві окремі відбитки з I тома *Матеріялів до української природничої термінології* (цей том було надруковано, проте наклад загинув; на 1930 рік існував один примірник у бібліотеці ІУНМ [86, 18-19, тут наведено і його зміст]):

1918 — вип. 1 — *Словник української фізичної термінології. (Проект)*. Уклала **О. Курило**. Київ: Вид. Терм. Ком. Від. Природн. Наук Укр. Наук. Т-ва, 1918, 133 с. [Текст російсько-український; український цифровий показник.]

1919 — вип. 2 — *Словник української ентомологічної номенклатури. (Проект)*. Укладач **Ір. Щоголів**. Київ: Вид. Терм. Ком. Від. Природн. Наук Укр. Наук. Т-ва, 1919-20, 1+78 с. [Текст латино-українсько-російський; український і російський цифровий показники].

Словники ІУНМ та НДІМ

Інститут Української Наукової Мови видав такі томи *Матеріялів до української природничої термінології та номенклатури*:

1923

II том — *Словник геологічної термінології. (Проект)*. Укладач **П. Тутковський** (Природничий відділ). Київ: ДВУ, 1923, X+202 с. [Текст російсько-український; показник українсько-російський з цифровим позначенням джерел].

III том — *Словник хемичної термінології. (Проект)*. Уклала **О. Курило** (Природничий відділ). Київ: ДВУ, 1923, X+142 с. [Текст російсько-український; український цифровий показник].

1925

IV том вип. 1 — *Словник математичної термінології. (Проект)*. Ч. I. *Термінологія чистої математики*. Укладач **Ф. Калинович** (Природничий відділ). Зредагувала Математична Секція Природничого Відділу Інституту Української Наукової Мови УАН. Київ: ДВУ, 1925, XI+240 с. [Текст українсько-російсько-німецько-французький; показники цифрові — російський, німецький, французький].

V том — *Nomina Anatomica Ucrainica. Анатомічні назви, прийняті в Базелі на IX зборах Анатоміч. Т-ва, перекладені на укр. мову*. Редагували: проф. **Ф. Цешковський** та проф. **О. Черняхівський** (Природничий відділ). Київ: ДВУ, 1925, V+7+87 с. [Текст латино-український].

1926

IV том, вип. 2 — *Словник математичної термінології. (Проект)*. Ч. II. *Термінологія теоретичної механіки*. Укладач **Ф. Калинович** (Природничий відділ). Зредагувала Математична Секція Природничого Відділу Інституту Української Наукової Мови УАН та Математично-Природописно-Лікарська Секція Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. Київ: ДВУ, 1926, VIII+80 с. [Текст українсько-російсько-німецько-французький; показники цифрові — російський, німецький, французький].

1927

VI том, вип. 1. — *Словник зоологічної номенклатури. Назви птахів. (Проект)*. Уклав **М. Шарлемань** (Природничий відділ). Київ: ДВУ, 1927, 63 с. [Текст латино-українсько-російсько-німецько-французько-англійський. Показники цифрові: український, російський, німецький, французький, англійський].

VI том, вип. 2. — *Словник зоологічної номенклатури. Назви хребетних тварин. Mammalia.—Reptilia.—Amphibia.—Pisces. (Проект)*. Уклали **М. Шарлемань** та **К. Татарко** (Природничий відділ). Київ: ДВУ, 1927, 124+1 с. [Текст М. Шарлеманя — латино-українсько-російсько-німецький і К. Татарка латино-українсько-російсько-німецько-французько-англійський, показники цифрові].

1928

VI том, вип. 3. — *Словник зоологічної номенклатури. Назви безхребетних тварин. Evertebrata. (Проект)*. Уклали **І. Щоголів** і **С. Паночіні** (Природничий відділ). Київ: ДВУ, 1928, 186+2 с. [Текст латино-український. Показники цифрові].

VII том. — *Словник ботанічної номенклатури. (Проект)*. Уклали **О. Яната** і **Н. Осадча** (Природничий відділ). Київ: ДВУ, 1928, XXXI+313 с. [Текст латино-українсько-російсько-німецький. Показник україно-латинський].

Від IX тому назву серії змінено на *Матеріяли до української термінології та номенклатури*

IX том. — *Словник технічної термінології. Комунальне господарство. (Проект)*. Уклали **К. Туркало** і **В. Фаворський** (Технічний відділ). Київ: ДВУ, 1928, 172 с. Словник вийшов як т. I *Матеріялів до української технічної термінології*. [Текст російсько-український. Український цифровий показник].

X том. — *Словник технічної термінології (загальний). (Проект)*. Уклали інж. **І. Шелудько** та інж. **Т. Садовський**. Зредагував технічний відділ Інституту Української Наукової Мови УАН. Київ: ДВУ, 1928, 588 с. [Текст російсько-український. Український цифровий показник].

XI том. — *Словник природничої термінології. (Проект).* Уклав **Х. Полонський** (Природничий відділ). Харків — Київ: ДВУ, 1928, VIII+262 с. [Текст російсько-український, частково російсько-українсько-латино-німецький. Цифрові показники українських термінів і латинських та німецьких термінів].

XII том. — *Словник технічної термінології. Електротехніка. (Проект).* Уклав інж.-електр. **І. Шелудько** (Технічний відділ). Київ: ДВУ, 1928, XVI+248 с. [Текст російсько-український. Український цифровий показник.]

XIII том. — *Словник термінів педагогіки, психології та шкільного адміністрування. (Проект).* Уклав **П. Горецький**. Київ: ДВУ, 1928, 100+1 с. [Текст російсько-український. Українсько-російський показник].

XIV том. — *Словник технічної номенклатури. Мануфактурні виробництва. (Проект).* Уклав проф. **Федір Лоханько**. Київ: ДВУ, 1928, X+104 с. [Текст російсько-український. Український цифровий показник].

1929

XV том. — *Словник механічної термінології. Силові. (Проект).* Київ: ДВУ, 1929, 3+165 с. [Текст російсько-український. Український цифровий показник].

1930

XVI том. — *Словник ділової мови. Термінологія та фразеологія. (Проект).* Уклали **М. Дорошенко, М. Станіславський, В. Страшкевич**. Харків — Київ: ДВУ, 1930, 248 с. [Текст російсько-український]. (Перевидано 1993 року в Мюнхені з післясловом О. Горбача).

XVII том. — *Словник економічної термінології. (Проект).* Харків — Київ: ДВУ, 1930, 6+133 с. Уклали **Г. Кривченко, В. Ігнатович**. Друге видання (чи частина накладу першого) має в надзаголовних даних зміну. Замість ІУНМ проставлено *Інститут Мовознавства*. Харків: Радянська школа, 1931, 134 с. [Текст російсько-український. Показчик українсько-російський.]

XVIII том. — *Словник будівельної термінології. (Проект).* Уклав **С. Булда**. Харків — Київ: ДВУ, 1930, XV+255 с. [Текст російсько-український. Показчик українсько-російський.]

XIX том. — *Словник технічної термінології. Мірництво. (Проект).* Уклали **Ю. Трихвиль, І. Зубков**. Харків — Київ: ДВУ, 1930, 155 с. [Текст російсько-український. Показник українсько-російський.]

XX том. — *Словник музичної термінології. (Проект).* Київ: ДВУ, 1930, 135 с. [Текст російсько-український та чужомовно-український. Показник українсько-російсько-чужомовний. Показник прізвищ композиторів, що їх правопис викликає сумнів]

1931

Після ліквідації ІНУМ нерепресовані працівники ІНУМ та Історично-філологічного відділу АН УСРР протягом деякого часу видавали термінологічні словники у Відділі термінології та номенклатури Науково-Дослідчого Інституту Мовознавства (згодом - Інститут Мовознавства). Започатковано нову нумерацію серії *Матеріалів до української термінології та номенклатури* Інституту Мовознавства. Видано:

II том — *Словник гірничої термінології. (Проект).* Уклали **П. Василенко та І. Шелудько**. Харків: Радянська школа, 1931, XII+142 с. [Текст російсько-український, українсько-російський показник.]

III том — *Словник антропогеографічної термінології. (Проект).* Уклав **А. Носов**. Харків: УРЕ, 1931, XII+230 с. [Текст українсько-російсько-французький; показники — російський, французький. Показник назв народів українсько-російсько-французький]

Поза нумерацією серії видано під шапкою НДІМ *Словник математичної термінології. Том III. Астрономічна термінологія й номенклатура. (Проект)*. Уложили **Ф. Калинович** і **Г. Холодний**. Харків: Радянська школа, 1931, X+117 с. [Текст українсько-російсько-німецько-французький; показники цифрові — російський, німецький, французький. Показник астрономічної номенклатури].

Відділ термінології та номенклатури Науково-Дослідчого Інституту Мовознавства започаткував *Серію практичних словників*. Видано лише чотири словники:

Вип. 1 — *Практичний словник медичної термінології*. Уклали **В. Крамаревський**, **О. П'ятак**, **В. Савицький**, **О. Туровець**, **А. Шуринок**. Харків: Радянська школа, 1931, IV+86 с. [Текст російсько-український].

Вип. 2 — *Практичний словник сільсько-господарчої термінології*. Уклав **П. Сабалдир**. Харків: Радянська школа, 1931, 99 с. [Текст російсько-український].

Вип. 3 — *Практичний словник виробничої термінології*. Уклав **І. Шелудько**. Харків: Радянська школа, 1931, VII+110 с. [Текст російсько-український].

Вип. 4 — *Практичний словник біологічної термінології*. Уклав **С. Паночіні**. Харків: Радянська школа, 1931, 90 с. [Текст російсько-український].

1932

IV том — *Словник транспортної термінології. (Проект)*. Харків: УРЕ, 1932, XII+370 с. [Текст російсько-український. Показники — посад, професій та українсько-російський].

VII том — *Словник ботанічної термінології. (Проект)*. Уклали **В. Вовчанецький** та **Я. Лепченко**. Харків — Київ: УРЕ, 1932, 328 с. [Текст російсько-українсько-французький; показники — українсько-російський, французько-український].

IX том — *Словник фізичної термінології. (Проект)*. Зредагував **В. Фаворський**. Харків: УРЕ, 1932, VI+214 с. [Російсько-українська частина (подано тільки рекомендовані терміни; українсько-російська частина (подано рекомендований термін та ухвалені синоніми); показники — латино-український та німецько-український].

1933

VI том — *Словник сільсько-господарської термінології. (Проект)*. Зредагував **П. Сабалдир**. Харків — Київ: УРЕ, 1932, VIII+392 с. [Текст російсько-український. Показники — українсько-російський та латино-російський].

1936

Словник медичної термінології. Уклали **І.М. Кириченко** та ін. Київ: Держмедвидав, 1936. [Словник укладено згідно з настановами *Медичного термінологічного бюлетеня* (див. с. 144).]

Словники, що їх укладено за участю ІУНМ

Секунда Т. *Німецько-російсько-український словник термінів механіки*. Терміни розглянув і прийняв Технічний відділ Інституту Української Наукової Мови ВУАН. Харків — Київ: ДВУ, 1925, 1+39 с. [Показники український і російський].

Практичний російсько-український словник ділової мови (конторської та рахівничої). Склали **Є. Лінкевич**, **Б. Михайлович**, **П. Скрипник** і **І. Степаненко**. Зредагували **М. Гладкий** і **К. Туркало**. Додаток: *Український правопис*. Склали проф. **М. Грунський** та **Г. Сабалдир**. 1-е вид Київ: Час, 1926, 2+134 с.; 2-е вид Київ: Книгоспілка, 1926; 3-е вид Київ: ДВУ, 1926, 2+134 с.

Журковський В. *Російсько-український транспортний словник*. Словника розглянула та рекомендує для вжитку по всіх залізницях УСРР Науково-Методологічна

Комісія при п/Відділі Укрлікнепу Нар. Ком. Освіти. (Протокол засідання від 15/ХІІ 25 р. №10). Харків: Південна округа шляхів, 1926, 1+93 с. (Додано: Назви залізниць ССРР. Назви залізничних станцій УСРР. Пристані Дніпровського басейну. Порти та приписні пункти України й Криму).

Веретка С., Матвієвський М. *Практичний правничий словник. Російсько-український.* Зредагував Ю. Мазуренко. Харків: Юридичне видавництво НКЮ УСРР, 1926, 8+80 с.

М. і Л. Дармороси. *Словник технічної термінології. З російським покажчиком.* Київ: Горно, (без року), 292 с. (Передмову датовано 1.11.1926 р.).

Російсько-український словничок математичної термінології та фразеології. Алгебра. Склала Термінологічна Комісія Одеської Науково-Дослідчої Математичної кафедри. Погоджено з Математичною Секцією Природничого Відділу ІУНМ. Одеса, 1927, 2+46 с.

Словник хемічної номенклатури. Неорганічна хемія. Уклав С. Зенкевич з доручення Всеукраїнської наради в справі усталення української хемічної номенклатури (8-9 жовтня 1927 р.). Харків: ДВУ, 1928, 2+49 с.

Селецький І. *Проект метеорологічної термінології. Російсько-український словник.* Терміни, ухвалені в метролог. секції Інституту Української Наукової Мови. Відбитка з Дек. Бюл. Укрм. за 1926, 27, 28 р. Київ: Укрмет, 1928, 16 с. (*А-Изоляция*).

С. та О. Якубські *Російсько-український словник військової термінології.* За редакцією ІУНМ. Харків: ДВУ, 1928, 216 с. (Перевидано 1993 року в Мюнхені з післясловом О. Горбача).

Кисільов В. *Медичний російсько-український словник.* Одеське наукове при Українській Академії Наук товариство. Секція Медична. Харків: ДВУ, 1928, 2+142 с.

Шелудько І.М. *Радіословник (українсько-російський).* Харків – Київ: Транспорт і зв'язок, 1932, 93 с. [Текст українсько-російський. Показник російсько-український.]

Видано як *Збірник Історично-Філологічного Відділу №41:*

Російсько-український словник правничої мови. (Понад 67 000 слів). Праця Правничо-Термінологічної Комісії при Соціально-Економічному Відділі Академії Наук. Гол. ред. акад. А.Ю. Кримський. УАН. Збірник Історично-Філологічного Відділу, № 41. Київ: Друкарня Української Академії Наук, 1926, Х+228 с.; 2-е вид. за ред. К. Царкевича і В. Павловського, Науково-дослідне товариство української термінології, Нью-Йорк, 1984, 236 с.

Репресивні термінологічні бюлетені 1933 – 1935 рр.

Усі бюлетені дають у надзаголовних даних ВУАН, Ін-т мовознавства та номер бюлетеня.

1. *Медичний термінологічний бюлетень.* Київ: Вид-во ВУАН, 1934, 65 с.
2. *Математичний термінологічний бюлетень.* Київ: Вид-во ВУАН, 1934, 80 с.
3. *Ботанічний термінологічний бюлетень.* Київ: Вид-во ВУАН, 1935, 24 с. Одночасно надруковано як додаток до журналу *Мовознавство*, №5, 1935, сс. 88-106.
4. *Фізичний термінологічний бюлетень.* Київ: Вид-во ВУАН, 1935, 81 с.
5. *Виробничий термінологічний бюлетень.* Київ: Вид-во ВУАН, 1935, 79 с.

Шкільні словники видавництва Радянська школа 1934–1935 рр.

У вступі до кожного з цих словників зазначено, що словника укладено згідно з текстом підручників з відповідного предмету для середньої (чи початкової) школи.

1. *Російсько-український словник анатомічно-фізіологічної термінології для середньої школи.* Харків, 1934, 35 с. (600–700 термінів).
2. *Російсько-український словник біологічної термінології для середньої школи.* Харків, 1935, 212 с. (4000–4500 термінів).
3. *Російсько-український словник ботанічної термінології для середньої школи.* Харків, 1934, 55 с. (1000–1100 термінів).
4. *Російсько-український словник географічної термінології для середньої школи.* Харків, 1934, 147 с. (3000 термінів).
5. *Російсько-український словник зоологічної термінології для середньої школи.* Харків, 1935, 116 с. (2000 термінів).
6. *Російсько-український словник математичної термінології для середньої школи.* Харків, 1934, 98 с. (1000 термінів).
7. *Російсько-український словник природничої термінології для початкової школи.* Харків — Київ, 1934, 63 с. (650–700 термінів).
8. *Російсько-український словник фізичної термінології для середньої школи.* Харків, 1935, 146 с. (2000 термінів).
9. *Російсько-український словник хімічної номенклатури і термінології для середньої школи.* Харків, 1935, 117 с. (2000–2300 термінів).

Невидані словники

Із пункту 12 б) Резолюції Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті в питаннях термінології [172, 19] (див. додаток Б, с. 153), що містить вимогу *негайно переглянути всю словникову продукцію*, дізнаємося, що на 26 квітня 1933 р.:

перебували у друкарнях словники: метеорологічної, лісової, фізичної, театральної¹, зоологічної термінології; термінології пірогенетики, кераміки й скла, шкіри;

підготовано до друку й передано до видавництва УРЕ словники: соціально-економічної, ветеринарно-зоотехнічної термінології, термінології органічної хемії, фізичної географії;

опрацьовувано в Інституті мовознавства словники: медичної термінології, термінології неорганічної хемії, російсько-український і українсько-російській технічний, англо-український технічний, німецько-український технічний, військовий, харчовий, поліграфічний, цукровий; загальномовні: англо-український, французько-український, польсько-український; російсько-український — IV том; історичний — том II, вип. 1.

¹За інформацією з листа В. Ревуцького, автором цього словника був відомий український актор Северин Паньківський.

Отже, різною мірою готові були принаймні 26 словників. З усіх перерахованих словників вийшов лише словник фізичної термінології, що його здано до складання 20/IX 1931 року, а підписано до друку 13/VIII 1932, тобто можна припустити, що на час схвалення резолюції наклад був готовий. Цьому словникові присвячено окремий термінологічний бюлетень.

Протягом 1934 р. НДІМ мав здати до друку десять словників (див. додаток В, с. 166). Із них видано лише *Словник медичної термінології* (див. с. 143). Відтоді почалася тривала перерва. Наступний термінологічний словник вийшов друком лише 1959 року. Про четвертий том академічного російсько-українського словника (див. с. 74) відомо, що він був готовий до друку, проте набір розсіпано, а гранки вилучено і знищено за наказом урядових органів.

Про те, хто були автори цих словників, можна довідатися із статті Ф. Калиновича [86], де згадано авторів словників Природничого Відділу ІУНМ. Наведені далі дані стосуються другої половини 1929 року (редакційну статтю датовано 15/XI 1929). Було **закінчено та складено рукописи:**

Словник термінології органічної хемії. Упорядник проф. О. Качаловський [86, 19, 25].

Словник метеорологічної термінології. Упорядник І. Селецький [86, 19, 24].

Готовано до друку:

VIII том матеріалів [193, 72]: *Словник Зоологічної Термінології*. Упорядник С. Паночіні [86, 17]. Потім, після “знешкодження”, його мали здати до друку 1934 р. (див. додаток В, с. 166).

Опрацьовувано:

Словник фізичної термінології (друге видання). Упорядник Г. Холодний [86, 24].

Словник фізичної географії. Упорядник К. Дубняк [86, 22].

Словник геологічної термінології (друге видання). Упорядники П. Тутковський, С. Назаревич та Хв. Полонський [86, 22-23].

Словник термінології неорганічної хемії (друге видання). Упорядники В. Залізник, Н. Щербина [86, 25].

Медичний термінологічний словник. Упорядник О. Черняхівський [86, 24]. За матеріалами цього словника укладено *Практичний Словник Медичної термінології* 1931 року (див. передмову до словника).

Додаток Б

Резолюції Комісії НКО в справі перевірки роботи на мовному фронті

Наведені тут документи надруковано в першому числі журналу *Мовознавство* [172] (дві перші) та збірці статей [228, 115-129] (усі три).

Резолюція Комісії НКО в справі перевірки роботи на мовному фронті на доповідь тов. Х в и л і „Націоналістична небезпека на мовному фронті й боротьба проти неї” (26 квітня 1933 р.)

Заслухавши доповідь тов. Хвилі про стан мовного фронту, *нарада констатує*:

- I. Мовна ділянка ідеологічного фронту, як частина цілого процесу нацкультбудівництва, вимагає особливо більшовицької пильності, бо вірне спрямування шляху розвитку мови у великій мірі визначає вірний розвиток цілої української радянської культури, пролетарської, соціалістичної змістом, національної формою.

Завдяки ленінській національній політиці партії за роки революції українська радянська культура, як і культура всіх народів СРСР, бурхливо розвивалася, досягнувши нечуваного розквіту. Зокрема українська мова

надзвичайно розвинулася, збагатилася і вдосконалилася, ставши могутнім знаряддям комуністичного виховання мас і залучення їх до активної участі в соцбудівництві.

II. На перешкоді величезному мовному будівництву, що його провадить партія, намагались і намагаються ставати контрреволюційні націоналістичні елементи. Процес СВУ в повній мірі виявив намагання класового ворога — контрреволюційних петлюрівських елементів запроваджувати шкідництво на цій саме ділянці ідеологічного фронту. Куркульсько-петлюрівська агентура в наукових інституціях намагалася спрямувати розвиток української літературної мови буржуазно-націоналістичним шляхом, з метою відірвати розвиток української культури від цілого розвитку соціалістичної культури братерських республік СРСР. Конкретно це виявилось:

А) *На теоретичній ділянці* — в націоналістичній теорії самотності розвитку української мови, в пропаганді відриву її від загального процесу мовного будівництва в СРСР, а насамперед — відриву від мови російського пролетаріату; у відкиданні інтернаціональних термінів у мові, що прикривалося націоналістичною теорією „народності”;

Б) *На практиці* — в шкідництві, що запроваджувалося в загальних і термінологічних словниках (навмисне відкидання термінів та інших слів, тісно пов'язаних з процесами соцбудівництва і класової боротьби), відкидання загальноживаних і засвоєних масою термінів та заміною їх штучними новотворами з метою гальмування процесу соцкультросту мас; в просякненні наукової та учбової літератури націоналістичними поглядами на мову та в пропаганді націоналізму через ілюстративний матеріал (добір націоналістичних, чорносотенних і релігійних прикладів у словниках і підручниках); у відкиданні спільних з російською мовою лексичних і синтаксичних засобів, особливо тих, що зумовлюються спільним характером соцбудівництва (відкидання новотворів пожовтневої доби, створення штучних синтаксичних відмінностей, культивування архаїчних форм тощо); у спрощуванні, вульгаризації і звужуванні мовних засобів з метою знизити культурний рівень мас.

III. Процес СВУ показав, яку велику небезпеку становить шкідницька робота куркульсько-петлюрівської агентури; уже після цього процесу СВУ НКО не подбав про посилення проводу мовним фронтом, не виявив більшовицької пильності в боротьбі з націоналістичними виявами на мовному фронті. Провід уже перебудованих після процесів СВУ мовознавчих інституцій, а також і робітники мовної ділянки в масі не зробили належних політичних висновків з виявлених на процесі СВУ фактів; не провадили систематичної боротьби проти націоналістичних спроб впливати на

розвиток української літературної мови; керівництво київського Н.-д. інституту мовознавства потурало буржуазно-націоналістичним елементам в проведенні їх класово-ворожих настановлень, і це створило умови для дальшої шкідницької діяльності цих елементів.

Уже після процесу СВУ маємо такі факти, як видання термінологічного словника Шелудька та ін., таких праць, як „Нариси з української синтакси” Смеречинського та ряду підручників, що продовжували застосовувати націоналістичні, шкідницькі настановлення. Це свідчить про відсутність належної класової пильності на мовному фронті, про значну засміченість науково-дослідних інституцій та апарату практичної мовно-літературної роботи класово-ворожими націоналістичними елементами. Цілком правильно „Правда” і „Комуніст” викрили цю націоналістичну роботу на мовному фронті.

IV. Народа вважає, що:

1. Треба розгорнути широку роботу щодо остаточного викриття і викоринення націоналістичних викривлень на мовній дільниці, а саме — скритикувати і вилучити шкідливу продукцію, мобілізувати широку пролетарську громадськість на боротьбу з націоналістичними виявами, як з місцевим націоналізмом — з куркульсько-петлюрівською агентурою, так і з великодержавницькими тенденціями здискредитувати саму ідею і практику нацкультбудівництва та досягнення в галузі українізації.
2. Переглянути словники і виправити в дальших виданнях принушені в них хиби, спрямувавши розвиток термінології відповідно до інтересів соціалістичного, господарського і культурного розвитку та інтернаціонального виховання мас.
3. Переглянути наукову і учбову підручничову літературу, викривши націоналістичні прояви, та надалі спрямувати висвітлення мовних питань з марксистсько-ленінських методологічних позицій.
4. В зв'язку з тим, що в державному українському правописі, зокрема в 3-ій частині його, є пункти, що їх застосування, як виявилось, дає політично шкідливі наслідки, скорегувати український правопис в частині правопису іншомовних слів в напрямку більшої конкретизації пунктів про вживання „г”, „ль”, „л” з метою забезпечити якнайлегше засвоєння правопису масами.
5. Посилити партійний провід роботою мовознавчих інститутів, переглянути плани науково-дослідної роботи, перебудувавши їх в напрямку максимального наближення тематики до практичних проблем (видання словників, наукової літератури для вишів і шкіл, дослідження мови письменства і преси, поліпшення перекладів, підвищення кваліфікації редакторських кадрів, учителів) на базі глибокого опрацювання і усвідомлення їх в світлі марксистсько-ленінської

методології; переглянути склад н.-д. інститутів, курсів українізаторів, перекладачів, літредакторів і іншого мовно-літературного персоналу видавництва та очистити його від націоналістичних класово-ворожих елементів; посилити політичне виховання мовних робітників; покласти край практиці відриву загальнополітичної редактури від мовної, запровадивши в принципі єдиноосібну авторську і редакторську відповідальність за єдність змісту і форми літературного твору.

Резолюція Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті в питаннях термінології

1. Українська термінологія за роки існування диктатури пролетаріату має чималі досягнення. Власне кажучи, й говорити про українську термінологію як таку можна лише з часу існування радянської влади на Україні. Лише переможна пролетарська революція дала змогу розвиватися українській мові в усіх її ділянках, зокрема в термінологічній.
2. Буйному розвитку української термінології сприяло ціле соціалістичне будівництво, зокрема реконструкція промисловості, колективізація сільського господарства, що поряд з ростом техніки покликала до життя цілий ряд нових, досі незнаних у мові, термінів.
3. Цей зріст української термінології відбувався і відбувається в умовах щонайгострішої класової боротьби в країні, що позначилася і на термінологічній ділянці цілої мовної галузі, як складової частини національно-культурного процесу на Україні.
4. Найхарактернішим з цього погляду є етап словникової діяльності кол. Інституту наукової мови в Києві, цього найактивнішого осередку СВУ. Цей Інститут за час свого існування видав 15 словників: математичний, словник зоологічної номенклатури, ботанічної номенклатури, загально-технічний, природничої термінології, електротехнічний, педагогічних і психологічних термінів, технічної термінології (мануфактура), механічної термінології, ділової мови, мірництва, комунальної термінології, економічної термінології, будівельної, музичної термінології.
5. Методологія укладання цих словників відбиває ту політичну платформу, на якій стояв кол. Інститут наукової мови, будучи найактивнішим осередком СВУ. Ця методологія в своїй суті буржуазно-націоналістична. У застосуванні до української термінології ця методологія виглядає як лінія на цілковите відмежування української мови від інших мов, зокрема від російської, як лінія, спрямована на самобутність української мови, на

безоглядне пересаджування на сучасний нам мовний ґрунт термінів доби феодалізму на Україні тощо.

6. Практично ця методологія продиктувала силу термінологічних спотворень на українському мовному ґрунті, що, як мовне шкідництво, йшло такими лініями:

А. Ліквідація загальноживаних в УСРР, а то й у всьому Союзі, прийятих у науковій, технічній і загальній українській літературі і виробничій практиці термінів та слів термінологічного значення з заміною їх на:

- 1) спеціально вигадані штучні „українські відповідники” — новотвори, напр.: „петит” — „дрібень”; „курсив” — „письмівка”; „фотометр” — „світломір”; „сифон” — „духовик”; „сектор” — „витинок”; „сегмент” — „утинок”; „екскаватор” — „копалка”; „тютюнова фабрика” — „тютюнарня”; „кінофабрика” — „кінарня”;
- 2) на витягнений з архіву лексичний мотлох, невідомий (або майже невідомий) живій українській мові, напр., „виробня” замість „завод”, „фабрика”, „виробневий” замість „заводський”, „фабричний” та ін.;
- 3) на провінціалізми, народно-хуторянські локалізми та слова, створені в процесі спеціальним методом веденого збирання відповідного матеріалу (викликання старих бабів та дідів із статечного і обов’язково неписьменного селянства на словотворчі проби) та ін., напр., „мутра” замість „гайка”, „спиж” замість „бронза”, „крутень” замість „шків”, „сучка” замість „буй”, „чав” замість „прес”; „сторч” замість „перпендикуляр”, „банька” або „пухирець” замість „електрична лампа”.

Б. Викорчовування т. зв. „русизмів”, а справді звичайних чисто українських слів, тільки гомонімічних з російськими, спільних в українському язичку з російським, або й запозичених з російської мови, але віддавна масово уживаних на українському ґрунті: пожар (у словниках тільки „пожежа”), кочерга (у словниках тільки „коцюба”), кочегар (у словниках тільки „паливничий”, „паровичник”), кочегарня, кочегарка („паровичня”), приспособляти (тільки „приспосовувати”), прикладати (тільки „застосовувати”), прикладний (тільки „застосовний”), курити (тільки „палити”), кустар (тільки „домороб”) та ін.

В. Ігнорування невід’ємних елементів з сучасної пролетарської радянської лексики, що відбивають творчі процеси, які розгортаються в країні будованого соціалізму, напр.: абревіатур і таких (далеко не вузько-фахових) термінів, як „блюмінг” тощо.

7. Найнебезпечніше тут у цій справі те, що ця націоналістична термінологія широко розлилася на Україні, пролізши до книжки, літератури, преси тощо, не зазнаючи щоразу гострої відсічі тощо.

8. Навіть після розгрому СВУ, а відтак і того осередку, де квітнула націоналістична термінологічна робота — колишнього Інституту наукової мови — вплив і діяння словників з ворожою ідеологією ще не знешкоджені. Більше того, уже після 1930 року вийшов ряд словників (виробничої термінології, транспортний тощо), де таксамо маємо чимало націоналістичної термінології.
9. У цілому вся дотеперішня словникова продукція, як кол. Інституту наукової мови (термінологічні словники), колишньої Комісії Словника живої мови при ВУАН (Російсько-укр. загальнономовний словник), кол. Комісії Історичного словника (Історичний словник), так почасти навіть і Інституту мовознавства свідчить про несумісне з поглядами пролетаріату методологічне настановлення деяких наукових робітників, в основі своєї буржуазно-націоналістичне, що виявляється в штучному вигадуванні спеціально для словників слів нацдемівського типу, тенденційному підбиранні українських слів і цитатного матеріалу, де відбивається ідеологія ворожих радянській країні класів, а також у тлумаченні слів. Наслідки такого методологічного настановлення часто позначаються яскравим націоналізмом, назадництвом і тенденцією штучно відмежувати українську мову від російської, отже таким спрямуванням що йде різко проти інтересів пролетарської революції й соціалістичного будівництва в країні Рад і переходять у шкідництво.
10. Як наслідок такого націоналістичного методологічного настановлення треба розглядати й факт викриття в Інституті мовознавства рік тому в процесі укладання IV тому РУС-а ряду методологічних збочень (що виправлені тепер і далі виправляються), які виявилися у штучному вигадуванні нацдемівського типу слів, у недосить критичному підході до термінологічних словників, у підбиранні політично шкідливого цитатного матеріалу. Це сталося тому, що Інститут мовознавства недостатньо боровся з буржуазним націоналізмом, не виявив потрібної класової пильності, не добачив нової прихованої тактики класового ворога, що проліз до Інституту у формі націоналістичної методологічної спадщини колишнього Інституту наукової мови та в особі деяких теперішніх і колишніх наукових робітників Інституту (Курило, Шелудька, Трохименка, Драй-Хмари).
11. Тепер, у момент загострення класової боротьби, момент, коли куркульсько-петлюрівські елементи, відчуваючи свою неминучу загибель, відживили акцію і на ідеологічній ділянці, словники з такою, як вище подано, термінологією, становлять в руках класового ворога войовниче знаряддя боротьби з соціалістичним будівництвом на мовному фронті.
12. Щоб вибити з рук класового ворога цю зброю, щоб знешкодити в корені її націоналістичний вплив, щоб вигнати націоналістичну термінологію з

ужитку в пресі, книжці тощо, мовна нарада при НКО УСРР вважає за потрібне в ділянці словникової українського мовознавства здійснити таке:

- а) Розгорнути за участю широкої радянської громадськості гостру критику всіх словників, виданих колишнім Інститутом української наукової мови та пізніше Інститутом мовознавства.
  - б) Негайно переглянути всю словникову продукцію, що друкується (словники: метеорологічної термінології, лісової, фізичної, театральної, пірогенетики, кераміки й скла, зоологічної, шкіри), що виготовлена до друку й здана до видавництва УРЕ (соціально-економічної термінології, органічної хімії, ветеринарно-зоотехнічної, фізичної географії), що опрацьовуються в Інституті мовознавства (медичної термінології, неорганічної хімії, рос.-укр. і укр.-рос. технічний, англо-український технічний, німецько-український технічний, військовий, харчовий, поліграфічний, цукровий, англо-український загальноомовний, французько-український загальноомовний, польсько-український загальноомовний, РУС — IV том, Історичний — том II, вип. I, з погляду повної і цілковитої ліквідації націоналістичної ідеології в термінології.
  - в) Доручити Інституту мовознавства негайно виділити склад комісії і організувати досконалий, з погляду ідеологічного насамперед, перегляд словників і термінології, встановивши черговість перегляду словникової продукції відповідно до термінів і завдань виготовлення стабільного підручника для школи. Про склад комісії і ті словники, що вони (ці комісії) мають переглянути, негайно повідомити НКО.
  - г) Матеріали критики й перегляду опублікувати.
  - д) Дальні шляхи розвитку української термінології й цілої словникової діяльності треба цілком побудувати на основі марксоленінської методології, на основі ленінської національної політики.
  - е) Треба категорично засудити дотеперішню практику укладання словників за принципом навмисного вигадування слів націдемівського типу для словника, тоді як терміни інтернаціональні, широко відомі масам, і загалом терміни, поширені в ужитковій трудящих, в літературі тощо *викидали*.
  - ж) Кожний термін має бути спрямований на полегшення трудящим засвоювати як елементи, так і вищі ступені знань даної галузі науки.
  - з) Термін має бути відповідний до загальної мовної політики радянської влади.
13. Праця над словником типу російсько-українського повинна базуватися на правильних методологічних засадах, отже й мусить бути спрямована на послуги соціалістичному будівництву й зміцненню братерських зв'язків трудящих. Зокрема в цій праці треба керуватися такими принципами:

- а) в українській частині словника не подавати ніяких штучних, вигаданих, націоналістичного типу слів, надто критично використовуючи під цим поглядом словникову спадщину й категорично відкидаючи всіляку нацдемівшину;
  - б) добирати українську лексику під поглядом потреби її для культ- і соцбудівництва, отже відкидаючи зайві архаїзми, провінціалізми;
  - в) у перекладі слів і фразеології не вносити штучної відмежованості української мови від російської, подаючи відповідники обох мов лише ті, що становлять сталий мовний елемент у них;
  - г) у жодному разі штучно й тенденційно не обминати спільних для обох мов елементів (слів), зокрема й слів інтернаціонального походження;
  - д) якнайбільше використовувати цитатний ілюстративний матеріал з радянського письменства й взагалі не подавати цитат, де відбивається ворожа пролетаріатові психоідеологія.
14. Цілком відкидаючи штучне вигадництво слів і термінів буржуазно-націоналістичного типу, *мовна нарада вважає*, що дальший розвиток і творення української термінології мають бути побудовані на мовному матеріалі пролетарських і колгоспних мас. Виходячи з цього погляду, нарада не заперечує проти подавання в окремих випадках новотворів, передусім у технічній термінології, але ці новотвори можуть бути подані лише на основі мови пролетаріату й колгоспного селянства, вони можуть бути подані лише тоді, коли українська мова не знає потрібного відповідника, поширеного в масах трудящих, інтернаціонального типу.
15. Зважаючи на те, що попередня праця збирання лексичного матеріалу в колишньому Інституті наукової мови була сперта на сітку кореспондентів, що в основі своїй складалася з куркульських елементів, які подекуди лишилися й досі, зважаючи на те, що кадри мовознавців-словникарів засмічені людьми з буржуазно-націоналістичною ідеологією, переглянути персональний склад працівників згаданих ділянок українського мовознавства, вигнати з мовної дільниці ворожі нам елементи і водночас вжити відповідних заходів до організації й готування пролетарських кадрів словникарів і кореспондентів-лексикографів.
16. Зважаючи на велику вагу для науки взагалі й зокрема для укладання практичних термінологічних словників повного словника української мови, звернути увагу НКО, Інституту мовознавства на потребу зробити відповідні заходи для організації праці коло збирання матеріалів для повного академічного словника української мови та опрацювання його й належного спланування цієї праці під контролем широких кіл радянських наукових робітників і радянської громадськості.

Резолюція Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті в справі граматичній.

В галузі граматики, фразеології й стилістики шкідницька націоналістична робота полягала в організації через теоретичну науково-лінгвістичну думку й мовну практику (методичну, підручкову, редакційно-стилістичну) ворожого пролетаріатові спрямовання розвитку укр. літературної мови.

Система цієї шкідницької теорії й практики ґрунтом і вихідними пунктами мала такі засади:

1. Орієнтація на мовний стан і мовні особливості старого передреволюційного села (за зразок і канон бралось мову фольклорних записів в основі з минулого століття. Роботи Є. Тимченка, О. Курило, М. Гладкого, С. Смерчинського, М. Сулими та ін.).
2. Ігнорування й заперечення історично зумовлених шляхів розвитку укр. літературної письмової мови; тенденційне не критичне й антидіалектичне використання спадщини (за виключний непорушний зразок для наслідування бралось зразки старих літературних джерел; іноді навіть перекручувалось й тенденційно фальсифікувалось дані про мовний стан досліджуваних джерел).
3. Навмисна дискредитація післяжовтневої доби розвитку укр. літ. мови, доби нечуваного поширення сфер чинності укр. літ. мови та якісного її піднесення (мову революційних пролетарських письменників, публіцистів, політичних діячів проголошувалось непоправною, зіпсованою „чужими” впливами тощо; ганьбилось й мову нашої преси, згори заперечувалось її роллю в процесі творення літературної мови, як масового поширювача язикового стандарту, оскільки шкідницькі елементи не в силі були зробити більшовицьку пресу плацдармом для поширення своєї, ворожого пролетаріатові мовної практики).
4. Свідоме відштовхування від наявних уже між кількома мовами спільних структурно-граматичних моментів, зокрема повсякчасне відштовхування від спільностей українсько-російських (зчаста й ширших міжмовних спільностей, а надто спільних фразеологічно-лексичних елементів вироблених в різних національних мовах пролетаріатом в його інтернаціональній боротьбі за соціалізм).
5. Відштовхуючися від пролетарських шляхів розвитку укр. літ. мови, ігноруючи й поборюючи все позитивне для цих шляхів, нацдемівські мовники, як теоретики-дослідники, так і практики, широко запроваджували й пропагували натомість свої власні граматичні, фразеологічні, стилістичні вигадки, видавали це власне робливо за „закони” укр. мови, намагалися

підносити й прищеплювати різні забобонні вигадки й свої вподобання, як непорушні канони.

Конкретно до цих націоналістичних рецептів належать наприклад:

1. Усування оруд. відмінка дієвої особи при формах на *-но -то* при пасивних присудках і атрибутах. Тип: „де зроблено мною”, „затверджено з'їздом”, „затверджений з'їздом”.
2. Натомість висування, як поширеної норми, конструкції від+род. в. Тип: „звільнена від Рад Україна”, замість „звільнена Радами”.
3. Усування конструкції з род. присвійним (лист сільського вчителя) й безоглядне заступання її конструкцією з присвійним прикметником: тип: „герцогове Гізове слово”, „з листа вчителевого сільського” і т. д.
4. Усування орудн. присудкового. Тип: „він є (був) ковалем”, і безоглядне заступання його іншими конструкціями, особливо з „за”.
5. Усування конструкції з віддієсл. іменник. на *-ння, -ття* в позиції родового в., залежного від другого іменника. Тип: „спосіб збирання матеріалів”. Застосування натомість невинуватого сучасною мовною практикою інфінітива замість нормального іменника. Тип: „машина шити”.
6. Безоглядні рецептурні перепони найменшим можливостям творення прикметникових форм типу дієприкметників активних, неминучих в деяких випадках стилістично-перекладницької практики (напр. існуючий, пануючий, меншовикууючий).
7. Ступенювання прикметників лише за типом — іший, най...іший і усування типу — більш, найбільш+1 ступ.: усування прислівникових форм ступ. прикметників у присудку.
8. Керування при ступ. прикметниках з усуванням родового в. і надуживанням конструкції з „за” (стіна вища за п'ять метрів, перш за все).
9. Безоглядне усування пасивних конструкцій, зокрема типу: „книжка друкується”.
10. Усування природних конструкцій з „по” й надуживання орудн. відмінка. Тип: „дебати суттю доповіді (зам. по суті) закінчилися”. Також: „розподіл групами” замість нормальн. *розподіл по групах*.
11. Безоглядне усування нормальних в укр. мові порівняльних конструкцій типу: чим... тим, чим... то, (о) скільки... (о) стільки.
12. Надуживання сполучника „та” в невластивій йому функції: „туди та сюди”, „виходити та входити забороняється”, „день та ніч не був”.

Треба оголосити непримиренно жорстоку боротьбу цьому шовіністичному намулові й рішуче викоринювати, як ворожу мовній політиці пролетаріату, теоретичну продукцію й мовну практику українських контрреволюційних, нацдемівських елементів, які в порядкуві своєї шкідницької діяльності створювали й настійливо пропагували протягом років свою власну систему граматичних норм, з метою відтягати розвиток укр. літ. мови з шляхів пролетарського її розвитку.

Одночасно слід вважати за небезпеку спроби компрометації укр. літ. мови з боку великодержавницьких, націоналістичних елементів, що намагалися, намагаються й намагатимуться протиставити свої реакційні теорії про укр. мову, як діалект, наріччя великоруської мови, буйному розвиткові літературної мови пролетарської України.

Ці елементи намагатимуться подекуди й заходи, спрямовані на очищення укр. літ. мови від нацдемівського шовіністичного намулу, використати для своєї мети. Намагатимуться товмачити їх, як заходи до „русифікації” укр. літ. мови. Треба рішуче вдарити й по цих класово-ворожих пролетаріатові спробах, що збігаються з практикою українських контрреволюційних шовіністичних елементів в галузі творення літ. мови, маючи один спільний намір — затруднити процес творення пролетарської культури на Україні і тим вбити клин між трудящими масами України й Росії.

Спрямовація розвитку укр. літ. мови у згоді з мовною політикою пролетаріату мусить базуватися в галузі граматики, фразеології, стилістики на таких засадах:

1. Граматичне оформлення мови (синтаксична структура, фразеологія) як і всі сторони функціонування мови в країні пролетарської диктатури й будованого соціалізму мусить бути скероване в класових інтересах пролетаріату, відповідати історичній місії пролетаріату в створенні нової соціалістичної культури.
2. Граматичне оформлення має базуватися на ґрунті сучасного стану укр. літературної мови, покликаної обслуговувати потреби розгорнутого соціалістичного будівництва й стати засобом творення укр. пролетарської культури — соціалістичної змістом.
3. У зв'язку з цим граматичне оформлення укр. літ. мови повинно базуватися на мовній практиці широких багатомільйонних трудящих мас України; в цій роботі слід широко використовувати мовні цінності української радянської літератури, як також критично використовувати попередню мовну спадщину, непримиренно поборюючи ворожий пролетаріатові намул нацдемівських теорій та найменших проявів цих останніх у мовній практиці.
4. Отже, матеріалом для конструювання граматичних норм укр. літ. мови мають бути насамперед масово-поширені мовні прикмети сучасної укр.

мови на території УСРР в усіх її виявах (мова пролетарських і революційних письменників, мова політичних вождів, преси, наукової літератури, жива розмовна мова міського й сільського пролетаріату, як також критично використовувана мовна спадщина).

5. В галузі мовно-теоретичної дослідницької роботи для відповідної мовної політики пролетаріату, нормалізації літературної мови слід неухильно базуватися на таких методологічних засадах:
  - а) дослідження провадити єдино-правильною (*так у тексті — ВК*) діалектично-матеріалістичним методом, всебічно вивчаючи мовні факти й джерела, відкидаючи, як антидіалектичний, суб'єктивно-ідеалістичний прийом тенденційного добору джерел і довільної інтерпретації їх (практика нацдемівських шкідників);
  - б) досліди граматичних явищ мусять бути спрямовані на виявлення й пізнання специфіки мовних фактів у всій різноманітності їх функціонування, отже і на доцільне (з погляду мовної політики пролетаріату) використаная їх.

Додаток В

Хроніка НДІМ (Науково-дослідчого інституту мовознавства) 1933 – 1934 рр.

Наведений тут документ надруковано в журналі *Мовознавство*, №2, 1934, сс. 139 – 145.

Відділ української літературної мови

Націоналістичне шкідництво і перекручення в галузі українського мовознавства виявилось в усіх ділянках мови — в термінології, синтаксі, правописі тощо. Інститут мовознавства у другій половині минулого року широким фронтом став до знешкодження націоналістичної продукції в галузі термінології і викриття націоналістичних тверджень і концепцій в інших ділянках українського мовознавства.

При перегляді словникової продукції виявилось велике націоналістичне шкідництво в питаннях словотвору української мови.

Відділ літературної мови, в контакті з Словниковим відділом віддав багато уваги на дослідження питань словотвору, питань суфіксології української мови, пов'язуючи цю роботу з безпосереднім переглядом і знешкодженням попередньої словникової продукції.

Протягом другої половини 1933 р. відділ розглянув понад 15 питань українського словотвору, з приводу яких були прочитані доповіді робітниками інституту. З цих доповідей найголовніші такі:

1) Прикметники з суфіксами *-овий, -ний* (Сабалдир Гр.).

Доповідь з'ясовує, що в термінологічних словниках, а таксамо і в пресі, часто маємо безпідставне, всупереч живій мові трудящих, поширення прикметників з суфіксом *-овий*, замість суфікса *-ний* (предметовий, позакласовий, машиновий, високовольтовий, мільйоновий і т. д. — замість: предметний, позакласний, машинний, мільйонний...). Крім того, в деяких термінологічних словниках навіть подається в словах з суфіксом *-овий* тенденційно наголос на о (*-обий*); напр., у Техн. ел. маємо: атраментовий, карболівий, касторовий, каолінівий, кашміровий, лямповий і т. д.

Таким штучним протаскуванням прикметників на *-овий* (при наявності прикметників на *-ний*) і наголосом на о, *-обий*, націоналістичні елементи намагалися в словниковій роботі провести шкідливу тенденцію — відривати українську літературну мову від мови працюючих, орієнтувати її в напрямку до полонізації.

2) Іменники жіп. роду на *-ка, -ча* із значенням процесу.

Проти вживання іменників жіп. роду на *-ка, -ча* із значенням процесу була як теорія, що називала їх „невластивими українській мові” („Уваги” О. Курило), так і практика (найрізніші нові словники — термінологічні і живомовні, шкільні підручники тощо). Тимчасом факти української мови — сучасної, повжтневої, а таксамо і мови дожовтневої — показують, що українська мова має слова на *-ка* і *-ча* із значенням дії, процесу. Це потверджує сучасна мова (розробка, поставка, очистка і т. д.) і матеріал давніший, — напр., у словнику Б. Грінченка вид. 1906 р., де маємо посилка (= посилание); перебірка (= переборка, сортировка); підсипка (= подсыпание); передача, віддача і т. п. Отже боротьба проти слів на *-ка, -ча* жіп. роду з значенням процесу становить собою фальшування української мови і націоналістичне відкидання тих явищ її, що фактично є в ній і були.

3) Іменники чол. роду з суфіксами *-щик, -чик* (Горецький П.).

Так само, як безпідставно заперечувались в українській мові іменники жіп. роду на *-ка, -ча* із значенням процесу — заперечувались у ній як ніби „невластиві”, як ніби „русизми” і іменники чол. роду з суфіксами *-щик, -чик*. Здійснюючи націоналістичні приписи „теоретиків”, обминали ці слова упорядники словників, шкільні підручники тощо. Звертаючись, проте, до мовних матеріалів, ми знаходимо в українській мові слова з суфіксами *-щик, -чик*: маємо їх у словнику Б. Грінченка (лямщик, засольщик, зміпчик, доказчик і ін.); в рос.-укр. словнику Уманця (отдатчик, підводчик, майданчик, рознощик, мурівщик тощо), в таксамо і в сучасній мові — в мові літературній (підводчик, збірщик, показчик) і в живій мові трудящих (посталовщик, барабанщик, зціпщик, пильщик тощо). Отже заперечення і заборона слів з суфіксами *-щик, -чик* (коли такі слова існують у мові) було продиктоване націоналістичним відмежуванням української мови від російської і становить перекручення існуючих фактів української мови.

4) Іншомовні слова на *-иза, -іза, -еза* (Кириченко І.).

Такі слова (грецького і латинського походження) в галицькому словнику

Кузелі подані і в чол. і в жін. роді. У живій українській сучасній мові такі слова вживані в чол. роді (гіпноз, анабіоз, наркоз, аналіз, синтез...). Але в термінологічних словниках (а за ними і в наукових працях) маємо ці слова у формі жін. роду: гіпноза, анабіоза і т. д. Намагання прищепити таким словам жін. рід суперечить живій мові і отже націоналістичне, шкідливе.

5) Слова з префіксами *обез-* і *зне-* (Горецький П.).

Націоналістичне перекручення фактів української мови, намагання знищити в ній схожі з російською мовою явища виявилось і в цьому пункті — в питанні про префікси *обез-* і *зне-*. Як відомо, в українській мові є чимало слів (особливо дієслів) з складними префіксами *зне-* (знешкодити, знесилити, знеславити і т. ін.), з префіксом *обез-* (іноді *збез-*) (обезголювати, обезчестити, обезлюдити, обеззубити тощо — приклади з словника Грінченка). Префікс *зне-* дуже близький до *обез-*, але не завжди він рівнозначний з ним, так само, як і не завжди він є відповідний до російського префікса *обез-* (обеззброїти — але не „ззброїти”, обезголювати — але не „зголювати” і т. ін.).

Але деякі словники, опрацьовані за націоналістичними настановами, або обминають префікс *обез-*, або роблять префікс *зне-* майже монопольним для подавання відповідників до російських дієслів з префіксом *обез-* (*обес-*). Напр., в III т. Рос.-укр. словника (1927 р.) на рос. „обезглавить” не дано обезголювати (є в сл. Грінченка і загальноновживане), а дано стинати голову; на „обесчестить” дано збезчестити та інші (але не дано обезчестити, що є в сл. Грінченка).

А словник Загально-технічний (1928 р.) з націоналістичною метою відповідно до російських слів з префіксом *обез-* дав українські слова виключно з префіксом *зне-*: *обезвозживать* — зневоднювати; *обессеривать* — знесірчувати і т. ін. У Медичному словнику (1931 р.) відповідно до російського слова „обезволить” дано українське зневолити, що означає „зробити невольним”, а не „зробити безвільним”! (до речі — такі слова, як „зневоднювати”, „знесірчувати” та ін., які ми маємо у великому числі в сл. Загально-технічному, вигадані, а не взяті з живої мови).

Отже обминання в українській мові слів з префіксом *обез-* [відповідно до рос. *обез-* (*обес-*)], коли такі слова існують у мові, є націоналістичне шкідництво. Звичайно, що це не виключає існування в українській мові слів з префіксом *зне-* (знеосібка, знешкодити тощо) або з іншими суфіксами, які семантично відповідають російським словам з префіксом *обез-* (напр., забезпечити — *обеспечить*).

6) Іменники дієслівного походження на *-ування*, *-овання* (О. Ізюмов).

Питання про *-ування*, *-овання* забрало три засідання і викликало гарячі суперечки двох течій: перша — за форми на *-ування* у значенні процесу і *-овання* у значенні субстанціональному (наслідок, річ, час, місце) і друга — проти форм на *-овання*.

Друга група доводила, що форми на *-овання* стали культивуватися тільки з 1928 р. і за джерело собі мали український правопис 1928 р. („малювання = дія і мальовання = малюнки — тільки з таким значенням”, с. 25). Фактично ж

цього розрізнення жива мова не знала і не знає, і форма з *-овання* залежить лише від наголосу, а не зв'язана з різним значенням, через що в сучасній мові маємо на кожному кроці змішування форм з *-ування* і *-овання*: підчас опрацювання; закінчив опрацювання: витрати на доустановлення залізниці; перші асигнування включаються в бюджет, покидають Лондон з розчаруванням і т. ін. (приклади з „Комуніста” 1933 р.). Інші матеріали, як словник Грінченка, теж не дають підстав розрізняти *-ування* = процес і *-овання* = наслідок: напр., малювання в словнику Грінченка означає і дію і малюнки, а риштування означає: 1) „леса” і 2) „постройка лесов”.

В наслідок обговорення питання ухвалена резолюція: Вважати основними формами літературної мови дієслівні іменники (від дієслів на *-увати*) на означення дії і наслідку на *-ування*. З іменників на *-овання* із значенням наслідку залишаються тільки ті, які в теперішній практиці набули широкого вжитку (напр., риштування, угруповання, спростовання).

7) Відповідники до російських прикметників з складниками *-подобный, -образный, -видный* (Ярошенко В. — Сабалдир Г.).

Дуже важливе і складне питання про українські відповідники (особливо в термінології) до російських слів із складниками *-подобный, -образный* і *-видный*. В термінологічних словниках майже завжди відповідно до російських слів із цими складниками подаються українські прикметники з суфіксами *-уватий* (*-юватий*), або *-астий* (*-ястий*), *-истий*. Тільки в деяких випадках, де суфікс *-уватий* (чи інший) ніяк не може бути, дається відповідно до російських слів з *-подобный* (*-образный, - видный*) український прикметник з *-подібний*: напр., у словнику Загально-технічному: *М-образный* — М-подібний; *З-образный* — З-подібний тощо.

Але суфіксами *-уватий, -астий* можуть творитися прикметники з подвійним значенням — значенням рясноти і подібності (дугуватий — подібний до дуги; кущуватий — кустистий); отже прикметники з цими суфіксами навіть у зв'язному тексті можуть дати різне розуміння і тому вони незручні, особливо в термінології.

Слова з складником *-подібний*, обминалися в словниках, очевидно, не без певної націоналістичної тенденції відмежуватися від схожості з російською мовою і культивувати „своє одмітне”.

Відділ ухвалив не обминати в українській мові слів із складником *-подібний*, дослідивши глибше питання про слова з *-подібний* і *-видний* в новій українській літературній мові, ліквідувати надмірне поширення суфікса *-уватий*, залишивши його як основний відповідник до російського суфікса *-оватый*.

8) Прикметники з суфіксами *-аль, -оз* (Ліперовська Н.).

Доповідь з'ясовує, що в мовній практиці (особливо словниковій) у багатьох випадках можна помітити шкідливе обминання іншомовних прикметників з суфіксами *-аль* (*ний*), *-оз* (*ний*) і заміну прикметників з цими суфіксами штучно утвореними „українськими” прикметниками без цих суфіксів („пірамідний” або „пірамідовий” зам. пірамідальний, „артерійний” зам. артеріальний, „тифовий” зам. тифозний тощо).

Така лінія — обминання прикметників з суфіксами *-альний*, *-озний* і заміна їх навмисно утвореними прикметниками без цих суфіксів — спрямована на шкідливий націоналістичний відрив літературної української мови і української термінології від живої української мови трудящих, а таксамо від мов інших народів Союзу, і мов російської зокрема.

9) Прикметники від іменників жіночого роду на *-ка* (Горецький П.).

Щодо іменників жіночого роду на *-ка* з попереднім приголосним (як „барка”, „байка” і т. д.), то висловлювався погляд (у М. Гладкого), що прикметники від таких слів ні в якому разі не можуть творитися суфіксом *-ний*, тобто не можуть мати закінчення *-очний*, а творяться лише суфіксом *-овий*. Цей погляд здійснювався і в практичній праці, зокрема в словниках, які обминали прикметники на *-очний*, як слова з „неукраїнським наростком”.

Тимчасом факти мови говорять: від іменників жіночого роду на *-ка* з попереднім приголосним найчастіше маємо прикметники на *-овий* (спілка — спілковий, довідка — довідковий, річка — річковий...), рідко на *-аний* (копійка — копійчаний), але іноді маємо й прикметники на *-ний*. Доводи на це дає і сучасна мова, і матеріал давнішої мови, як напр.: баночний цех („Комуніст”), стрілочний пост та ін.; у словнику Грінченка маємо: зірочний (від „зірка”), карнавочний, копіяшний, люлешний (за нашим правописом треба: копієчний, люлєчний); у словнику Уманця: барочний (від „барка”, ятошний (= яточний — від „ятка”), чарочний та ін.

Отже погляд, що суфікс *-очний* (у прикметниках від іменників жіночого роду на *-ка*) є „неукраїнський”, і практика штучного, всупереч фактам живої української мови, обминання прикметників із суфіксом *-очний* становлять по суті націоналістичне перекручення української мови.

Маючи в українській мові переважно творення прикметників від іменників на *-ка* суфіксом *-овий*. і рідше *-ний*, треба зазначити, що іноді маємо від того самого слова прикметники з обома суфіксами: напр., чарка — чарочний і чарковий; голка — голочний і голковий; посадка — посадочний і посадковий та ін.

10) Іншомовні дієслова з префіксом *з-* і без нього (Горецький П.).

В термінологічних словниках (а за ними часто і в наукових виданнях) відповідно до російських дієслів іншомовного походження даються в українській частині дієслова двох видів — доконаного і недоконаного (з префіксом *з-*); напр.: „мобілізувати” — мобілізувати, змобілізувати, „організувати” — організувати, зорганізувати. Цим додаванням форм з префіксом *з-* до дієслів непрефіксованих на визначення доконаного виду дається думка, ніби в українській мові безпрефіксові форми мають лише значення недоконаного виду і що значення доконаного виду в українській мові може передати тільки форма з префіксом *з-*. Такою здебільшого стала словникова практика і навіть спрямована на це теорія (див. „Бюлетень УРЕ”, №1, с 35).

Доповідь доводить хибність цього погляду і практики: в українській мові в дієсловах іншомовного походження може з’явитися для визначення доконано-

го виду префікс з- (мобілізувати — змобілізувати; редагувати і зредагувати), як це є часом і в російській мові (конструировать — сконструировать), але це не означає, що дієслова іншомовні без префікса з- мають лише значення недоконаного виду: вони зберігають двовидове значення. Тому безоглядне подавання (в словниках) відповідно до російських іншомовних безпрефіксових дієслів двох українських — безпрефіксового і з префіксом з- (для доконаного виду) безпідставне, механістичне і по суті тенденційно викривляє факти мови.

11) Іменники на *-івник* і прикметники на *-івний* (Якимів).

Доповідь на тему про іменники з суфіксом *-івник* показує, що в термінологічній роботі (а таксамо і в теорії — напр. „Бюлетень УРЕ”, № 1, с. 36) пропагуються іменники з цим суфіксом — часто навіть супроти популярніших іменників на *-альник* та інших, як маємо це в указаному „Бюлетені УРЕ” (напр.: шліфівник, штампівник, зам. — шліфувальник, штампувальник, лямпівник, зам. — ламповик тощо).

Аналогічне явище маємо з прикметниками на *-івний*. І тут словникова практика дуже часто дає штучно утворені прикметники на *-івний*, замість прикметників на *-увальний* (напр., „шліфівний” зам. шліфувальний; „паківний” зам. пакувальний, „шеретівний” зам. шеретувальний); крім того, прикметники на *-івний* у багатьох словниках стали штучно вживатися для обминання дієприкметникових форм на *-учий*, *-ачий* (відповідно до російських прикметників активних тепер. часу). Треба боротися з обома явищами — штучним культивуванням прикметників з суфіксом *-івник* супроти існуючих прикметників з іншими суфіксами (*-альник*, *-ик* тощо), а таксамо з штучним утворенням прикметників з суфіксом *-івний* (замість *-увальний* та ін.). Зокрема прикметники на *-івний* ні в якому разі не можуть бути відповідниками до російських дієприкметників активних тепер. часу на *-учий*.

Крім доповідей на вказані вище питання, були ще розглянуті: 1) прикметники з суфіксами- *-астий*, *-истий* (скелястий — скелестий); 2) слова з складниками *багато-*, *много-*; 3) складені слова з *верхньо-*, *нижньо-* і *горішньо-*, *долішньо-*, з *товсто-*, *грубо-* тощо.

Крім розгляду словотворчих питань (розв’язання їх у великій мірі сприяло правильному розв’язанню питань термінології і знешкодження словників), відділ розглядав новий правопис 1934 р. (до його надрукування) і дала (так у тексті — ВК) на нього 86 зауважень (цей розгляд забрав чотири засідання).

Таксамо відділ розглядав і дав свої зауваження до ухваленої НКО географічної, математичної і фізичної термінології для стабільних підручників (два засідання).

Відділ протягом 1934 р. мав 34 засідання.

За перший квартал 1934 р. у відділі української літературної мови прочитані доповіді:

1) Націоналістичне шкідництво в синтаксі української літературної мови (тт. Горецький П. і Кириченко І.).

2) Націоналістичне шкідництво в українському правописі (тт. Губаржевський І. і Лоюк).

3) Про укладання Академічного Словника української мови (т. Синявський О.).

4) Рецензія на „Курс української мови для Педвишів” (рукопис) О. Синявського (бригада з тт. Бабака В., Василевського Ст., Горецького П., Грищенка І., Сабалдира Гр.).

5) Мова українських перекладів творів Леніна (т. Рудницький Є.).

Відділ мови і мислення

Відділ мови і мислення утворено з початку 1934 р. як нову наукову одиницю в складі Інституту мовознавства. Праця відділу спрямовується на піднесення рівня науково-теоретичної роботи Інституту мовознавства, на нещадне викорінення буржуазно-націоналістичних концепцій в теорії і в практиці мовознавства, зокрема наслідків націоналістичного шкідництва на українському мовному фронті. В основу науково-дослідної роботи в галузі мовознавства відділ ставить методологію марксизму ленінізму (*так у тексті — ВК*), детальне вивчення висловлень Маркса-Енгельса-Леніна-Сталіна про мову й мислення. Спрямовуючи мовознавчі дослідження також на якнайбільше використання і застосування на конкретному мовному матеріалі досягнень нового вчення про мову акад. М.Я. Марра, відділ ставить своїм завданням вивчення проблем мови й мислення в нерозривному зв'язку з історією суспільних форм та форм матеріального виробництва. На своїх наукових засіданнях відділ заслухав такі доповіді:

1) Ленін і Сталін про мову й мислення (Грищенко І.Я.).

2) Палеонтологічний аналіз язика (аналітична транскрипція) (Сугак М.М.).

3) Фонематична структура язика і семантика (Сугак М.М.).

Протягом 1934 р., крім тем, що їх виконують наукові робітники Інституту мовознавства, заплановано ряд тем, які опрацьовуються для відділу мови й мислення науковими робітниками Інституту язика і мислення Академії Наук СРСР, а саме:

1) Проблема класифікації мов в світлі нового вчення про мову (акад. І. Мещанінов)

2) Мова й мислення родового суспільства (акад. І. Мещанінов).

3) Боротьба за історизм в ділянці українського і російського мовознавства (наук. роб. О.М. Безкровний).

4) Питання абrevіатур і процес їх створення (т. Зборовський).

Словниковий відділ

Словниковий відділ Інституту мовознавства впродовж другої половини 1933 р., виконуючи ухвали мовної комісії НКО, працював над переглядом цього ряду термінологічних словників. За цей час переглянено такі словники:

практичний виробничий, загально-технічний, практичний медичний, біологічний, ботанічний, фізичний, три математичних, сільськогосподарський, ділової мови, електротехнічний, силові станції, керамічний.

Надзвичайна складність цієї роботи у зв'язку з величезним засміченням словників націоналістичною термінологією, потреба погодити термінологію в усіх словниках, щоб ліквідувати розбіжності, забезпечити єдину методологію, не дозволила Інституту зразу здати до друку всю виготовлену продукцію. Тому тепер у друкові лише виправлення до словників: медичного, трьох математичних, ботанічного, біологічного, фізичного, практичного виробничого, загально-технічного. Усі інші мають бути здані до друку найближчим часом.

Переглядаючи словники, Інститут налагодив в основному контакт з Харківським інститутом мовознавства і деякими видавництвами („Радшкола”, Медвидав).

З 1934 р. словниковий відділ став до опрацювання ряду термінологічних і загальномовних словників. Протягом 1934 р. Інститут мав здати до друку такі словники:

- 1) Російсько-український загальномовний словник, т. IV (від Р до Я) — 100 арк.
- 2) Правописний словник ..... 100 арк.
- 3) Англо-український загальномовний ..... 50 арк.
- 4) Французько-український загальномовний ..... 50 арк.
- 5) Німецько-український загальномовний ..... 50 арк.
- 6) Практичний медичний ..... 15 арк.
- 7) Фізичної географії. .... 115 арк.
- 8) Зоологічної термінології ..... 30 арк.
- 9) Лісової термінології ..... 15 арк.
- 10) Ветеринарно-зоотехнічної термінології ..... 25 арк.

Виробничий план відділу чималий. І він безумовно буде виконаний. Для того є всі умови. Колектив наукових робітників, переглядаючи словники, борючись з націоналізмом в термінології, значно ідеологічно виріс. А це є основна передумова успішного виконання нашого плану, основна передумова для того, щоб дати дійсно радянські українські словники нашому культурному фронтові, щоб остаточно добити націоналізм в українському мовознавстві і зокрема в термінології.

Лексичне бюро

Доручаючи кореспондентам записувати на місцях ті чи ті назви, слова, шкідники мовознавчого фронту намагалися спрямувати увагу кореспондента переважно на вишукування і подавання архаїчних елементів лексики, таких слів, що їх у мові робітника, колгоспника не було.

Якщо націоналістичне, шкідницьке керівництво й не підказувало іноді просто своєму кореспондентові запис старого, вже відмерлого слова, то часто прос-

то пропонувало записати від осіб, які не знали, не бачили й не чули про певну річ, виробничий процес, назву цієї речі, процесу.

Це призводило до того, що до речей практики соціалістичного будівництва прикладали замість тих назв, що фактично існували в мові робітника, колгоспника, якісь вигадані чи знову таки старі, що існували на позначення не знарядь, процесів реконструйованого соціалістичного виробництва, а знарядь, робіт попередньої примітивної практики. Спеціально добирали шкідники й людей, від яких записували слова (куркулів, куркуленків, попів, ворожі пролетаріатові елементи з „решток”).

Відповідно до цих настанов „наукової” (?) роботи комплектували й склад кореспондентів лексичного бюро Інституту української наукової мови.

Попереднє керівництво Інституту мовознавства, як відомо, продовжувало реалізацію ганебної націоналістичної традиції ІУНМ. Це було основною причиною того, що справа лексичного досліду в НДІМ за попереднього керівництва була в прориві.

На 19.X 1933 р. 76 кореспондентів лексичного бюро НДІМ зовсім не мали анкет, 15 кореспондентів не мали засвідчених анкет.

Борючись з місцевим націоналізмом — головною небезпекою тепер на Україні — та з великодержавництвом у науковій роботі над словом, Інститут мовознавства ВУАН нині спирається на досвід справжньої, а не фальсифікованої мови (різних жанрів) українського пролетаря, колгоспника, трудової інтелігенції.

Лексичне бюро НДІМ, кардинально змінюючи на основі вказівок науки Маркса-Енгельса-Леніна-Сталіна засади лексичного досліду, вважало за свій перший обов'язок налагодити роботу з кореспондентом, пильно перевіряючи соціально-політичне обличчя кореспондента, очистити мережу дописувачів від усяких націоналістів, класововорожих елементів (Кузьомських та ін.).

Документальну перевірку кореспондентів та вивчення кореспондента в процесі роботи лексичне бюро запровадило в щоденну практику, вживаючи заходів на активізацію праці цінних кореспондентів, залучення нових кореспондентських кадрів з лав трудящих.

Загальна кількість кореспондентів лексичного бюро НДІМ на 28.IV 1934 р. — 201, з них комсомольців, партійців — 68, юних піонерів — 9.

Усі кореспонденти, що з ними лексичне бюро провадить листування, мають засвідчені анкети.

Актив дописувачів лексичного бюро (з загальної кількості — 201) — 94. Діставши ганебну спадщину - невпорядковану й необроблену науково картотеку, лексичне бюро, виділивши матеріали, здобуті вже в наслідок праці лексичного бюро після реорганізації, виконавши відповідну роботу, має заабетковану картотеку, придатну для використання в науковій праці.

Прагнучи забезпечити єдність теорії й практики в світлі постанов XVII партз'їзду, лексичне бюро, як складова частина словникового відділу НДІМ, провадить працю відповідно до вимог плану відділу на 1934 р.

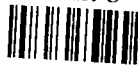
Інститут мовознавства виготовив до друку I том половецькомовних доку-

ментів Київського центрального архіву давніх актів, що за них бралось Московське археологічне т-во ще у 1894 р. (див. прот. „Восточной комиссии” № 44, „Древности восточные”, т. 11, в. 1, М. 1896, с 124) і про які згадував французький турколог Ж. Дені на засіданні паризького „Societe Asiatique” в червні 1921 р. (див. „Journal Asiatique”, 1921, juillet-sept., р. 1-5).

До цього тому входять судові акти Кам'янець-Подільської колонії тюркомовних вірмен, що датовані серединою XVI ст. До транскрибованих текстів додається переклад, необхідні коментарі й фонетичний та морфологічний нарис мови у порівнянні з мовою „Cod. Cumanicus'a” і сучасними живими тюркськими мовами.

НБ ПНУС

666636